T.C.

İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TÜRK PARASININ KIYMETİNİ KORUMA HAKKINDA KANUN: TÜRK DIŞ TİCARET POLİTİKALARINA ETKİSİ (1930-1960)

Yüksek Lisans Tezi

Turan PARLAKKILIÇ

İstanbul, 2023

T.C.

İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TÜRK PARASININ KIYMETİNİ KORUMA HAKKINDA KANUN: TÜRK DIŞ TİCARET POLİTİKALARINA ETKİSİ (1930-1960)

Yüksek Lisans Tezi

Turan PARLAKKILIÇ

200016276

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Şefik MEMİŞ

İstanbul, 2023

ETİK BEYAN SAYFASI

Hazırlamış olduğum tez özgün bir çalışma olup YÖK ve İstanbul Ticaret Üniversitesi Lisansüstü Yönetmeliklerine uygun olarak hazırlanmıştır. Ayrıca, bu çalışmayı yaparken bilimsel etik kurallarına tamamıyla uyduğumu; yararlandığım tüm kaynakları gösterdiğimi ve hiçbir kaynaktan yaptığım ayrıntılı alıntı olmadığını beyan ederim. Bu tezin ihtiva ettiği tüm hususlar şahsi görüşüm olup İstanbul Ticaret Üniversitesinin resmi görüşünü yansıtmamaktadır.

Turan PARLAKKILIÇ

ÖZET

Bu çalışmada, 1930 yılında çıkarılan Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun (TPKKHK) ve eklerinin 1958 yılındaki devalüasyon kararlarına kadar ülkenin para ve dış ticaret politikasına etkileri değerlendirilmektedir. Resmi Gazete' de yayımlanan kanun ve ekleri taranarak elde edilen bilgiler, literatürdeki kaynaklarla birlikte ele alınmıştır. Türkiye'nin korumacı ve liberal iktisat politikasındaki değişime kanundaki düzenlemeler açısından bakılmaya çalışılmıştır. 1929 dünya ekonomik krizi başlamadan önce Türkiye'de bir para krizi yaşanmaya başlamıştır. Hükûmetin, mevcut gümrük tarifelerini yükselterek yeniden düzenleyeceği beklentisi ithalat ve döviz talebini artırmıştır. Merkez bankası kurulmamış olan ekonomide otorite boşluğunu gidermek adına menkul kıymet ve borsa işlemlerini düzenleyen bir kanun ve arkasından TPKKHK çıkarılmıştır. Hükûmete para ve döviz piyasası düzenlemelerinde geniş yetkiler tanıyan kanun, kambiyo kontrolüne imkân vermektedir. 1930 yılı sonrasında ithal ikameci sanayileşme ve dışa kapalı bir ekonomi modelini benimseyen Türkiye'nin korumacı politikalar izlediği görülür. TPKKHK ve ekleri korumacı politikaların bir aracı olmuştur. Dış ticaret ile ülkeye giren ve ülkeden çıkan dövizi kontrol etmeye çalışan kanun, liberal iktisat politikalarının uygulanmaya çalışıldığı 1946-1953 döneminde de yürürlükte kalmıştır. Ülkenin dış ticaretini finanse etmekte sıkıntılar yaşamaya başladığı 1955 sonrası dönemde katı iktisat politikası aracı olarak kanunda yeni düzenlemelere başvurulmuştur. 4 Ağustos 1958 tarihli kararname ile hükümet, döviz kurlarının üzerine prim uygulayarak dolaylı bir devalüasyon yapmıştır. Hala yürürlükte olan kanunun, incelediğimiz dönemde ekonomiye dolaylı müdahale aracı olarak kullanıldığı, bazı dönemlerde korumacı iktisat politikası amacının dışına çıkan, para ve döviz piyasasını daraltıcı, dış ticareti kısıtlayıcı düzenlemelere zemin oluşturduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Türkiye Ekonomisi, Korumacılık, Liberal Politikalar, Dış Ticaret.*

ABSTRACT

In this study, the effects of the Law on the Protection of the Value of Turkish Currency (TPKKHK) and its annexes, which were enacted in 1930, on the money and foreign trade policy of the country until the devaluation decisions in 1958 are evaluated. The information obtained by scanning the law and its annexes published in the Official Gazette has been discussed together with the sources in the literature. The change in Turkey's protectionist and liberal economic policy has been tried to be looked at in terms of regulations in the law. Before the 1929 world economic crisis began, a currency crisis began to be experienced in Turkey. The expectation that the government would re-regulate the existing customs tariffs by raising them increased the demand for imports and foreign exchange. In order to eliminate the authority vacuum in the economy where a central bank was not established, a law regulating securities and stock market transactions, followed by TPKKHK was enacted. The law, which gives broad powers to the government in money and foreign exchange market regulations, allows foreign exchange control. After 1930, it is seen that Turkey, which adopted import substitution industrialization and a closed economy model, followed protectionist policies. TPKKHK and its annexes have been a tool of protectionist policies. The law, which tries to control the foreign exchange entering and leaving the country with foreign trade, remained in force during the 1946-1953 period when liberal economic policies were tried to be implemented. In the period after 1955, when the country started to have difficulties in financing its foreign trade, new regulations were applied in the law as a solid economic policy tool. With the decree dated August 4, 1958, the government made an indirect devaluation by applying a premium on the exchange rates. It has been observed that the law, which is still in force, was used as a means of indirect intervention in the economy in the period we examined, and that in some periods it formed the basis for regulations that go beyond the purpose of the protectionist economic policy, narrowing the money and foreign exchange market and restricting foreign trade.

Keywords: *Law on the Protection of the Value of the Turkish Currency, Turkish Economy, Protectionism, Liberal Policies, Foreign Trade.*

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

Özet iii

Abstract iv

İçindekiler v

Tablolar Listesi vii

Kısaltmalar viii

GİRİŞ 1

1. PARANIN VE PARA POLİTİKASININ TARİHİ 3

1.1. Para Kavramı 3

1.2. Paranın Fonksiyonları 4

1.3. Para Teorisi ve Para Politikası 5

1.3.1. Para Politikası Kavramı 9

1.3.2.Para Politikasının Tarihsel Gelişimi 11

1.3.3. Liberal ve Korumacı Politika Kavramı 15

1.4. Paranın Tarihi 19

1.5. Türklerde Para 23

2. OSMANLI DEVLETİ'NDE İKTİSAT VE PARA 24

2.1. Osmanlı Devleti'nin İktisat Politikalarının Genel Bir Değerlendirmesi 25

2.2. Osmanlı Devleti'nde Para Politikası 30

3. CUMHURİYET DÖNEMİ İKTİSAT VE PARA POLİTİKALARI 35

3.1. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Genel İktisadi Görünüm 35

3.2 Cumhuriyet Dönemi İktisat Politikaları: Liberal ve Korumacı Politikalar 37

4. CUMHURİYET DÖNEMİ PARA POLİTİKASI 41

4.1. 1923-1929 Yılları Arasında İktisat ve Para Politikaları 41

4.2. Devletçi ve Korumacı Politikalar 1930-1939 Dönemi 45

4.2.1. Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun (TPKKHK) ve Ekleri 52

4.3. Savaş Ekonomisi: 1940-1945 Yılları Arası Dönem 62

4.3.1.Dönemin TPKKHK Değişiklikleri 66

4.4. Liberal Politika Açılımları: 1946-1953 Dönemi 69

4.4.1. CHP Dönemi İktisat ve Para Politikaları 70

4.4.1.1. Dönemin TPKKHK Değişiklikleri 72

4.4.2. Demokrat Parti'nin İktisat ve Para Politikaları 75

4.4.2.1. Dönemin TPKKHK Değişiklikleri 80

4.5. 1954-1958 Yılları Arasında İktisat ve Para Politikaları 84

4.5.1.Dönemin TPKKHK Değişiklikleri 90
SONUÇ 105
KAYNAKÇA 108
EKLER 117

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa No.

TABLO 1. MERKEZ BANKALARININ KURULUŞ VE YETKİ VERİLME TARİHLERİ 13
TABLO 2. TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARET VERİLERİ (1923-1932)..... 45
TABLO 3. TÜRKİYE DIŞ TİCARET VERİLERİ (1933-1945) 47
TABLO 4. TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARET VERİLERİ (1946-1960)..... 77
TABLO 5. TÜRKİYE'NİN ANA MAL GRUPLARINA GÖRE İTHALATI (1947-1960)..... 78
TABLO 6. İHRACAT İŞLEMLERİNE ARACILIK YAPMAYA YETKİLİ BANKALAR (1951)..... 82
TABLO 7. İTHALATA ARACILIK YAPMAYA YETKİLİ BANKALAR (1953) 84
TABLO 8. İHRACATA YETKİLİ BANKALARA SONRADAN EKLENEN BANKALAR (1956)..... 96
TABLO 9. İTHALATA YETKİLİ BANKALARA SONRADAN EKLENEN BANKALAR (1956) 96
TABLO 10. BANKALARIN İŞLEM YAPABİLECEKLERİ DÖVİZLER VE KURLARI (1956)..... 98
TABLO 11. DEBLOKAJ İŞLEMİ YAPILMASINA İZİN VERİLEN DÖVİZLER VE KURLARI (1956) 99
TABLO 12. KAMBİYO MURAKABE MERCİLERİNİN SORUMLULUK ALANLARI (1958) 101
TABLO 13. ÜRÜNLER VE İHRACAT GELİRLERİNİN DÖVİZ ALIŞ İLAVE PRİMLERİ (1958) 102
TABLO 14. 4 AĞUSTOS 1958 KARARLARINA GÖRE DÖVİZ ALIŞ VE SATIŞ İLAVE PRİMLERİ 103

KISALTMALAR

ABD	**:**	Amerika Birleşik Devletleri
BBYSP	**:**	Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
C.	**:**	Cilt
CHP	**:**	Cumhuriyet Halk Partisi
çev.	**:**	Çeviren
der.	**:**	Derleyen
EPU	**:**	Avrupa Ödemeler Birliği
GATT	**:**	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSMH	**:**	Gayri Safi Milli Hâsıla
IBRD	**:**	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
IMF	**:**	Uluslararası Para Fonu
İTO	**:**	İstanbul Ticaret Odası
KİT	**:**	Kamu İktisadi Teşebbüsü
MKKBK	**:**	Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu
OEEC		Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
s.	**:**	Sayfa
S.	**:**	Sayı
SSCB	**:**	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	**:**	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	**:**	Türkiye Cumhuriyeti
TCMB	**:**	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TMO	**:**	Toprak Mahsulleri Ofisi
TOBB	**:**	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TPKKHK	**:**	Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun
WB	**:**	World Bank (Dünya Bankası)
WTO	**:**	Dünya Ticaret Örgütü

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda yenilmesinden sonra Mustafa Kemal önderliğinde verdiği Kurtuluş Savaşı ile 1923 yılında kuruldu. Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Trakya'daki toprakları üzerinde kurulan Türkiye'nin bağımsızlığa verdiği önem, iktisadi alanda da kendini göstermiştir. Siyasi bağımsızlığın temelini oluşturan Lozan Antlaşması siyasal hükümlerin yanı sıra ticaret ve ekonomiye dair maddeler de içeriyordu ve bunların arasında en önemlisi ise kapitülasyonların kaldırılmasıydı. Antlaşmada, Osmanlı Devleti'nden kalan borçlar ile 1929 yılına kadar değiştirilemeyecek gümrük tarife oranlarını kayıt altına alan maddeler de bulunuyordu. Bu da gösterir ki Kurtuluş Savaşı sonrası ülkenin iktisat politikasında Lozan Antlaşması'nın etkileri vardır. Aynı şekilde Lozan barış görüşmelerine ara verilen dönemde düzenlenen İzmir İktisat Kongresi ve alınan kararların yeni kurulan cumhuriyetin ekonomi politikalarına yansımaları olmuştur.

1929 Büyük Buhran yaşanmadan önce Türkiye ekonomisinde bir para krizi ortamı hâkimdi. Yeni gümrük kanunu ile gümrük tarifelerinde artış beklentisi ithalat hacmini ve döviz talebini artırmakla birlikte spekülatif hareketlere zemin oluşturmuştu. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) kurulmamış olması (Kuruluş: 11 Haziran 1930), para piyasasına müdahale olanaklarını kısıtlamaktaydı. Bu süreçte hükûmet, piyasaları 1929 yılında çıkardığı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu (MKKBK) ile düzenlemeye çalıştı. Devam eden kaotik ortam nedeniyle Reisicumhur Mustafa Kemal'in Türkiye Büyük Millet Meclisine (TBMM) toplanma daveti ile hükûmet tarafından 1930 yılının hemen başında MKKBK'ye ek bir yasal düzenleme yapılmak istenildi. Ancak bu ek madde tasarısı Meclis Komisyonu görüşmelerinde değiştirilerek Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun (TPKKHK) olarak müstakil bir düzenlemeye dönüşür ve bu şekilde Meclis'ten geçer. Üç yıl geçerli olacak şekilde düzenlenen kanunun ilerleyen yıllarda geçerlilik süreleri uzatıldı. Siyasi iktidara geniş yetkiler veren TPKKHK ve devamında yayımlanan kararname ve tebliğlerin ülkenin para ve dış ticaret politikalarında önemli etkileri olacaktı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ekonomi politikalarında liberal bir yaklaşıma sahip olan Türkiye, 1930 yılından sonra devletçi politikalarla bu yaklaşımdan uzaklaşır. Sanayileşme çabası içerisine giren Türkiye, bu politikasını korumacı önlemlerle birlikte II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam ettirir. Ülkeyi yöneten tek partinin savaş sonrası dönemde devletçi politikaları gevşetme girişimleri, devalüasyon kararı ve dış ticarette nispeten liberalleşme

adımları olur. Ancak halk 1950 yılındaki seçimlerle iktidarı değiştirir. İktisat politikasında değişikliğe gitme iddiasındaki yeni iktidarın izlediği liberal politikalar ve tercihleri sonrasında ülkenin dış ticaret açığının finansmanında sorunlar ortaya çıkar. Ülke ekonomisinde 1955 sonrası dönemde daha katı şekilde korumacı ve müdahaleci politikaların birlikte uygulandığı görülür. Alınan istikrar kararları ile 1958 yılında döviz kurlarına prim uygulanmaya başlanır. Bir çeşit devalüasyon anlamına gelen bu kararlar ve öncesinde yaşanan ekonomik dönüşümün ülke tarihinde sosyal ve siyasi boyutta kalıcı etkileri olur.

Türkiye ekonomisinin 1930-1960 dönemini, TPKKHK'nın ilk maddelerinden başlayarak değişen düzenlemelerinin yansımaları üzerinden değerlendirilmeyi amaçlayan bu çalışmada, kanuna dair kararname ve tebliğlerin yayımlandığı Resmi Gazeteler ve döneme dair literatür ele alınarak bir analiz yapılmaya çalışılmıştır. Çalışmada dikkate alınan dönem ayrımı, sözkonusu tarih aralığında ülkenin içinden geçtiği aşamaları esas alınarak düzenlenmiştir. Kanunun yürürlüğe girdiği 1930 yılından II. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar olan dönem korumacı ve devletçi politikaların etkin olduğu görülür. II. Dünya Savaş dönemi ekonomi uygulamaları ve olağanüstü tedbirlerin alındığı 1940-1945 yılları arasındaki dönem ise ayrıca incelenmiştir. 1946 yılından 1953 yılına kadar geçen süreçte TPKKHK'daki değişikler iktidar değişimiyle paralellik göstermektedir. Çalışma, liberal ve korumacı politikaların uygulandığı, 1954 yılından 1959 yılının sonuna kadar olan dönemi inceleyerek tamamlanmaktadır.

Yeni kurulan ve dönüşen Türkiye ekonomisinin iktisadi kararlarına zemin oluşturan kanun ve düzenlemelerin bu dönüşümü nasıl etkilediği çalışmanın konusu olan örnek üzerinden değerlendirilmektedir. Sözkonusu kanunların düzenleme amaçları ile uygulanma alanları, kullanılış şekilleri ve sonuçları yine çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. İncelenen dönemde TPKKHK hükümlerinin ilk başlarda çoğunlukla Maliye Vekâletinin, bazen de İktisat Vekâletinin teklifi ile İcra Vekilleri Heyetinin (ilerleyen yıllarda Bakanlar Kurulu) kararnameleriyle düzenlendiği görülür. 1947 yılından itibaren kararnameler yerine tebliğler ile kanuna dair düzenlemeler yapılır. 1950'li yıllarda bu durumun genel olarak devam ettiği, tebliğlerin sayılarının artığı, kararnamelerin önemli hususları düzenlemeye devam ettiği görülür. Yine kanunla ilgili tebliğler çoğunlukla Maliye Vekâleti tarafından düzenlenerek ilan edilmekle birlikte oluşturulan yeni komite ve teşkilatların tebliğleri yer alır. Bir kararname veya tebliğ ile yapılan düzenlemelerin ilerleyen tarihlerde genelde yine bir kararname altında toplanarak yayımlandığı, uygulama esas ve usullerinin çerçevesinin belirlendiği görülmektedir.

1. PARANIN VE PARA POLİTİKASININ TARİHİ

1.1. Para Kavramı

İnsanlığın tarihsel seyri içerisinde işbölümü ve uzmanlaşma ile elde edilen gelişme, ekonomik yapıların güçlenmesine ve çeşitliliğine olanak sağladı. Yaşanan toplumsal gelişme, ekonomi içerisinde değişimin artmasını ve farklılaşmayı beraberinde getirdi. Malların takas edilerek ihtiyaçların karşılanması devrinden artan ürün ve ihtiyaçlarla mal mübadelelerinin yetersiz kaldığı başka bir aşamaya geçildi. Bu durumda çeşitlenen ve fazlalaşan alışverişi sağlıklı ve tarafları razı edecek şekilde gerçekleştirecek, ortak değer ölçüsüne sahip bir araca ihtiyaç duyuldu. Sözkonusu araç, farklı özelliklere sahip ürünlerin tek ölçü ile değişimine imkân verecek, ekonomik yapının genel kabulüne sahip, bölünebilir ve dayanıklı bir nesne olmalıydı. Para olarak tanımlanan bu nesne içerdiği birikmiş emek ile değer taşıyıcı olarak işlev görerek mal ve hizmet değişimlerinde bölünememe sorununu ve karşılıklı çakışma zorunluluğunu ortadan kaldırmaktadır (Fidan, Dilek ve Esev, 2019:144).

Paranın Özellikleri

İnsanların para olarak kabul ettiği ve kullandığı nesnelerin belirli özellikleri bulunmaktadır. Tarihsel süreçte çeşitlilik gösteren bu özellikler, aşağıdaki başlıklarda ele alınmıştır.

Taşınabilirlik: Para, insanların kolaylıkla taşıyabilme hafifliğini sağlayan, yanlarında hazır bulundurabildikleri bir nesne olmalıdır.

Dayanıklılık: Dolaşımda uzun süre kalacak olan paranın, el değiştirmelerden kaynaklı yıpranmalara ve zamana karşı dayanıklı bir nesne olması beklenir.

Bölünebilirlik: Satın alınmak istenen ürün veya hizmete karşılık verilecek mal veya hizmetin bölünebilmesi sorunu, takas ekonomisinin yaşadığı en önemli tıkanma alanıdır. Para, bu sorunu 1.5.10.50.100 gibi birimler halinde yazılı değerlerle basılarak ortadan kaldırır.

Standart Olma: Paranın ülkede içerisinde aynı ölçü ve yapıda olması gerekir, böylece genel kabul görerek güven sağlayacak ve kullanımı kolaylaşacaktır.

Genel Kabul Görme: İnsanların parayı muteber kabul etmesi halinde geçerli olacaktır. Toplum tarafından içselleştirilen para ekonomide kullanım imkânı bulur.

Taklit Edilememe: Devlet adına para basmaya tek yetkili merci olarak kanunlarla merkez bankaları görevlendirilir. Standart ölçülerde ve benzersiz olarak basılan paranın taklit edilmemesi için bazı önlemler alınmaktadır. Paranın sahtesi basılamaz, devletin yetkili kıldığı merciler dışında para basmak yani kalpazanlık suç kabul edilir.

Homojenlik: Paranın herkes tarafından kolaylıkla tanınan ve yapıldığı maddenin tamamında aynı özelliklere sahip olması beklenir. Altın ve gümüş paralarla birlikte kâğıt paralarda homojenliği sağlayacak, yanılma ve aldanmayı azaltacak şekilde özel kâğıt kullanımı, resim ve madeni bant gibi unsurlar bulunmaktadır.

Zaman İçinde Değerini Kaybetmeme: Paranın değerinin, satın alma gücünün, zaman içinde azalmaması, istikrarını koruması beklenir. Devlet ve onun yetkili kıldığı merkez bankası paranın değerini korumakla görevlidir. Ulusal ve uluslararası alanda paranın hem değerini hem de istikrarını sağlayacak politikaları uygulamak devletlerin görevidir (Özbilen, 2016:4).

1.2. Paranın Fonksiyonları

Paranın ortaya çıkması ve kullanılmasında en etkili faktör değişim aracı olmasıdır. Para, toplumların bir değer ölçüsü olarak kabul ettiği ve takas ekonomisinin sorunlarını gidermek adına bulduğu bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır. Paranın temel fonksiyonlarını aşağıdaki başlıklarla ele alınmıştır.

Değişim Aracı Olma: Para, mal ve hizmetlerin el değiştirmesinde zaman tasarrufu, ekonomide etkinlik ve işlemlerde verimliliği sağlar. İşbölümü ve uzmanlaşmanın artmasına imkân tanıyan para, ekonomik faaliyetlerin devamlılığını kolaylıkla ve sorunsuz gerçekleşmesine olanak sunar.

Değer Ölçüsü Olma: Değişim aracı olma fonksiyonunu malların karşılıklı değerini belirlemesi sayesinde sağlayan para, hesap birimi vasfı ile mal varlığı ve borçların tespitini ve takibini sağlar. Diğer standart ölçü birimlerinden farklı olarak fiyatlar genel seviyesinin istikrarına göre paranın değeri değişebilir.

Değer Biriktirme Aracı Olması: Tasarruf aracı olarak para, satın alma gücünün korunması ve biriktirilmesi işlevlerine sahiptir. Söz konusu işlevi, fiyatlar genel seviyesindeki değişime bağlı olmakla birlikte, para bir servet ve değer biriktirme aracı olarak elde tutulur.

Diğer Fonksiyonları: Paranın yukarıda sayılan işlevleri ile birlikte ekonomik faaliyetleri yönlendirici, gelirin dağılımını etkileyen ve nüfus aracı olma gibi fonksiyonları bulunur. Para politikasını tayin edenlerin faiz politikaları ile ekonomideki yatırım miktarında ve kredi politikaları ile yatırımcıların karlılık düzeyini etkilemeleri mümkündür. Enflasyonist bir ortamda tasarruf sahibi ve sabit gelirlilerin satın alma güçlerinin azalması sonucu gelir aktarımı yaşanır. Parasal kaynakları yani ucuz kredi ve hibe imkânlarını elinde tutan ülke ve yatırımcıların bu kuvvet ile nüfuslarını kabul ettirmeleri söz konusudur.

1.3. Para Teorisi ve Para Politikası

Para teorisi ve politikasına dair iktisadi düşünce Merkantilist İktisatçıların görüşleri ile incelenmeye başlanmaktadır. Jean Bodin, J.H.G. von Justi, F. W. von Horning gibi temsilcileri olan Merkantilist görüşte güçlü devlet esastır. Güçlü devlet için ordunun güçlü olması ve bunun için büyük ekonomik kaynak bulmak şarttır. Servet olarak parayı esas olan bu düşünürlere göre altın ve gümüş stoklarının olabildiğince arttırılması, ihracat ile ek kaynak sağlanırken ithalattan kaçınılması gerekir. İthalat ile diğer devletlere yani muhtemel rakiplere kaynak aktarımı, ihracat ile zayıflatılmaları sözkonusu olur (Artar, 2010:10). Merkantilist görüşler sonrasında F. Quesnay' in başını çektiği Fizyokrat İktisatçılar gelmektedir. Tarımsal üretimin önemini vurgulayan Fizyokratlar, insanı tabiatın bir parçası olarak görürler ve liberal düşünceye zemin sunarlar (Özgüven, 2001:72).

Merkantilist ve Fizyokratların görüşlerinden sonra Klasik İktisat düşüncesinin dikkate alınmaya başlandığı, özellikle sanayileşen ülkelerin serbest ticaret ilkesini destekledikleri görülür. Piyasa ekonomisi ile bireylerin ve toplumun refah düzeyinin artacağını ileri süren Klasik İktisat düşünürlerine göre devletin ekonomiye müdahalesinin en az düzeyde olmalıdır. Dış ticaret serbest bırakılmalı ve sistemin işleyişine müsaade edilmemelidir. Temel söylemleri "laissez faire - laisses passer" (bırakınız yapsınlar - bırakınız geçsinler) olan Klasik İktisat görüşünde devlet düzenleyici ve denetleyici konumdadır (Kazgan, 2021:126). Klasik İktisat görüşünün para ile ilgili düşünceleri Irving Fisher tarafından geliştirilen Klasik Miktar Teorisinde ifade edilir. Para miktarı ile fiyatlar genel düzeyi arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan bu teoriye göre para arzındaki artışlar diğer ekonomik faktörleri etkilemeden fiyatlar üzerinde artış yönlü bir etkiye sahiptir (Özbilen, 2016:184).

Miktar Teorisi, Klasik İktisat görüşünün makroekonomik anlamda tek teorisidir. Bir tür talep teorisi olan Miktar Teorisi, ekonomide talep açığının olmayacağını açıklamaya çalışır. Teoriyle,

her zaman dengesini bulan piyasada, servet olmadığı için paranın saklı tutulmayacağı öngörülür (Artar, 2010:16). Irving Fisher, toplam hasılanın nominal değerini hesaplayabilmek için yaptığı çalışmasında, belirli bir gelir için elde tutulması gereken para miktarını hesaplar. Değişim aracı olarak gördüğü paranın, miktarı ve dolanım hızının çarpımını denklemin bir tarafına yerleştiren Fisher, fiyatlar genel düzeyi ile toplam ticaret hacminin çarpımını diğer tarafa koyarak denkliği sağlamaktadır. Paranın Miktar Teorisi adı verilen yaklaşımın formülü şu şekildedir:

$M . V \equiv P.T$

M: Ekonomideki para miktarını, V: Paranım dolanım hızı, P: Fiyatlar genel seviyesini,

T: Bir dönemde ekonomide ticarete konu olan tüm malların miktarını ifade eder. İlerleyen aşamalarda T yerine, reel geliri gösteren Y konulur.

Klasik iktisatçıların fiyatlar genel düzeyinin esnek olduğu varsayımı ile paralellik gösteren Miktar Teorisi, para miktarındaki değişikler ile fiyatlar genel düzeyinin değişeceğini öngörmektedir. Paranın dolanım hızı ve ticarete konu mallar toplamı sabit kabul edildiğinde, para miktarındaki artış fiyatlar genel düzeyini artırır. Fisher, paranın dolanım hızını etkileyen faktörlerin toplumun davranışları, kurumsal yapı ve teknoloji olduğunu, bunların hızla değişmeyeceğini, sabit kalacağını varsaymaktadır. Ekonomide ticarete konu malların miktarının ve işlem hacminin kısa dönemde değişmeyeceği görüşü Fisher'in diğer varsayımıdır. Para talebinin, gelirin bir fonksiyonu olduğu savını öne süren teoriye göre para talebi faiz oranındaki değişimden etkilenmez (Özbilen, 2016:185).

Klasik iktisadi politikalara dair yeni yorumları olan John Maynard Keynes, bireylerin işlem, ihtiyat ve spekülasyon güdüleri ile para talebinde bulunduğunu savunur (Kazgan, 2021:289). Keynes'e göre işlem güdüsü ile para talebinde, harcamaların düzeyi talep edilen paranın miktarını belirleyen en önemli etkendir. Ayrıca gelir ve fiyatlar genel seviyesinin harcama düzeyini belirlediğini ve tüketim fonksiyonunda gelir ile harcamanın eş yönlü bir ilişki sergilediklerini ileri sürmektedir. Fiyatlar genel seviyesinin artış eğilimi göstermesi halinde para talebinin, mal alımı için artacağını belirten Keynes, işlem güdüsü ile para talebini sadece reel gelirin bir fonksiyonu olarak kabul eder. İhtiyat güdüsü ile para talebi tanımını gelecekte yapılması muhtemel harcamalar olarak yapan Keynes, belirsiz bir durum için hazırlıklı bulunmak adına yapılan, stoklanan para talebini bu tanıma dâhil eder ve reel gelirin bir fonksiyonu olarak ele alır. Keynes'e göre reel gelir düzeyi arttıkça ihtiyat güdüsü ile para talebi artar. Değer biriktirmek amacıyla para talebinin spekülasyon güdüsü ile açıklayan Keynes,

insanların tasarruflarını para veya tahvilden, getirisi yüksek olan aktife kaydırdıklarını ileri sürer. Bu iki likit arasındaki tercih sürecini inceleyen teoriye likidite tercihi teorisi adı verilir (Orhan ve Erdoğan, 2003:154). Teoriye göre yatırımların muhtemel getirileri ile faiz oranlarını ele alan karar vericiler tercihlerini buna göre gerçekleştirir. Paranın elde tutulma maliyeti yani faiz oranları, insanları tahvile veya gelecekte faiz artacağı beklentisi nakit pozisyon almaya yönlendirir. Keynes, spekülasyon güdüsü ile para talebini, gelir ile faiz oranlarının bir fonksiyonu olarak değerlendirir. Keynes reel para talebini şu şekilde formüle etmektedir:

Md /P = f (Y+,i -) V= PY/M= Y/ f (i,Y)

Bu fonksiyona göre gelir arttıkça spekülasyon güdüsü ile para talebinin arttığı, faiz oranları yükseldikçe azaldığı görülür. Değerler üzerindeki işaretleri reel para talebi ile değişkenlerin ilişkisinin yönünü gösterir. Bu denklemden paranın dolaşım hızının (V) denklemi elde eden Keynes'e göre bu değer sabit değildir, faiz oranları ile eş yönlü hareket eder. Faiz oranları ile ilgili beklentilerin, paranın dolaşım hızına etkisinin ters yönlü olduğunu savunan Keynes, faiz oranları ile para talebinin ters yönlü ilişki gösterdiğini, aynı durumun fiyatlar genel düzeyi ile para talebi ilişkisinde geçerli olduğunu ileri sürer. Reel gelir ile para talebi ilişkisi ise aynı yönlüdür (Özbilen, 2016:229). Keynes tarafından ileri sürülen likidite tuzağı kavramı, faizin sıfıra yaklaştığı durumda servetin büyük kısmının nakit olarak elde tutulacağını, faiz oranlarındaki olası bir artışın tahvil fiyatlarını yükseltmesi sonucu piyasaya arz edilen paranın faiz oranları üzerinde etkisiz olacağını öngörür.

Keynes'in müdahaleci görüşlerine karşı ekonominin müdahale edilmediğinde dengede olacağını, para ve maliye politikalarının uygulamalarının gerekli olmadığını iddia eden Monetaristler, denk bütçe ve tekellerle mücadelenin önemini anlatmaya çalışırlar. Milton Friedman tarafından geliştirilen miktar teorisi, para talebini yeni bir yorumla ele alır. Finansal varlıklara yönelik talep ile para talebinin aynı faktörlerden etkilendiğini ileri süren Friedman'a göre para yerine aktif talebini incelemek gereklidir. Bu bağlamda portföy tercih teorisi ile para talebine dair bir teori geliştirmeye çalışan Friedman'ın para arzı tanımı daha geniş kapsamlıdır. Sürekli gelir artışları yani refah düzeyi yükselişi para talebini artırmakta, alternatif yatırım araçlarının muhtemel getirileri arttıkça para talebi azaltmaktadır. Keynes elde para tutmanın getirisinin olmadığını ifade ederken Friedman, bunun pozitif getirisi olduğunu, mevduat faizi ve bankacılık hizmetlerinden yararlanmak gibi katkıları olduğunu ileri sürer. Friedman'a göre para ve yatırım varlıkları arasındaki faiz farkının sabit kalması halinde faizin para talebine etkisi, Keynes'in bahsettiği kadar önemli düzeyde değildir. Tam aksine bu etki düşük düzeyde

kalacaktır ve asıl belirleyici unsur sürekli gelir olacaktır. Friedman'a göre enflasyon her zaman parasal bir olaydır. Enflasyon ile işsizlik arasında uzun dönemde bir etkileşim olmadığını iddia eden Friedman, enflasyonun para arzı ve beklentiye göre oluştuğunu düşünür. Ekonomide istikrarlı bir fiyat düzeyi için para miktarı, toplam üretimdeki artışa paralel olmalıdır (Artar, 2010:23).

Beklentileri adaptif ve rasyonel olarak ayırarak inceleyen Yeni Klasik iktisatçılara göre bireyler, özellikle ücret ve fiyatlara ilgili geleceğe dair beklentilerini geçmiş ve bugün sahip oldukları bilgi ve verilerle oluştururlar. Ekonomik durumu ve olayları rasyonel olarak algılayan birey ve firmalar, iktisat politikalarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilirler. Rasyonel Beklentiler Teorisi sonrası para ve maliye politikalarının artık beklentiler dikkate alınmadan yönetilmediği ve kredibilitenin iktisat politikalarının başarısı için en önemli anahtar olduğu ortaya çıkar (Orhan ve Erdoğan, 2003:200). Yeni Klasik İktisat görüşünün diğer önemli argümanı politika etkisizliği teoremidir. Para ve maliye politikalarının kısa veya uzun dönemde milli gelir üzerinde reel bir etkiye sahip olmadığını öne süren Yeni Klasiklere göre kamu harcamalarındaki artış ile kamunun finansman ihtiyacı olacağını varsayan tasarruf sahipleri, tahvillerini yüksek fiyattan satarak nakitte kalırlar. Artan para talebi ve toplam talepteki yükseliş, yatırımı aşağı çeker ve kamusal yatırımların sağladığı artışlarla dengelenir, böylece milli gelir ve istihdama kamusal harcamaların etkisi olmaz. Enflasyonun kaynağı olarak parayı gören Yeni Klasikler, para politikalarındaki değişikliklerin açıklanmaması gerektiğini düşünürler. Ekonomik istikrar sağlamak adına aktif iktisat politikası uygulanmasının belirsizlik ortamını artırmaktan başka etkisi olmayacağını savunan Yeni Klasik İktisatçılar, merkez bankalarına para stokunu yönetmekten başka sorumluluk verilmemesini önerirler (Özbilen, 2016:419).

1980'li yıllarda Avrupa'da işsizlik oranlarındaki artış eğilimi yine Keynesyen iktisat politikalarına ilgiyi artırmıştır. Yeni Keynesyen İktisat, işsizlik ve iktisadi daralma gibi sorunların temelinde, her zaman tam rekabet şartlarının sağlandığını ve ekonominin dengede olduğunu öne süren serbest piyasa sisteminin olduğunu savunur. Gregory Mankiw, Stanley Fischer ve Joseph Stiglitz gibi iktisatçıların dâhil olduğu Yeni Keynesyenler, rasyonel beklentilere rağmen piyasaların daima tam rekabet koşullarını sağlamadığı, ücretler ve fiyatların kısa dönemde esnek olmadığı şeklindeki görüşleriyle ayrışırlar. Ücretlerin ve fiyatların yapışkanlığı tabirini kullanan Yeni Keynesyen görüş, kısa dönemde esnek olmayan ücretlerin yanı sıra çalışanların uzun dönemde beklenen enflasyona göre kontratlar yaparak kendilerini fiyat artışından korumaya çalıştıklarını savunur (Orhan ve Erdoğan, 2003:214). Cari

fiyatlar üzerinden piyasanın dengeyi bulamayacağı arz veya talep fazlalığının oluştuğu artıklı piyasa ile karşı karşıya kalınacağını öne süren bu iktisatçılara göre toplam talepteki daralma halinde, ücretler ve fiyatlar düşmeyecek ancak üretim azalacak ve işsizlik artacaktır. Bu tür durumlarda para ve maliye politikaları uygulanarak ekonominin depresyondan çıkarılacağını düşünen Yeni Keynesyenler, kısa dönemde para politikasının etkisiz olmadığını, üretim gibi reel değişkenlere olumlu yansımaları olacağını ileri sürerler (Artar, 2010:29).

Asimetrik Bilgi Yaklaşımı, Yeni Keynesyenlerin para ve sermaye piyasalarına dair görüşlerini açıklamada kullandıkları bir argümandır. Limon problemi olarak adlandırılan ve ikinci el araba piyasasındaki alıcı satıcı arasındaki ilişki örnek verilir. Satıcının az bilgi vererek satışı iyi fiyattan yapma çabası ile alıcının yetersiz bilgiye sahip olması üzerinden izah edilir. Oluşacak ortalama fiyat ile işlemler yapılır ve sürecin içerdiği ahlaki risk ile bu piyasaların mükemmel çalışmadığı anlatılmak istenilir (Orhan ve Erdoğan, 2003:218).

1.3.1. Para Politikası Kavramı

Ekonomilerin iktisadi hedeflere ulaşabilmek adına tercihleri ve uygulamaları olarak tanımlanan ekonomi politikası, otoriteler tarafından iki ana kanaldan yürütülmektedir. Para ve maliye politikaları olarak ayrılan bu yöntemler, ekonominin tamamını etkilemeye çalışır. İktisat politikasının amaçları istihdam, üretim ve toplam gelirin artırılması, toplumun kamusal ihtiyaçlarının karşılanması, dış ticaret ve ekonominin dengede olmasının sağlanmasıdır. Bu amaçlara yönelik iktisat politikasının kullandığı bazı araçlar bulunmaktadır. Maliye politikası, genel bütçe içerisinden yapılacak harcamalar, yatırımlar, vergi oranlarının azaltılması veya artırılması gibi araçlar ile yönetilmesini ifade etmektedir. Para politikası ise para arzı ve faiz oranları gibi göstergeler yönetilerek açık piyasa işlemleri, yasal karşılık oranları gibi araçlarla genel ekonomik politikayla uyumlu kararlar ve uygulamalar bütünü olarak tanımlanabilir (Özbilen, 2016:621). Para politikası, para arzı ve maliyetinin yönetimi ile ekonomik birimlerin beklentilerinin genel iktisat politikasına uyumlu olarak yönlendirilmesini amaçlanan strateji ve uygulamalar olarak tanımlanabilir. Bu politikaların uygulanması merkez bankalarının sorumluluğuna bırakılmıştır (Önder, 2005:1). Para politikası başta fiyat istikrarı olmak üzere tam istihdam, iktisadi büyüme, faiz istikrarı, finansal piyasalarda istikrar ve dış ödemeler dengesinin sağlanmasını amaçlar. Bu amaçlar doğrultusunda para politikasını yönetenler, belirsizlik ortamının kaldırılması ile güvenilirliği sağlayarak fiyat istikrarını tesis edilmesine katkıda bulunurlar (Orhan ve Erdoğan, 2003:56).

Toplam talebin ve fiyatlar genel düzeyinin para politikası ile yönlendirilebilmesi için parasal aktarım mekanizmaları kullanılmaktadır. Bu aktarım mekanizmaları faiz oranı kanalı, döviz kuru kanalı, varlık fiyatları kanalı ve beklentiler kanalı şeklinde sıralanabilir (Alper, 2018:13). Para politikasının araçları doğrudan ve dolaylı araçlar olarak iki kısımda incelenebilir. Ekonomik sisteme müdahale şeklinde uygulanan doğrudan para politikası araçları, faiz oranlarını, kredi ve mevduat miktarlarını tespit eden, sınırlayan düzenlemelerdir. Piyasanın dinamiklerini etkileyerek arz ve talebi yönlendirmeye çalışılan araçları para politikasının dolaylı araçları olarak tanımlamak mümkündür (Önder, 2005:55).

Para politikasının araçları;

- Açık piyasa işlemleri,
- Reeskont oranları,
- Zorunlu karşılıklar,
- Swap işlemleri

Merkez bankasının, piyasadan mali aktifleri alıp satarak yönettiği açık piyasa işlemleri, piyasadaki faiz oranları ve tedavüldeki para miktarını etkiler. Reeskont politikası ile merkez bankaları, iskonto edilmiş menkul kıymetleri yeniden iskonto ederek piyasaya para arz etmektedirler. Böylece merkez bankası uyguladığı reeskont oranıyla piyasa faizini yönlendirmeye çalışır. Bankalara uygulanan zorunlu karşılık oranları merkez bankalarının kredilerin yönetiminde kullandığı diğer araçlardandır. Tasarruf sahiplerinin, bankalara yatırdıkları mevduatın zorunlu karşılık oranı kadar kısmı merkez bankasında muhafaza edilir, diğer tutarı kredi olarak piyasaya sunulabilir. Merkez bankalarının sermaye hareketlerini yönetmek için kullandığı başka bir araç swap işlemleridir. Dövizle yapılan repo olarak tanımlanabilecek swap işlemlerinde iki ülkenin paraları belirli vade sonunda iade edilmek üzere takas edilir. Anlaşmaya göre faiz maliyeti yüksek olan taraf bu bedele katlanır (Özbilen 2016:643).

Para politikasının doğrudan kullandığı araçlar, sermaye kontrolünün sağlandığı ve ekonomide kamu müdahalesinin yoğunlaştığı bir ortamı hazırlamaktadır. Finansal yapının yetersiz olduğu ekonomilerde kullanılan doğrudan para politikası araçları, liberal ekonomiyi esas alan piyasa sisteminin ve sermaye serbestliğinin etkin olduğu ekonomilerde yerini dolaylı araçlara bırakır

(Alper, 2018:11). Para politikasının dolaylı araçları, piyasadaki kredi miktarını ve faiz oranlarını, portföylerin dağılımını etkiler. Bu araçlar bilgilendirme ve yönlendirme olanakları sayesinde piyasaları, beklentileri yönetir (Orhan ve Erdoğan, 2003:56).

Merkez bankalarının üstlendiği görevlerin ve hedef olarak dikkate aldıkları ekonomik göstergelerin tarihsel süreçte değişikler yaşadığı görülür. Merkez bankalarının politikalarında esas alınan göstergeler arasında istihdam, büyüme, cari açık ve enflasyon gibi makroekonomik hedefler olmuştur. Bunların arasında en önemlisinin fiyat istikrarı olduğu zamanla anlaşılmıştır. Fiyat istikrarını baz alan politikaların ekonomi üzerinde daha etkili olduğu, enflasyonun düşük olmasının ve bunun istikrarla devam etmesinin, ekonomik birimlerin tüketim ve yatırım kararlarını daha sağlıklı vermesini sağladığı ortaya çıkmıştır. Ekonomide fiyat istikrarının sağlanmasının etkileri şu şekilde sıralanabilir (Önder, 2005:6):

- Risk primini düşürme
- Fiyatların esnekliğini sağlama
- Yatırım ve harcamaları verimli alanlara yönlendirme
- Enflasyondan korunma için farklı yöntemlere başvurmama
- Para ikamesini azaltma
- Gelir dağılımının bozulmasını önleme
- Toplumda güven duygusunu artırma

1.3.2.Para Politikasının Tarihsel Gelişimi

Para politikasının amaçları tarihsel süreçte değişiklik ve çeşitlilik gösterir. Bu amaçlar arasında fiyat istikrarının sağlanması ve düşük enflasyon ile birlikte işsizliğin azaltılması, ekonominin büyümesi, finansal istikrarın ve ödemeler dengesinin sağlanması bulunur (Alper, 2018:6). Ulusal paranın ülke içinde ve uluslararası alanda değerini koruma görevi, merkez bankalarının esas sorumluluğudur. Bu görev, yurt içinde alım gücünü, yurt dışında ise diğer ülke paraları karşısında değerini koruma misyonundan kaynaklanır (Önder, 2005:9). Ülkenin finansal sistemini ve risk unsurlarını esas alarak makro düzeyde bir değerlendirme ile para politikasında merkez bankasının etkin rolü bulunur (Alper, 2018:9).

Merkez bankaları para politikasını tayin ederken, ekonominin hedeflerine ulaşmasına nasıl katkıda bulunacağını, belirleyeceği stratejilerin paranın miktar ve maliyetine etkisini dikkate alır. Bu kararların para politikası stratejileri ile birlikte parasal aktarım mekanizmaları ve para politikası araçları ile uygular (Orhan ve Erdoğan, 2003:36).

Tarihi sürece bakıldığında, İngiltere Merkez Bankası (1694), merkez bankası olma misyonu ile kurulmamıştır ancak 1844 yılında çıkarılan Peel Kanunu ile bu görevi üstlenir (Onaran, 1995:49). Devletin bankası olma, banknot tekelini elinde bulundurma ve son likidite mercii olması özellikleriyle ilk merkez bankası olarak kabul edilmektedir. Sözkonusu yetkilere 19. yüzyılda sahip olan bankaya Peel Kanunu, devletin bankeri, bankaların bankası olma görev ve yetkisini sağlar (Kozanoğlu,2014:23). Bu kanun hem merkez bankacığına dair teknik unsurları düzenlemekte hem de kâğıt para ihraç yetkisini artık merkez bankasına vermektedir. Ülkedeki diğer bankalar İngiltere Merkez Bankasında hesap açarak işlem ve stoklarını bu banka nezdinde tutmaya başlar (Önder, 2005:10).

Dünya ticaretinin gelişmeye başladığı dönemlerde ülkeler arası kur farkının ortaya çıkaracağı fiyat ve maliyet değişikliği ve belirsizlik hoş karşılanmamıştır. Ticaret gelişirken artan sermaye ve ticaret serbestliği, belirsizliği azaltacak bir uygulamaya ihtiyaç duyulmuştur. Altın standardının bu talebi uzun bir süre karşıladığı görülür (Kuruç, 2011:5). Altın standardını uygulamaya başlayan ülkelerin merkez bankalarının altın alım ve satımı yaparak faiz oranlarını yönetmeye çalışan politika araçlarını kullanmaya başladıkları görülür (Onaran, 1995:55). I. Dünya Savaşı döneminde bağımsızlığını kaybeden merkez bankaları (Kozanoğlu, 2014:28), savaş dönemi ve sonrasında yaşanan sorunlardan dersler çıkarır. Bunların başında merkez bankalarının bağımsızlığı ve kamu maliyesi disiplini olduğu görülür. Milletlerarası Maliye Konferansı toplantısı Brüksel'de 1920 yılında yapılmış ve merkez bankası kurulması sürecinin tüm ülkelerde tamamlanması kararı alınmıştır (Önder, 2005:15). 1929 yılında yaşanan depresyon süreci ile birlikte ülkelerin karşılıklı ticaret savaşı dönemi başlamıştır. Korumacı politikaların etkisiyle merkez bankalarının, ulusal paraların dış değerlerinden çok içerideki faiz politikalarına odaklandıkları ve hazinenin bir organı gibi ülkenin bütçe politikalarına daha bağlı kaldıkları görülür (Onaran, 1995:58). Dünya ticaretinin ve finans sisteminin yaşadığı darboğaz, depresyon ve artan işsizlik oranları devletin ekonomiye müdahalesini gerekli kılmıştır. Bu süreç merkez bankalarının eski özel yapıları yerine artık kamu kuruluşu olarak kurumsallaşmasını hızlandırmıştır. Devlete ait merkez bankalarının düşük ve sabit faiz oranı politikaları ile kredi, döviz ve fiyat kontrollerinin uygulayıcıları olduğu görülmektedir. II. Dünya Savaşı'nın bitimine kadar bu politikaların etkinliği devam etmiştir (Önder, 2005:17). Tablo 1'de dünyadaki bazı

merkez bankalarının kuruluş, banknot ihraç etme yetkisine sahip olma ve son borç verme mercii olma tarihleri yer alıyor.

Tablo 1. Merkez Bankalarının Kuruluş ve Yetki Verilme Tarihleri

Merkez Bankaları	Bankaların Kuruluş Tarihleri	Banknot İhraç Etme Tarihleri	Son Borç Verme Mercii Tarihleri
Sverige Riksbank	1668	1897	1890
Bank of England	1684	1844	1870
Banque de France	1800	1848	1880
Bank of Finland	1811	1886	1890
Nederlandsche Bank	1814	1863	1870
Austrian National Bank	1816	1816	1870
Noerges Bank	1816	1818	1890
Danmarks Nationalbank	1818	1818	1880
Banco de Portugal	1846	1888	1870
Belgian National Bank	1850	1850	1850
Banco de Espana	1874	1874	1910
Reichsbank	1876	1876	1880
Bank of Japan	1882	1883	1880
Banca D'Italia	1893	1926	1900
TCMB	1930	1930	2002

Kaynak: (The Development of Central Banking, Nisan 1994, BOE (Önder, 2005:11)).

Tablodaki tarihlerde ülkelerin çoğunun merkez bankalarına sözkonusu görev ve yetkileri, 19. yüzyılda ve birbirine yakın tarihlerde verdiği görülür. Osmanlı Devleti'nin geç kaldığı bu kurumsal yapılaşma, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan on yıl geçtikten sonra ve birçok zorlukla gerçekleşir. Üstelik TCMB'ye son borç veren mercii yetkisinin kuruluşundan yetmiş yıl sonra 2002 yılında yaşanan kriz ile verilmesi, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında bir asırlık gecikme ile dikkat çeker.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik politikaların tercihlerinin değişmeye başlamasıyla para politikalarının bundan etkilendiği görülür. Merkez bankalarının görev tanımlamalarına tam istihdam ve büyüme dâhil edilir, 1950 yılına kadar savaşın yıkıcı etkisini gidermek adına tercih edilen Keynesyen yaklaşımın tesiriyle maliye politikaların popüler olduğu, para politikalarının nispeten daha geride kaldığı bir dönem yaşanır (Onaran, 1995:60). 20 Temmuz 1944'te imzalanan Bretton Woods Anlaşması ile uluslararası para sistemi yeniden kurgulanmaya çalışılmıştır. Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) daha sonra Dünya Bankası (WB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) isimlerini alan kurumlar bu anlaşmayla kurulmuştur. Ülkelerin ulusal paralarını dolara endeksleyen sistemde, bir ons altın 35 dolara bağlanır (Parasız, 2005:65). Modern merkez bankacılığı anlayışı ve stratejileri Bretton Woods sonrası dönemde oluşmaya başlamış, dalgalı kur sistemi ve yeni politika araçları ile para politikalarının uygulama alanı genişlemiştir. Monetarist görüşü esas alan merkez bankalarının en önemli görevi artık tamamen fiyat istikrarını sağlamak olur (Onaran, 1995:62). Dalgalı döviz kuru sistemi merkez bankalarına faiz politikasını daha etkili kullanma imkânı sunmuş ve merkez bankaları parasal hedefleme ile enflasyonu uzun dönemde kontrol altında tutmaya çalışmışlardır. 1974 yılında Almanya Merkez Bankası ile başlayan parasal hedefleme stratejisine, Kanada, İngiltere, ABD ve İsviçre de bir iki yıl içinde katılır. İkinci petrol şokunun yaşanmasıyla artan enflasyonist ortamda faiz oranlarındaki değişiklikler ve parasal hedefleme çabaları yetersiz kalır ve krizlerin etkisiyle parasal hedefleme politikası başarısız olur (Önder, 2005:21).

Ülkelerin parasal hedefleme yerine faiz oranını dikkate alarak para politikası stratejilerini belirlemeye başladıkları 1980 sonrası dönem yeni bir finansal dönüşüm aşamasıdır. Artan teknolojik imkânlar, finansal serbestleşme ve yeni yatırım araçlarının ortaya çıkması, paranın dolanım hızını ulusal ve uluslararası alanda artırır (Parasız, 2005: 199). 1990 sonrası dönemde, merkez bankalarının kısa vadeli faiz oranları ve enflasyon hedeflemesi ile piyasaları yönlendirmeye çalıştıklarını görülür. Merkez bankaları, 1970 öncesi gibi doğrudan değil, dolaylı politika araçları ile piyasaların işlerliğini kazandırmaya, kurumsal bağımsızlığını ve güvenilirliğini sağlamaya başlar (Kozanoğlu, 2014: 118).

Fiyat istikrarını sağlamayı amaçlayan para politikasının amacı para arzı, faiz oranları ve kurlar üzerinde etkili olmaktır. Uluslararası ekonomik sisteme entegre olmuş bir ekonomide sermaye hareketlerinin serbestliği politika yapıcıların bu değişkenleri doğrudan kontrol etmelerini zorlaştırmaktadır. İmkânsız üçlü adı verilen bu durumda dışa açık bir ekonomide para arzı, faiz oranı ve kurdan sadece biri doğrudan kontrol edilebilir. İki veya üç değişkeni aynı zamanda doğrudan kontrolü mümkün değildir (Önder, 2005:35).

1.3.3. Liberal ve Korumacı Politika Kavramı

Dış ticarete dair devletlerin müdahale politikalarını doğrudan ve dolaylı yöntemler şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Devlet dış ticarete teşvik politikaları ve ticaretin esaslarını düzenleyici rolü ile doğrudan müdahale etmektedir. Gümrük vergileri ve tarifeler doğrudan araçlar olarak nitelendirilir. Dolaylı yöntem olarak enflasyonu ya da işsizliği önlemeyi amaçlayan ülkenin, ekonomisindeki iç sorunlarına dair uyguladığı politikaların dış ticaretteki yansımaları sayılabilir (Seyidoğlu, 2001:117).

İktisadi düşüncenin dış ticarete dair görüşlerinin liberal ve korumacı politikalar çerçevesinde ele alındığı görülür. Liberal iktisadi görüş, özel mülkiyeti tanıyan ve koruyan, ekonomide tercih ve girişim özgürlüğüne önem veren, rekabet ve serbest ticaretten yana, devletin sınırlı ölçülerde müdahil olduğu bir serbest piyasa ekonomisini savunmaktadır (Acar, 2021: 9). Toplumların tabii kanunları olduğu ve bunların tespit edilerek uygulanması çabasının liberal iktisadi görüşün oluşmasında etkilidir (Kazgan, 2021:71). Korumacı politika teorisini, serbest dış ticaret politikasına karşıt bir konumda değerlendirmemek gerekir. Bu görüşü ileri süren iktisatçıların, serbest ticaretin teorik temellerini önemsemekle beraber daha çok ekonomik yapı ve dönemsel farklılıkların dikkate alınması yönünde eleştirileri bulunur (Yılmaz, 2016:113).

Liberal iktisadın serbest ticaret ilkesi, hem yurt içindeki hem de yurt dışındaki ticareti kapsar. Ticaretin, tercih ve girişimlerin özgürce gerçekleştirilebilmesi için korumacı ve sınırlayıcı politikalara karşıdır (Acar, 2021: 16). Liberal iktisadi düşünce, serbest dış ticaretin ülkelerde refah düzeyini artıracağını, girdi gelirlerinden kaynaklanan farkların azaltacağını ileri sürmektedir. Buna karşın milliyetçi-korumacı görüşe göre ülkelerin sanayileşerek refah düzeylerini artırmak için korumacı politikalar uygulamaları gerekir (Kazgan, 2021:39). Kalkınmayı amaç edinen ülkelerin dış ticarete müdahalelerinin fazlalığı bu politikaların kalkınma için bir araç haline getirilmesini sağlamaktadır (Seyidoğlu, 2001:117). Bunula birlikte gelişmiş ülkelerin kendi vatandaşlarını ve ekonomilerini korumak adına, daha çok az gelişmiş ekonomilere atfedilen korumacı politikaları benimsedikleri dönemler olmuştur (Kazgan, 2021:229). Ülkelerin, serbest ticaretin sebep olacağı piyasa aksaklıklarını gidermek adına ekonomiye müdahale etmelerinin, korumacı politikaları uygulamalarının arkasında sadece bu durumu ortadan kaldırma düşüncesi bulunmaz. Bu tutum, ülkeleri rekabetin yanı sıra dış ekonomik ve politik baskılardan koruyan, ülke problemlerinin çaresi gibi sunulan bir amaç halini alır (Keşap ve Sandalcılar, 2021:259). Ülkelerin dış ticarete müdahale etme amaçları

arasında korumacı ve liberal politika tercihleri yer alır (Seyidoğlu, 2001:118). Bu amaçları aşağıdaki başlıklarla ele almak mümkündür:

- Dış ticaret açığının giderilmesi,
- Yeni kurulan veya var olan yerli endüstriyi dış rekabetten koruma,
- Ekonomik kalkınmayı destekleme,
- Vergi gelirlerini artırma,
- İşsizlik ve enflasyonu azaltmaya dönük politikalar,
- Kendi kendine yeterli ülke olma,
- Ekonomideki rekabeti artırma ve aksaklıkları giderme,
- Liberal bir ekonomik yapıya kavuşarak uluslararası ekonomiye uyum sağlamak,
- İç ve dış politika gereği sosyal ve siyasal gerekçeler.

Dış ticaret politikasında kullanılan belli başlı araçlar:

- Gümrük tarifeleri,
- Tarife dışı araçlar olarak adlandırılan kambiyo kontrolü, ülkelerin kendi başına karar alıp uyguladıkları müdahale yöntemidir. Miktar kısıtlaması, tarife benzeri faktörler, görünmez engeller ve gönüllü ihracat kısıtlamaları.
- İhracatın özendirilmesi,
- Bağlı Ticaret.

Sanayi devriminin ekonomik yapıda yarattığı dönüşümün dış ticarette yansımaları olmuştur. Üretim ve ulaşım imkânları, yeni pazar ve hammadde arayışları, teknolojik gelişmeler ülkeleri birbirine daha yakın ve bağımlı hale getirmiştir. Bu gelişim hızı, korumacı ve serbest ticaret politikalarının aynı anda geçerli ve uygulanır kılmıştır (Keşap vd., 2021:258). Ülkenin kıymetli maden varlığının artmasını sağlayacak politikaların yerini 17. yüzyılın sonlarına doğru istihdam ve sanayileşmeyi destekleyecek korumacı politikalara bıraktığı görülür. Bu dönemde ortaya çıkan Merkantilist iktisatçılar parayı ve dış ticareti önemser. Ülkenin dış ticaret fazlası vermesi onların ana hedefleridir ve bunun için korumacı politikaları benimserler (Kazgan, 2021:54). Merkantilist düşünce, zenginliğin kaynağı olarak, tarım ve sanayiyi değil üretilene pazar oluşturan ticareti görmektedir. Kıymetli madeni olmayan veya yetersiz olan ülkelerin ancak

ticaret ile zengin olabileceklerini öne sürerler (Yılmaz, 2016:3). 18. yüzyılda buharlı makinelerin ve yeni teknolojilerin üretim ve ulaşımda kullanımıyla İngiltere'de başlayan Sanayi Devriminin yarattığı ortam Klasik İktisat düşünceyi etkiler. Serbest ticaret fikri, İngiltere'nin dünya ticaretini genişleterek payını artırma politikasını destekleyen önemli bir argüman olur. Serbest ticarette altına dayalı para politikası otomatik olarak işleyen parasal mutabakatı ve güvenceyi sağlamaktadır (Kuruç, 2011:295). İngiltere'de devlet gücünü yanına alan sınıfları devre dışı bırakmak adına, devletin ekonomiye müdahalesini en aza indirmeyi amaçlayan politikalar ile ucuz hammadde ithaline ve üretilen malların serbestçe ihracına olanak tanıyan "laisser-faire, laisser-passer" ilkeleri kuvvetli destek bulur (Kazgan, 2021:89). Serbest ticareti savunan Klasik İktisat görüşünün kurucusu kabul edilen Adam Smith, ülkelerin kıymetli madenlerinden çok üretme kapasitelerinin korunmasını ve sermaye stokunu önemli görür (Yılmaz, 2016:19). Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisi, ülkelerin üretiminde avantajlı oldukları ürünleri ihraç ederek işbölümü ile verimliliğin ve refahın artacağını savunur. Diğer Klasik İktisatçı David Ricardo, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinde İngiltere ve Portekiz'i şarap ve kumaş üretimlerini emek değer teorisine dayanarak karşılaştırır. Ülkelerin birim maliyetlerini dikkate alarak mutlak üstün olsalar bile karşılaştırmalı maliyetlerine göre ticaretin her durumda mümkün olacağını açıklar. Böylece ülkeler, birim maliyet avantajına sahip oldukları malda ihtisaslaşmayı sağlamalıdır (Kazgan, 2021:136). İhracatını artıran ülkenin parasının değer kazanması sonucu mal fiyatlarında altın ve döviz bazında fark oluşabilir. Bu durumda ülkeye altın girişinin artacağını ve kısa sürede para piyasasında denge sağlanacağını savunan Ricardo, para arzının ülkeler arası ticareti olanaklı ve karlı kılacak düzeyde olmasını, ülkeler arasında satın alma gücünde eşdeğerliliğin sağlanmasını mümkün olacağını düşünmektedir (Yılmaz, 2016:32).

Dış ticarette karşılaştırmalı üstünlükleri için ülkelerin iç fiyat mekanizması çalışır. Bu fiyatı belirleyen unsurlardan birisinin karşılıklı talep kanunu olduğunu öne süren J.Stuart Mill'e göre yerli mal karşılığı talep edilen yabancı mal miktarı talep şiddetini belirler. Karşılıklı talep kanunu adı verilen Mill'in teorisi, oluşan uluslararası fiyatın ticaret hadlerini belirleyeceğini öne sürer (Uğur, 2022: 13). Ülkelerin ithal mala karşılık ne kadar ihraç malı sunacaklarını teklif eğrileri yardımıyla açıklamaya çalışan Alfred Marshall ve Ysidro Edgeworth, ülkelerin talep ve arz koşullarını dikkate alarak dış ticaret hadlerini belirlemeye çalışırlar (Yılmaz, 2016:82). Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinin ülkeler arası fiyat farklılığı ve emeğin verimliliği hakkında açıklama yapmamasını ele alan E. Heckscher ve B. Ohlin, faktör donanımı modelini geliştirirler. Ülkeler arasında faktör donanımlarındaki farklılıkların dış ticareti mümkün

kıldığını öne süren model, bu durumu karşılaştırmalı üstünlüğü sağlayan temel etken olarak görür (Seyidoğlu, 2001:63).

ABD'de Alexander Hamilton ve Henri Carey ile 18. yüzyılın sonunda başlayan dış ticarette korumacılık düşüncesi, Friedrich List ile 19. yüzyılda Almanya'da teorik gelişimini sürdürür. (Özgüven, 2001:123). Hamilton, belirli süreliğine ve seçilmiş alanlarda gümrük vergileri ve mali yardımlarla sağlanacak bir korumanın ABD'yi ticari kısıtlama uygulayan ülkelere karşı güçlü kılacağını düşünüyordu (Yılmaz, 2016:115). H. Carey ise korumacılığı devamlı ve ekonominin genelinde değerlendirmektedir. İngiltere'nin ticaretteki egemenliğine karşı ABD'nin güçlü sanayisini korumacılık sayesinde kurabileceğini düşünmektedir (Özgüven, 2001:126). Dış ticarette korumacı düşüncelerin ortaya çıkışında sanayileşmeye çalışan ülkelerin, sanayilerini gelişmiş ülkelerin avantajlı rekabetlerine karşı koruma fikri etkili olur (Yılmaz, 2016:113). Korumacı teori, ülkelerin çıkarlarının çatıştığı savı ile liberal teorinin varsayımlarına itiraz eder. F. List, liberal görüşün evrenselci yaklaşımını kabul etmeyerek, iktisadi milliyetçilikten beslenen Almanya'nın gelişmekte olan sanayisine uygun düşen korumacı teorisini geliştirmiştir (Kazgan, 2021:230). List, Üretim Gücü Teorisi ile ülkedeki sanayi ve tarım kesimi arasında bir işbölümü yapılarak ideal dengenin sağlanması gerektiğini düşünüyordu (Özgüven, 2001:129). Gelişme Aşamaları Teorisinde List, ideal dengenin sağlanabilmesi için devletin ekonomiye müdahale ederek imalat sanayisinin kurulmasına destek olması gerektiğini ve bunun uluslararası rekabetin yanı sıra ülkede üretim gücünün kurulması için gerekli olduğunu savunur. Terbiyeci Gümrük Koruması Teorisi, yeni kurulan veya gelişen sanayilerin güçlü uluslararası rekabet karşısında gümrük tarifeleri gibi düzenlemelerle korunarak ayakta kalmalarının sağlanması gerektiğini öne sürmektedir. List'e göre ülke sanayisinin rekabet gücünün artması için hammadde ve gıdanın ucuza temin edilmesi gerekir, bu nedenle tarım sektörünü korumacı politikaların kapsamı dışında tutar (Kazgan, 2021:230).

F. List, serbest dış ticaret karşıtı görünmekle birlikte teoride bu görüşün argümanlarını kabul eder. Ülke bazında dış ticaret politikasının belirlenebileceğini ülkenin gelişim aşamalarına göre tercihin doğru olacağını savunan F. List gibi korumacı politikaları destekleyen diğer iktisatçıların serbest ticaret politikalarına ve yöntemlerine önem verdiği görülür (Yılmaz, 2016:115). Korumacı dış ticaret politikalarını savunan bir diğer iktisatçı olan M. Manoilescu, emeğin tarım sektöründeki marjinal veriminin daha yüksek üretim alanlarına kaydırılmasının öneminin altını çizer. Manoilescu'ya göre korumacı politikalar sayesinde sanayileşme, emeğin daha verimli alanda kullanılmasına olanak sağlar (Kazgan, 2021:234). Joan Robinson dış

ticarette ortaya çıkacak fazlalığı ülkenin yatırımlarında bir artış olarak ele alır. Bu fazlalığın, ithalat kısıtlamaları sayesinde sağlanmasını diğer ülkeyi zarara sokan bir durum olarak değerlendiren Robinson, süreci Komşuyu Fakirleştirme Oyunu olarak adlandırır. Bu oyun başladıktan sonra ülkelerin teker teker korumacı politikaları uygulamaya başlayacağını iddia eden Robinson'a göre taraflar kendi olumlu ve olumsuz yönlerini analiz ederek doğru araçları tercih ederler (Yılmaz, 2016:121).

20. yüzyılda ülkelerin sanayileşme çabalarının arttığı, korumacı politikaların benimsenerek yeni stratejilerin ortaya çıktığı görülür. Dış etkilerden kendilerini korumak adına özellikle gelişmekte olan ülkeler ithal ikameci politikaları benimser. Bu strateji, ithal edilen ürünlerin ülkede üretilmesini sağlar, ithalatı ve dolayısıyla dış ticaret açığını azaltır, döviz kaybını önler. Sanayileşme ile istihdam yaratılması sağlanırken artan üretim olanakları ile ülkenin dengeli kalkınması sağlanır (Beylan, 2011:6). Birinci aşaması yüksek tarifeler ve miktar kısıtlamaları uygulanan nihai tüketim mallarının yurt içinde üretilmesi olan bu stratejide ara malı ve yatırım malları ithaline istisna ve muafiyetler tanınır. İthalat ikamesinin sonraki aşamasında bazı ekonomiler ihracata yönelirken bazılarının sanayileşmesinin ara malı ve yatırım malları üzerinden gerçekleşir (Seyidoğlu, 2001:604). Ülkelerin iktisat politikalarının bu yol ayrımındaki tercihlerinin siyasi ve sosyal etkileri bulunmaktadır.

1.4. Paranın Tarihi

Aristoteles, en eski ticaret yöntemi olarak malların değiş tokuşunu görür, takas ekonomisi ve sonrası dönemde seçili bir veya birkaç malın değeri üzerinden ticaret yapıldığı ve mal paranın ortaya çıktığı öngörülmektedir. Para olarak kullanılan mal (at, sığır, deniz kabuğu, buğday vs.) kendi değerinin yanı sıra diğer malların değişiminde birim unsuru olarak kullanılır. Takas ekonomisinde bazı bölgelerde alışverişler, sopalar üzerine atılan çentiklerle takip edilmeye çalışılır. Takas ekonomisi malların değerinin belirlenmesinde yeterli olamamış ve eldeki malın faydası ile diğer mala duyulan ihtiyacın boyutu bir standardın oluşturulmasında zorluklar yaşanmasına neden olmuştur (Fidan vd., 2019:145). Değiş tokuş ürünlerinin azlığı ve uyumsuzluğu, dayanıklılık, bolluk ve kıtlık gibi durumlar insanların ticaret olanaklarını kısıtlamıştır.

Takas ekonomisi devam ederken mal para olarak kullanılan altın ve gümüş, herkes tarafından kabul görmesi, kıt olması, dayanıklılık ve bölünebilme gibi özellikleri sayesinde benzerlerinden ayrışmıştır. Bu özellikleri sayesinde altın ve gümüş, para vasfını kazanarak uzun süre

kullanılmıştır. Tarihi süreçte paranın yönetilmesi ve bir standarda kavuşturulması ihtiyacının, devletin parayı kontrol etme çabası, ekonomik ve politik organizasyon yeteneğiyle birleşerek toplumu yönlendirdiği görülür. Devletin kurumsal yapısının toplum ve bireylerin yaşamına etkisini artırarak devam ettirmektedir (Çelik, 2021:1276). Devletin bu etkisinin yansımaları paranın tarihinde de karşımıza çıkar. Lidyalıların M.Ö. 7. yüzyılda eşit ağırlık ve ayarda devlet tarafından damgalanarak bastıkları paralar temel özelliklere sahip ilk paradır. Altın ve gümüş alaşımı olan bu paralara elektrum adı verilir. Sikke denilen metal paralardan altın olanlar daha çok büyük ödeme ve servet biriktirme aracı, gümüş olanlar gündelik ticarette kullanılır. Bölgesinde önemli bir ticaret ağına sahip Lidyalılar Kral Krezus döneminde altın ve gümüşten yapılmış ilk sikkeyi basmış ve kullanmaya başlamıştır. Lidyalılar ile ticari ilişkileri olan Grek şehir devletleri ile Pers Devletinin Kroisos Sikke adı verilen Lidya sikkelerini kullanırlar (Fidan vd., 2019:147).

Ticaretin, insanları örgütlü hareket etmeye ve kurumsallaşmaya yönlendirmesinde paranın çok önemli fonksiyonu vardır. Mal para aşamasından metal paraya geçiş ile birlikte ticaretin hacmi ve alanı genişlemiş, takas ekonomisi yerini daha küresel boyuta taşımıştır (Çelik, 2021:1278). Roma İmparatorluğu'nun Akdeniz havzasında sağladığı ticari ve siyasi ortamın zemin hazırladığı parasal düzenin, bölgenin iktisadi ve sosyal hayata etkilerinde görmek mümkündür (Pamuk, 2007:3). Altın ve gümüşün para olarak kullanılması sikkeden çok öncelere dayanmaktadır. Sikkeyi önemli kılan unsur ağırlığı ile birlikte içindeki kıymetli maden oranının belirlenmiş olması ve üzerindeki mühür, arma gibi otorite alametleridir. Bu nitelikleri sayesinde sikke, paraya atfedilen en önemli fonksiyon olan mübadele işlemine bir standart getirir. Sikkeye sahip olan, elindeki paranın karşılığının otorite tarafından garanti edildiğine toplumun diğer üyeleri kadar güvenmekteydi. Bu durum ticareti daha mümkün hale getiren önemli bir aşamadır. Ayrıca sikkeler, devleti kimin yönettiğine dair halka bilgi vermesi nedeniyle de önemli bir siyasi araçtır (Çelik, 2021:1297).

Altın para basımında önemli bir aşama olarak Akdeniz ticaretinden pay almaya başlayan İtalyan şehir devletlerinden Floransa'da 1252'de florin, daha sonra Venedik dükası örnek olarak gösterilebilir. Bölgede artan ticaret hacmi ve ödemelerin büyük meblağlara ulaşması altın paranın etkinliğini artırır. Osmanlı Devleti, 1456 yılından itibaren florin ve dukayı kendisi darp etmeye başlamıştır. Devrin padişahı Fatih Sultan Mehmet adına ilk altın para 1477-1478 yılında sultani adıyla darp edilir (Pamuk, 2007:65). İspanya pistole, İngiltere noble, Fransa louis ve Almanya gulden ismiyle altın paralar darp ederler (Fidan vd., 2019:149).

Tek metal sistemi adı verilen uygulamada, değer ölçüsü olarak kabul edilen metal para kullanımdadır. Sikkeler o metalle basılmakta ve ayarı tespit edilmektedir. Metal para olarak en uzun süre altın ve gümüş paralar kullanılır. Asya'da gümüş paralar, Avrupa'da önceleri gümüş daha sonra altın paralar kullanılır (Artar, 2010:4). Gümüş paralar, Yunanlılar ve Romalılar döneminde, Osmanlı Devleti'nde Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar olan evrede en önemli ödeme aracıdır. 15. yüzyılda başlayan Amerika kıtası ve Güney Afrika'nın keşfi sonrası dünya ticaret ve para dengeleri değişir. Amerika kıtasından Avrupa'ya aktarılan gümüşler paranın değerini düşürmüş ve günlük kullanımdaki ağırlığını altına bırakmasına neden olmuştur (Pamuk, 2007:9). 1914 yılına kadar altın paralar tedavülde kalmış ve altın standardı adı verilen sistem 1973 yılına kadar etkinliğini sürdürmüştür. Altın ve gümüşün mübadele oranlarının belirli olduğu dönemlerde sadece bir metal paranın veya her iki metalin aynı anda kullanıldığı evreler yaşanır. Leon Walras'ın Paraşüt Teorisi ile fiyat istikrarını sağlamada daha etkili olduğunu ileri sürdüğü çift metal sistemi, Avrupa ve Amerika'da yaklaşık yüzyıl (18. ile 19.yüzyıl arasında) yürürlükte kalır (Artar, 2010:5). Paraşüt Teorisi, tedavüldeki para miktarının fiyatlar genel düzeyini belirlediği savından hareketle, tek metalin hâkim olduğu piyasalarda fiyatlar genel düzeyinin madenin kıtlığına bağlı olarak dalgalanacağını öngörür. Gümüş parayı değişim aracı olarak gören teori, altını değer ölçüsü olarak kabul eder (Orhan ve Erdoğan, 2003:12). 19. yüzyılda Fransa'da altın ve gümüş paraların aynı anda kullanıldığı, birbirlerine serbestçe değiştirilebildiği çift metal sistemi yani bimetalizm uygulanır. İki para arasında yasal ve resmi bir marj ile değişime olanak sağlayan sistemin temel özellikleri; eşit statüde değişim aracı olma, iki metal paranın basımının serbest ve aralarındaki değişim oranının devletçe tespiti şeklindedir. Tarihsel süreçte gümüşün değerindeki oynaklıklar nedeniyle dalgalanmalar yaşayan sisteme aksak metal sistemi adı verilir. Sözkonusu dönemlerde ülkelerin altın ve gümüş için farklı pariteler belirlemesi paraların değerlerinde dalgalanmalara neden olur. Bu durum karşısında yatırımcıların ve servet sahiplerinin altın ve gümüşlerini bazen Avrupa'ya bazen Amerika'ya transfer ettikleri bir dönem yaşanır (Aktar, 2010:5). Çift metal sisteminde, iki ödeme aracından birisi daha değerli olarak saklanmaya, değersiz olan para, piyasada daha fazla görülmeye başlar. Bu durumu Thomas Gresham, kötü paranın iyi parayı kovacağını savıyla açıklamaya çalışır (Özbilen, 2016:12). Osmanlı Devleti'nde değeri yüksek belirlenen gümüş nedeniyle halkın altın paraları saklaması, devletin 1878 yılında çift metal sisteminden ayrılması Gresham Yasasına bir örnektir.

M.Ö. 2500 yılında Çinliler kâğıt parayı bulmuş ve kullanımına 9.yüzyılda başlamışlardır. Ancak modern anlamda kâğıt para kullanımı 1368 yılında başlar (Artar, 2010:7). Çinlilerden

kâğıt yapımını öğrenen Arapların Halife Hazreti Ömer döneminde kâğıt ve deriden paralar kullandığı bilinmektedir. Avrupalı devletler ise kâğıt parayı kullanmaya 17.yüzyılda başlar. İsveç kraliyet bankası olan Riskbank'ın 1656 yılında Palmstruch Stockholm Bankası unvanı ile bastığı kâğıt paralar bulunmaktadır. İngiltere'de kuyumcuların, bankerlerin düzenledikleri Gold Smith's Notes belgeleri ve Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) Massachusetts Hükümetinin 1690 yılında askeri harcamaları finanse etmek için kullandığı belgeler kâğıt paranın ilk örnekleri olarak kabul edilir (Özbilen, 2016:14). İngiltere'de Goldsmith adı verilen tüccarlar insanların birikimlerini muhafaza ettiklerine dair düzenledikleri belgeler ile güvence sağlamaya başlar. Atıl duran emanet altın karşılığı borç isteyenlere yine bu belgelerden belirli ücret karşılığı bir çeşit kredi açan tüccarlar, kaydi para mekanizmasını başlatırlar. Fransa ile başlayan savaşı finanse etmek için bu yöntemi kullanmak isteyen İngiltere kralı, 1694 yılında kurduğu merkez bankası ile kâğıt para kullanımının yaygınlaşmasını ve bankacılık sisteminin oluşmasını sağlar (Fidan vd., 2019:152).

Kıymetli metalin özellikle altının taşınması ve korunması gibi risklere karşı geliştirilen kâğıt para uygulaması günümüz bankacılık sisteminin temelini atmıştır. Bankerlerin çıkardığı altın sertifikaları, mevduat sertifikaları, itibari değeri olan banka kâğıt paraları ve nihayet devletlerin çıkardığı kâğıt paraların bir arada tedavül edildiği süreci bir otoritenin düzenleme ve denetlemesi gerekiyordu. Devletler bu durumdan vazife çıkararak merkez bankası gibi çalışacak kurumlar oluşturmuşlardır. 1694'de İngiltere'de, 1800'de Fransa'da, 1875'de, Almanya'da kurulan bankalar hükümetlerinden para basma yetkisini alarak temsili paraları yani banknotları tedavüle sokmuşlardır (Önder, 2005:11). Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda tedavüle soktuğu kaime adı verilen paralar temsili paraya örnektir. Gresham Yasasının çalıştığının gözlemlendiği bu dönemden sonra altın paranın piyasadan çekildiği, altın karşılığı kâğıt paranın tedavül miktarının arttığı görülür (Akyıldız, 2018:397). Altın standardının sona erdiği I. Dünya Savaşı sonrası, temsili para dönemi sona ermiştir. Banka sertifikaları, kâğıt paraya dönüştürüldüğünde artık altın karşılığı olmadan sadece satın alma gücü ile ifade edilen para dolaşımdadır. İnsanlar gücünü yasadan alan bu paraları üzerinde yazılı değer ile kabul ederler (Artar, 2010:7).

Banka parası denilen kaydi paralar değer ölçüsü olarak kâğıt para ile aynıdır. Nakit para olmadan paranın el değiştirmesi, bankacılık sistemi içerisinde malik değişikliği göstermesidir. Çek ile yapılan ödemeler, para transferleri, elektronik para olarak adlandırılan kredi kartı işlemleri bu kategoriye girmektedir. Bankacılık sisteminde kullandırılan kredilerle satın alma gücü devredilmesi, bir çeşit para oluşturulması sürecidir. Bankalar mevduatları karşılığı kredi

kullandırma imkânına sahiptirler. Merkez bankaları para politikası araçlarından olan zorunlu karşılık oranları ile bankaların sunabilecekleri kredi limitlerini belirler. Yüz birim mevduat karşılığı, zorunlu karşılığın yüzde on olduğunu varsayarsak, doksan birim kredi arz edilerek piyasada yüz doksan birim satın alma gücünün dolaşımı sağlanmaktadır (Özbilen 2016:15).

1.5. Türklerde Para

Paranın dünyada yaygın olarak kullanılması öncesinde toplumlar yaşadıkları coğrafya ve kültüre uygun mal parayı kullanmaktadır. Toplumların değişim aracı olarak kullandığı eşyalar arasında hayvan postu, hurma, çay, tütün, ipek ve kürk sayılabilir. Mezopotamya'da altın, gümüş, bakır ve arpanın, Altay bölgesinde Türkler tarafından istiridye kabukları, Koço Uygur Devleti'nde pamuklu kumaşın para olarak kullanıldığı görülür. (Fidan vd., 2019:146). Eski toplumların kullandığı mal para ile ticaret ve takas ekonomisi Türk toplulukları arasında yaygındır (Özyetgin, 2004:92). Orta Asya'da yaşayan Türkler için en muteber mal para attır. Diğer bazı kıymetli eşyalar (kürk, ipek kumaş gibi) sonradan gelir (Maldaloğlu, 2013:136). Türklerin ve diğer doğu topluluklarının, özellikle Çin'in, ticaret ağı ve olanaklarının gelişmesiyle batıya esin kaynağı olduğunu söylemek mümkün (Özyetgin, 2004:91).

Türkler, para kullanımı deneyimi olan Çin'le ticari ilişkileri ve maden işleme konusundaki deneyimleri sayesinde kendi madeni paralarını basmış ve kullanmışlardır. Satir veya kümüş adı verilen gümüş paralar, altun adı verilen altın paralar ve böz, kuanpu adı verilen bez paralar Türklerin kullandığı para çeşitleridir. Yastuk ölçü birimi adı ile altun paranın en kıymetli para olduğu Türklerde, ticarette gümüş külçelerin Uygur Türkleri arasında daha sık kullanıldığı görülür (Özyetgin, 2004:96). Türkler, Çin ve diğer komşu ülkelerle ticaret ve savaşlarında kazandıkları tazminatlarda, altın veya gümüş paraları kullanırlar (Maldaloğlu, 2013:139). Göktürklerin madeni paraları Türgişlerden daha önce kullanmaya başladığı, Çin paralarını arkasına Göktürk harflerini işleyerek kullanıma soktukları yapılan yeni çalışmalarla ortaya çıkmıştır (Yaz, 2020:126).

Anadolu'ya yerleşen Türklerin kullandıkları paralar gümüş sikkelerdir. Parlak görünümü nedeniyle ağca yani ak pak adı verilen bu paralara zamanla akça veya akçe denilmeye başlanır. 13. yüzyılda Anadolu'da bulunan beylikler, İlhanlıların hâkimiyeti altında kendi adlarına para basmadan bu devletin sikkelerini kullanırlardı. İlhanlıların gümüş sikkelerine Avrupalılar asper yani beyaz adını verirler (Pamuk, 2007:26).

2. OSMANLI DEVLETİ'NDE İKTİSAT VE PARA

Anadolu coğrafyasında 11. yüzyıldan bu yana devlet teşkilatına sahip olan Türklerin toplumsal yapısının geçirdiği değişim ve dönüşümün iktisadi yaşamda yansımaları olmuştur. Selçuklu Devleti ve göçer Türkmenler ile birlikte Bizans İmparatorluğu, İran ve Moğol etkileri, Osmanlı Devletine toplumsal ve kültürel çeşitlilik kazandırmıştır. Anadolu'nun transit ticaret güzergâhında yer alması buradaki ekonomilerde alışveriş hacmini etkilemektedir. Bu durumun farkında olan ve Müslüman devletlerin mirasçısı konumundaki Osmanlı Devleti (Tabakoğlu, 2002:1226), iktisadi bazı kurum ve sistemleri, bu kültürlerin mirası olarak Anadolu'da yeniden hayata geçirir (Tezel, 2020:4).

Beylikler dönemi ve sonrasında Anadolu'nun önemli kısmında hâkimiyet sağlayan Osmanlı Beyliği, Balkanlardaki fetihleri ile cazibe merkezi haline gelir. 16. yüzyıla kadar göç almaya devam eden Anadolu topraklarında Osmanlı Devleti, merkezi devletin tesisi ile güçlü bir iktisadi sistem oluşturur. Fatih Sultan Mehmet'in sağladığı merkezileşme ile kurumsal yapının tesisi ve iktisat politikaların etkili olarak yönetilmeye başlandığı görülür. Kurulmak istenen yeni toplumsal düzeni sağlayacak unsurlar; halkın ihtiyaçlarının karşılanması, ithalat ile mal tedariki ve ülkeler arası ticaretin sağlanmasıdır. Ülkede üretilmeyen malların diğer ülkelerden temin edildiği canlı bir dış ticaret sözkonusudur (Pamuk, 2020:54).

Osmanlı Devleti'nin iktisadi politikalarını siyasi, askeri, idari ve dini amaçlar ile birlikte ele alındığında iaşe, gelenekçilik ve fiskalizmin yaklaşık üç yüz yıl (1500-1800 arası) iktisadi düşüncenin temelini oluşturduğu görülür (Genç, 2017:41). İaşe (provizyonizm) ilkesinin temelinde halkın ihtiyacının giderilmesi, mal kıtlığının yaşanmaması düsturu yatmaktadır. Bu sebeple ithalata ve uzun mesafeli ticaretin güvenliğine önem verildiği görülür. Ülke içindeki mal miktarını artırması nedeniyle ithalatı hoş gören Osmanlı Devleti, ihracata yurt içi ihtiyacın giderilmesi halinde izin verir (Pamuk, 2020:55). Gelenekçilik (tradisyonalizm) ilkesi, sosyal ve iktisadi dengeleri korumayı amaçlayan toplumsal iradenin, değişim ve yenilik sonrası eski dengeyi bulmak adına bu değişim veya yeniliği ortadan kaldırma çabasını ifade eder. Devlet hazinesinin güçlü olması esasına dayanan fiskalizm ilkesinde, gelirlerin artırılması harcamaların azaltılması amaçlanır (Genç, 2017:46).

Doğu toplumlarında hazinenin zenginliği ve vergi verenlerin kollanması anlayışı hâkimdir ancak merkantilist düşünce ile Batı, yerli sanayi ve artan ihracat hacmi sayesinde bunun sağlanabileceğini fark ederek sanayi devrimi ve piyasa ekonomisine zemin hazırlar (İnalcık,

2018:53). Osmanlı Devleti'nde malın üretim kalitesi ve miktarı ile fiyatı, gümrükleri kontrol altında tutmasının arkasında halkın refahını temel alan bir politik tavır vardır. Devletin ekonomik sistemi arz yönlüdür ve insan sadece alıcı olarak düşünülmez (Tabakoğlu, 2002:1229). Merkantilist düşüncenin hâkim olduğu ülkelerde rekabeti ön planda tutan, uluslararası ekonomik pozisyonu gözeten, düzenleme ve kurumsal yapıdan söz edilebilir. Doğal ekonomik sistemden parasal ekonomiye geçişi başaran Avrupa'nın 15.yüzyıldan itibaren ortaçağ ekonomik yapısından çıkarak diğer ülkeler ile farkı açmasında etkili olan faktör budur (İnalcık, 2018:56). Özellikle ticarette rekabetçi yapıyı kontrol altında tutmaya çalışan Osmanlı Devletinin iktisadi zihniyetinde ahi teşkilatının yönlendirici etkisi çok fazladır (Tabakoğlu, 2002:1229). Bireyden çok toplumun yararını önceleyen bu düşünce yapısında gelenekçi, eşitlikçi ve paylaşımcı çaba görülür. Osmanlı Devleti'nin iktisadi tepkileri, Avrupa'nın yapmaya çalıştığı, bir düşünceyi esas alan ve sisteme dayalı yapıdan çok, tarihi mirası ve misyonunu temel alan gelenekçi uygulamalardan oluşur (İnalcık, 2018: 57).

Düşük üretim ve verimlilik seviyesi, ulaşım zorlukları ve maliyetleri, pazar için üretim seviyesinin düşüklüğü gibi faktörler devletin ekonomiden alabileceği payı kısıtlı tutmaktadır. Pazar için üretimin kısıtlı kaldığı ekonomik yapıda parasal işlemler boyut ve çeşitlilik kazanamamıştır. Gelişen ticaret hacminin oluşturacağı yeni sınıfların, mevcut toplumsal dengeyi etkileyeceği düşüncesi, bu durumun arkasındaki faktörlerden biridir. Fiyat kontrol sistemi yani narh uygulamasında gösterilen hassasiyeti bu duruma örnektir (Genç, 2017:47).

2.1. Osmanlı Devleti'nin İktisat Politikalarının Genel Bir Değerlendirmesi

Devletin iktisadi düzeninin sanayi devrimi öncesinde diğer ülkelerdeki yapı ile benzerlikleri bulunuyordu. Tarım ve hayvancılık ile madenlere dayalı ekonomide sanayi üretiminin ve ticaretin kısıtlı kaldığını, parasal ekonominin yaygınlaşmadığı söyleyebilir. Ayni ödeme şehirler dışında yaygındır ve devlet tımar sistemi ile ayni olarak tahsilat sağlar (Öztürk, 2019:287). Toprak ve emeği bir arada devlet kontrolünde tutmaya çalışan ve eşitlikçi olmaya çalışan sistem, 19. yüzyıla kadar ayakta kalmıştır (Genç, 2017:67).

Osmanlı Devleti ekonomisinde en büyük paya sahip merkezi hazine, tımar ve vakıflar mali yapıyı oluşturur (Tabakoğlu, 2002:1244). Devlet, bayındırlık, sağlık, eğitim ve kültürel yatırımların vakıflar üzerinden yapılması politikasını benimsemek suretiyle merkezi bütçeye fazla yük binmesini önlemeye çalışmaktadır. Asayişi ve düzeni sağlama, ticaret yollarının, iç ve dış güvenliğin sağlanması devletin asli görevi olarak kabul edilir (Öztürk, 2019:291). Devlet

bütçesinde bazı bakım ve onarım harcamaları dışında yatırım harcaması kalemi bulunmaz. Bayındırlık hizmetleri ve yatırımlar, vakıflar, ocaklıklar ve tanınan vergi muafiyetleri ile yürütülür (Tabakoğlu, 2002:1251). Güçlü maliyenin öneminin farkında olan Osmanlı Devleti, vergi gelirlerini artırmak adına, şehir ve ticaret yollarında güvenliği tesis ederek ticareti artırmak, tarım alanların genişletmek ve para düzenini, istikrarını sağlamayı amaçlar (Pamuk, 2020:54). Selçuklu Devleti, transit ticarete çok önem veriyor ve engel olma çabasını savaş sebebi sayıyordu (Tabakoğlu, 2002:1230). Serbest ticaretin öneminin farkındaki Osmanlı Devleti aynı politikayı devam ettirir. Avrupalılar ile uluslararası ticarette iktisadi koşullar kadar dini ve kültürel unsurların etkisi vardır ancak bu durum savaş dönemlerinde dahi ticareti engellemez (İnalcık, 2018:227).

Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin tarıma dayalı bir yapıya sahip olduğunu söylenebilir (Pamuk, 2020:51). Toprağın mülkiyeti işleyen köylüye ait değildi. Kiracısı olduğu devlete vergisini ödemek suretiyle geçimlik payını alarak hayatını idame ettirmekteydi (Öztürk, 2019:294). Tımar sistemi, hizmetleri karşılığı veya bedeli ödenmek üzere asker veya memura, geçinmeleri veya masraflarının bedeli olarak, belirli alanı, oradaki köylülere işletmek suretiyle, mahsul ya da vergisini toplama yetkisi verilmesi esasına dayanmaktadır. Devlet mülkü olan arazilerin satılmasına veya devrine izin verilmez. Boş bırakılmasına, sipahinin sorumluluğunu yerine getirmemesine, sebepsiz ve hukuksuz geri alınmasına müsaade edilmiyor, sisteminin işleyişinde hukuki düzeni kadılar sağlıyordu (Tabakoğlu, 2002:1252). Tımar sistemi ile tarımsal üretim ve devletin alacağı pay yönetilmeye çalışılmaktaydı. Devlet bu görevi ya kendi tayin ettiği memur ile ya da bedeli peşin alınarak devrettiği mukataa denilen kişilere vermektedir (Öztürk, 2019:291). Tımar sistemi, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki fetihleri sonrası orada tutunmasını, yerel halkın kabulünü sağlayan önemli faktörlerden birisidir. Osmanlı, feodal yapının serflerine hayat ve inanç özgürlüğü ile geçimlik toprak sağlamıştır (Tabakoğlu, 2002:1253).

Devlet, sanayi ve ticaret alanındaki gelirlerini emaneten veya ihale ederek iltizam usulü ile yönetmektedir. Stratejik öneme sahip iktisadi kaynaklar, devlet memuru olan vezir rütbeli eminler tarafından idare edilir. İltizam olarak düzenlenen gelirler, iki veya üç yıllık anlaşma ile mültezimlere ihale edilir, anlaşma tutarının yarısı peşin kalan kısmı iki taksit ile alınır (Öztürk, 2019:294). Mukataalar, iltizam, emanet veya 17. yüzyıl sonrası malikâne yöntemleri ile yönetilir. Malikâne yöntemi, iltizamın ömür boyu yetki ile verilmesidir. Artan finansman ihtiyacı devleti bu uygulamaya yönlendirmiştir (Tabakoğlu, 2002:1236).

Devlet gelirlerinin büyük kısmı cizye ve mukataalardan sağlanıyordu (İnalcık, 2018:63). Devlet, tımar ve vakıf sistemi dışındaki giderlerini bütçe ile yönetir. Asker ve bürokratların maaş ödemelerinin (mevacip) yaklaşık yüzde yetmişini oluşturduğu bütçe giderlerinin diğer gider kalemi, teslimat denilen saraya ait harcamalar ve ordunun mühimmat ödemeleridir (Tabakoğlu, 2002:1250). Devletin, toplumdaki meslek grupları arasında büyük gelir farklılıklarına müsaade etmeyecek şekilde düzenlemeler yaptığı ve kurumlarla denetlediği görülür (Genç, 2017:71). Bu durum büyük sermaye birikimine imkân tanımayarak, önemli devlet kadroları dışında, özel şahısların yatırım olanaklarını kısıtlamaktadır. Devletin kurulduğu ve fethederek yayıldığı coğrafyaların büyük kısmında nüfus ve kaynak sayım geleneği vardı. Osmanlı tarafından devam ettirilen sayımlarla (tahrir) iktisadi kaynaklar ile vergi için gelirin tespiti yapılmaktadır. Sayımlar sayesinde tımar sisteminin tesisi, merkezi bütçe ve vakıfların kayda geçişi sağlanır (Tabakoğlu, 2002:1245).

Gümrüklerde ithalat ve ihracatı vergilendirme politikaları devletlerin gelir ve denetim sağlamak amacıyla başvurdukları bir yöntemdir. 19.yüzyılın sonlarına kadar Avrupa ve Osmanlı Devleti'nde iç gümrüklerle ülke sınırları içerisinde bir şehirden diğerine ticari mal naklinde gümrük vergisi alınıyordu (Genç, 2017:194). Gümrük bölgelerinin Osmanlı Devleti tarafından iltizam veya mukataa olarak düzenlendiklerini görüyoruz. İç gümrük vergisi önce deniz yolundan daha sonra II. Mehmet'in emri ile karayolundan da alınmaya başlanır (İnalcık, 2018:239). İç gümrük politikasının arkasındaki en önemli sebep, kıtlığın ve fırsatçılığın önlenmesidir. Bu vergiler, genel olarak Müslümanlar için %5, zımmî denilen gayrimüslim Osmanlı tebaasına %4, yabancı ülkelerin vatandaşı olan gayrimüslimlere yani harbîlere %5 uygulanır. 19. yüzyılın başından itibaren vergi yükü artar, ülke ekonomisinin iç dinamikleri ve Avrupa'da yaşanan gelişmelerin bunda etkisi vardır. Yapılan ticaret antlaşmaları sonrası 1874 yılında karayolu, 1910'da deniz yolu ile ticarette iç gümrükler kaldırılmıştır (Genç, 2017:200).

Gümrük vergilerinin esnek yapısı devletin ticaret politikasındaki değişiklikleri izlemek adına önemli bir göstergedir. Osmanlı Devleti'nde ithal veya ihraç edilecek ürüne, ticaret yapılacak ülkeye ve ticareti yapanın hukuki statüsüne göre gümrük oranı değişmektedir (İnalcık, 2018:242). Merkantilist düşüncenin etkili olmaya başladığı Avrupa'da, ihracatın artırılması, ithalatın azaltılması çabaları vardır. Osmanlı Devleti, yabancı tüccarlara ve gemilere ticaret istisnaları tanırken, merkantilist ülkeler ticaretlerin kendi gemileri ile yapılmasını şart koşuyorlardı (Pamuk, 2020:57).

Devletin kapitülasyon politikasının arkasında siyasi amaçların daha baskın olduğunu görüyoruz. Hristiyan dünyasından bir ülkenin dost edinilmesi ile kutsal ittifak çabaları zayıflatılmaya çalışılıyordu (İnalcık, 2018:229). İngiltere ve Hollanda'ya 17.yüzyılda gümrük indirimleri uygulanıyordu. Bunun arkasındaki politik ve iktisadi amacın Arap Yarımadası ve Hint Okyanusu'nda faal olan ve ticaret güzergâhlarını değiştirme çabasındaki İspanya ve Portekiz'in rakiplerine avantaj sağlamak olduğu görülür (Genç, 2017:197). Kapitülasyonlar iki aşamada ele alınabilir, 1352 yılında Cenova'ya tanınan siyasi nedenlere dayalı ilk kapitülasyonları, Venedik ve Floransa'ya verilen imtiyazlar takip etmiştir. İkinci aşama, Memlukların elinde olan Mısır'ın fethi ile daha önce Fransa ve Katalonya'ya tanınan imtiyazların yenilenmesidir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Avrupa'da Habsburglara karşı yürütülen siyaset gereği Fransa ile tam kapitülasyon anlaşması yapılır. Osmanlı Devleti, 1580 yılında İngiltere, 1612 yılında Hollanda ile kapitülasyon anlaşmaları yapar (İnalcık, 2018:236). 17. ve 18. yüzyıllarda kapsamı genişletilen kapitülasyonlarla, yabancı tüccarların ödeyecekleri gümrük vergileri çoğu durumda yerli tüccarlardan daha düşük tutulur. 16. yüzyıla kadar Müslüman tüccarların elinde olan Osmanlı dış ticaretinde artan güçleriyle yabancı tüccarlar söz sahibi olmaya başlamışlardır. Yurt içindeki tüccarın rekabet gücünün zayıflamasında bu politikalar etkili olduğu söylenebilir (Pamuk, 2020:57).

Osmanlı Devletinin halkın ihtiyaçlarını karşılamak adına imtiyazlar vererek bazı mal ve hizmetleri sunabildiğini, yatırımlar gerçekleştirebildiğini görüyoruz. Aralarında demiryolları, tramvay ve vapur işletmeleri, hava gazı ve bazı şehirlerde elektrik işletmeleri, maden işletmeleri sayılabilir (Öztürk, 2019:304). Avrupa ile sağlanan ticaret anlaşmaları altın ve gümüş sikkenin yanısıra kalay, kurşun ve barut gibi önemli malların ithaline, kristal eşya ve mücevher gibi lüks emtia teminine imkân tanıyordu. İthalat ile sağlanan gümrük vergilerinin hazine için önemi, padişahın kapitülasyon şartlarının uygulanmasına gösterdiği özenden anlaşılmaktadır (İnalcık, 2018: 229). Kapitülasyonlar bulunduğu halde ülke içerisindeki meslek ve esnaf odalarına korunma sağlamak için devletin bazı düzenlemeleri vardır. 18.yüzyılda İstanbul'a basma ithalini yasaklamaya kadar varan koruyucu politikalar ipek ve devletin işlettiği şap, tuz ve enfiye imalathaneleri için de uygulanmıştır (Genç, 2017:52).

Avrupa'nın keşifler sonrası sömürgeleştirdiği coğrafyalardan kıtaya aktardığı kaynakların yarattığı sosyal ve ekonomik değişimden Osmanlı Devleti de etkilenmiştir. Kıymetli madenler ve iktisadi kaynaklar Avrupa'da daha donanımlı ordular ve donanmalar kurulmasına olanak sağladı. Bu kaynakların bilimsel gelişme ve modernleşmenin hızının artmasına katkısı vardır.

Avrupa'ya aktarılan gümüş rezervleri fiyatların artmasına neden olur (İnalcık, 2016: 124) ve bu durumun, bölge ile önemli ticaret hacmine sahip Osmanlı Devleti'ni etkilediği görülür.

Osmanlı Devleti, 17. yüzyılda görülmeye başlayan bütçe açıklarını, bedeli peşin alınan mukataa gelirleri ve yaşanan otuz yıllık barış döneminin (1739-1769) etkisiyle kapatır (Öztürk, 2019:293). Osmanlı Devleti, 1760 yılına kadar iktisadi anlamda büyüyen bir performansa sahiptir, sonraki süreçte ise daralan ve mali sorunları artan bir tablo sergiler (Genç, 2017:209). Devletin 17. yüzyılın sonlarına doğru aldığı iktisadi tedbirler arasında akçe yerine kuruş para biriminin esas alınması ve iltizamların babadan oğula geçecek şekilde peşinen satışa çıkarılması gibi önemli kararlar bulunmaktadır (Öztürk, 2019: 298). Düzenli vergi toplayamayan devletin, oluşturduğu yeni ticaret tekellerini satarak finansman arayışı, müsadereler ile gelir sağlama ve güven ortamını bozması gibi faktörler ticaretin ve ekonominin zarar görmesine neden olur (Pamuk, 2020:59). 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle hububat ihracının kısıtlandığı, genel anlamda ekonomide arz ve talep dengesizlikleri yaşanmaya başladığı görülür. Fiyat artışları 1760-1800 yılları arasında %200 olmuş, artan devlet harcamaları nedeniyle bütçeler artan şekilde açık vermeye devam etmiştir (Genç, 2017:213).

Devletlerin vergi toplama, ordunun ve şehirlerin iaşesini temin etme, ticaretin devamını ve denetimini sağlama, parasal istikrarı tesis etme gibi temel iktisadi politika sorunları sanayi devrimi ile değişmeye başlar. Tarihsel süreçte kazanmaya başladığı kurumsal yapı ve yeni aygıtlar ile devletler ekonomiyi yönetmeye başlarken, müdahale çeşit ve boyutları değişim gösterir (Pamuk, 2020:54).

Sanayi devrimini gerçekleştiren ülkeler, 19. yüzyılın başından itibaren, siyasi emelleri ile hammadde temini ve pazar için, gelişememiş ülkeleri kontrol altına almaya çalışır (Altunay ve Akıncı, 2018:4). Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda, maliye, para ve dış ticarette kontrolün kaybedilmeye başlandığı, bozulan gelir gider dengesinin dış borçlanmaya neden olduğu görülür. Osmanlı coğrafyasında faaliyet gösteren yabancı yatırımcı, ülkenin kârlı ekonomik alanlarını ele geçirerek kârlarını tekrar yurt dışına çıkarmaktadır. Sanayi ve hizmet sektörleri ile Batı Anadolu'daki tarımsal üretim, yabancı sermayenin başlıca yatırım sahalarıdır. Osmanlı ekonomisinde en büyük paya sahip tarım sektöründeki artık değerin sanayiye aktarılmaması ekonomide dönüşümün sağlanamamasının nedenlerinden biridir (Kepenek, 2012:10). Osmanlı Devleti dünya ekonomisine hammadde tedarikçisi halini almış ve özellikle Avrupa'dan sanayi ürünlerini ithal eder duruma gelmiştir. 20. yüzyılda tekstil ürünleri için iplik ve kumaşın

yaklaşık %90'nı ithal edilirken, bir asır önce Osmanlı Devleti kendine yeten bir tekstil üretimine sahiptir (Boratav, 2019: 22).

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde reformların yapılmaya başlanır, 1831 yılında tımar sistemi kaldırılır, ardından 1858 yılında Arazi Kanunnamesi yayımlanır. Vergi sistemi gelir üzerinden vergi alınacak şekilde değiştirilmiş, yeni vergi ve harçlar konulmuştur. Yine bu dönemde Baş Defterdarlık, Maliye Nezaretine (1838) dönüştürülür. Modern bütçe düzenlemeleri yapılarak sadece geçmiş dönem hazine hesapları üzerinden değil geleceğe dair kurumları esas alan bütçeler yapılır (Öztürk, 2019:301). Osmanlı Devleti 1830'lu yıllarda buharlı makineleri kullanmaya başlamıştı. Devlet fabrikalarında ordunun ihtiyacını karşılamak amacıyla kıyafet ve mühimmat üretiliyordu. 1838 yılındaki Osmanlı-İngiltere Ticaret Antlaşmasında bu üretimler için bile korumacı bir maddenin gündeme getirilmediği görülür (Genç, 2017:89).

Batı'nın sanayileşme ve ekonomik gelişmede kullandığı yöntemleri kullanmak suretiyle ülkedeki sanayiyi geliştirme ve rekabeti artırma girişimleri, Tanzimat ile uygulanmaya çalışılır ancak başarılı olamaz. Bu durum ülke ekonomisinin sanayileşmiş ülkelerin pazarı haline gelmesinde etkili olur (Memiş, 2019:456). Osmanlı Devleti, koşulları her geçen gün aleyhine işleyen kapitülasyonlar, gittikçe büyüyen dış borçları, Dûyun-u Umumiye ve yabancı sermayenin artan imtiyazları nedeniyle Avrupalı ülkeler tarafında sömürgeleştirilmeye çalışılır (Boratav, 2019:23). Kapitülasyonlar, I. Dünya Savaşı döneminde İttihat ve Terakki yönetimi tarafından kaldırılır ve yabancılar ile ilişkilerin devletler hukukuna göre düzenleneceği ilan edilir. Bu kararın ardından gümrük vergileri %15'e çıkarılır, daha sonra %30 olarak belirlenir. Savaş sonrası imzalanan Sevr Antlaşması ile kapitülasyonlar Osmanlı Devleti aleyhine daha ağır hükümlerle tekrar yürürlüğe sokulur (Kazgan, 2013;35).

Osmanlı'nın diğer imparatorluklar yıkılırken 19. yüzyılda ayakta kalmasında, toprak düzeninin köylülüğe dayanıyor olması, merkezi yönetimin çözüm odaklı olarak esnek, pragmatik ve müzakere kabiliyeti ile iç ve dış ilişleri yönetmesinin payı büyüktür (Pamuk, 2020:59).

2.2. Osmanlı Devleti'nde Para Politikası

Osmanlı Devleti, kurulduğu coğrafyanın tarihsel birikimi sayesinde Roma İmparatorluğu, İslam devletleri, İlhanlılar ve Akdeniz havzasındaki devletlerin parasal uygulama ve kültürlerinin özelliklerini taşır (Pamuk, 2007:8). Devlet, kuruluşundan 17. yüzyıla kadar gümüş para olan akçeyi para birimi olarak kullanır (Kütükoğlu, 2020:331). Devlet için vergiyi toplama ve harcama yapabilmek amacıyla kullanılan paranın ayrıca egemenliğin nişanesi olma özelliği

bulunmaktadır. İslam geleneğine göre devletin başındaki hükümdar adına hutbe okutulması ve sikke basımı egemenlik sembolüdür. Bu sebeple para, Osmanlı Devleti için ayrı bir öneme sahiptir (Pamuk, 2007:18). Osmanlı Devleti'nin para sistemi madeni paraya dayalıdır. Gümüş ve altın paralardan sonra kaime adı verilen kağıt paralar kullanılırdı (Akyıldız, 2018:30).

Osmanlı Devleti'nin merkezi yönetimi, ulaşım zorlukları nedeniyle para arz ve talebini yönetmekte sıkıntılar yaşamıştır. Kıymetli madenlerin bulunduğu bölgelerde kurulan darphanelere devlet tarafından belirlenen ayar ve şekillerde para basma yetkisi verilerek bu sıkıntıların aşılmaya çalışıldığı görülür. Bu darphanelerin işletme hakkı iltizama ihale edilmiş ve sıkı denetim altında tutulmaya çalışılmıştır (Öztürk, 2019:287). Sikke miktarının yetersiz olduğu ticaret sahalarında yabancı ülke paralarının tedavülüne izin veren Osmanlı Devleti, piyasaların canlılığına ve ticaretin gelişimine ayrıca önem vermektedir (Pamuk, 2020:54).

Osmanlı Devleti, özellikle olağanüstü harcamaları için finansman ihtiyaçlarını borçlanarak karşılamaktadır. Devletin borçlanma politikası önce iç borçlanma ile başlar. Devlet özellikle savaş döneminde ihtiyaç duyulan finansmanın karşılanması için başvurulan padişah hazinesi yetersiz kaldığında tüccar ve sarraflardan kısa vadeli borçlanır. Ayrıca iltizam sisteminin gelirlerinin dönemsel ve kısıtlı olması uzun vadeli finansman için yeterli değildir. 17. yüzyılın sonlarında yetersiz kalmaya başlayan bu kaynaklara ilaveten devletin bulduğu çözüm, mukataa gelirlerini paylara bölerek peşinen satmaktır. Bu işlem için kelime anlamı pay, hisse demek olan esham tabiri kullanılır. Devlet, 19.yüzyılda eshamları bir tahvil olarak düzenlemeye başlar ve devletten alacağı olan emin ve sarraflara ödemelerinde kullanmayı şart koşar (Genç, 2017:191). Devlete borç veren konumundaki sarraflar zamanla Avrupa finans çevresi ile devlet arasında aracılık yapmaya başlar. Sigorta ve bankacılık sektörünü ele geçiren sarraflara bulundukları semt dolayısıyla Galata Bankerleri denir (Pamuk, 2020:116). Sarraflara diğer meslek dallarına göre daha fazla kar marjı imkânı tanınır. Bunun sebebi sarfların devletin kısa vadeli finansman ihtiyacını karşılamalarıdır. Ancak sarrafların diğer ticaret dallarında faaliyet gösterme veya büyük miktarda yatırım olanakları kısıtlıdır (Genç, 2017:71). Devletin kullandığı bir diğer finansman yöntemi sikkelerin içindeki kıymetli maden miktarını azaltmak yani ayarını düşürmek suretiyle uygulanan tağşişlerdir. Bu yöntem fiyatların artmasına, alım gücünün zayıflamasına neden olur. Tağşiş yönteminin yarattığı fiyat ve kur dalgalanmaları ülke içinde ekonomik olumsuzlar yarattığı gibi dış ticarette özellikle Avrupalı devlet ve tüccarların tepkisini çekmektedir (Pamuk, 2020:112).

Osmanlı Devleti, yabancı paraların ülkeye girişine müsaade ederken altın ve gümüş paraların ülke dışına çıkmasına engel olmaya çalışır. Yabancı paralardan yeni paralar üretmek üzere darphaneler kurulur (Akyıldız, 2018:32). Coğrafi keşifler sonrası Avrupa'dan Osmanlı Devleti'ne getirilen gümüş paralar altın karşılığı satılıyor ve tüccarlar yüksek karlar elde ediyordu. Bu sevkiyat İran'a yönelmiş olan mal ve para ticareti ile devam etmiştir. Böylece doğudan batıya altın, batıdan doğuya gümüş ticareti 16. yüzyılda önemli boyutlara ulaşır (İnalcık, 2016:130). 18. yüzyılda devletin yaptığı tağşişlerle paranın içindeki altın miktarı azaltılarak tuğralı, zincirli, fındık ve zer-i mahbûb gibi isimlerle yeniden darp edilir (Kütükoğlu, 2020 :334). Çift metalli para sistemine 1844 yılındaki Tashih-i Ayar düzenlemesiyle geçen Osmanlı Devleti'nde kuruş ve liraya dayanan para esası tesis edilir. Kuruş sikkeler bir gram gümüşten darp edilirken bir altın lira yüz gümüş kuruş değeriyle piyasa sürülmüştür. Altın liraların, iki dirhem bir çekirdek diye tabir edilen 6,6 gram altın içerecek şekilde darp edildiği bu sistemle tağşiş uygulamasından vazgeçilir. Mali yetersizlikler nedeniyle eski paraları tedavülden kaldıramayan devlet, belirlediği kurlar ile alacaklarının tahsilinde bu paraların kullanılmasına müsaade etmiştir (Pamuk, 2020:114).

Devlet tarafından para arzından çok borçlanma ve finansman aracı olarak görülen kaimeler (Akyıldız, 2018:429) tağşişin yerini alır ve bu politikanın Kırım Savaşı'na (1853-1856) kadar başarılı olduğu söylenebilir. Savaşın finansmanı için basılan yeni kaimeler sebebiyle piyasa değerlerinin altın lira cinsinden düşer ve enflasyona neden olur (Pamuk, 2020:114). 1876 yılında çıkarılan kaimeler, yaklaşık %90 değer kaybı yaşar (Balkanlı, 2012:22). İlk kaimelere %12,5 gibi o dönem yüksek kabul edilen bir faiz uygulanır (Akyıldız, 2018:429) ancak 1862 yılında tedavülden kaldırılması önlenemez ve bu sürecin finansmanı Osmanlı Bankası'ndan alınan kredi ile sağlanır. Kaimeler ile yaşanan enflasyonun 1844 öncesinden düşük kalması kâğıt paranın olumlu yanlarından biri olarak dikkat çekmektedir (Pamuk, 2020:115). Yine bütçe açığının finansmanının dış borçlanma ile sağlanması ülkede 1880-1913 döneminde fiyatların istikrarlı kalmasında etkisi vardır (Balkanlı, 2012:24). Devletin para sistemini ülkenin her yerinde geçerli hale getirmesi I. Dünya Savaşı döneminde mümkün olur (Köklü, 1947;2). Osmanlı Devleti'nde tedavülde I. Dünya Savaşı'ndan önce 43 milyon liralık altın, 8 milyon liralık gümüş sikke ve Osmanlı Bankası'nın bastığı 1,2 milyonluk banknot bulunmaktaydı (Yaşa, 1980: 16). 8 Nisan 1916'da Tevhidi Meskûkât Kanunu ile paranın değeri altına birimi kuruşa dönüştürülür. Topal çifte maden yöntemi bitirilir ve gümüş para bozuk para halini alır. Bu dönemde kâğıt para tedavüldedir ve altın para ortadan kaybolur (Köklü, 1947;7).

Sanayi devrimi sonrası artan sermaye birikimi ile para kazanma çabası ülkeler arasında borç ilişkisine imkân tanımıştır. Sermaye zengini ülkeler özellikle sanayileşme hamlesini tamamlayamayan ülkelere borç vermeye başladıkları 19. yüzyıl sonrasında bu gücün politik ve diplomatik bir araç olarak kullanıldığı görülür (Öztürk, 2019:302). Avrupa ülkeleri ile artan ticaret hacmi, yeni yatırımların ve ticaretin finansmanı için kredi arayışları Osmanlı Devleti'nde banka kurulması sürecinde etkili olur. İstanbul'da kurulmaya başlayan bankalar, ticaret ve yatırım için kredi sağlamaktan çok devletin finansmanı için kaynak temin etmeye çalışırlar. Osmanlı Bankası bu anlamda özel ve önemli bir yere sahiptir. İngilizlerin sahibi olduğu Bankanın yarısına Fransızların ortak olması ile birlikte 1863 yılında Bank-ı Osmani-i Şahane kurulur. Devlete kısa vadeli finansman sağlayan bu banka hazinenin önemli işlerini de üstlenmiş ve devlet bankası gibi faaliyetini sürdürmüştür. Bankanın dikkat çeken diğer bir özelliği ise yönetim kararlarının Paris ve Londra'daki kurulları tarafından alınıyor olmasıdır (Pamuk, 2020:117). Dış borç ödemelerine aracılık eden banka, tedavüldeki eski paraların geri toplanması sürecinde devlete destek sağlar. Osmanlı Devleti'nden para basma yetkisini alan Banka, altın karşılığı kâğıt para basabilecektir. Tedavüle sokulan paranın yarısı kadar altın bulundurma zorunluluğu olan bankaya daha sonra para arzının üçte biri kadar altın bulundurma hakkı tanınır (Kazgan, 2013;39). Merkez bankası yetkileri tanınan bankanın özel statüsü devam etmiştir.

Devleti'nin gelir gider dengesini sağlayamaması nedeniyle yaşadığı mali sorunlar ve dış borçlanma süreci, siyasi ve ekonomik ilişkilerinde derinleşen sorunlara neden olur. Bu durumun devletin gücünü azalttığı ve ülkenin dışa açılma sürecini etkilediğini görülür. Devletin 19. yüzyılda uygulamaya çalıştığı reform girişimlerinin siyasal ve ekonomik yansımaları olmuştur. Mali ve parasal istikrarı hedefleyen düzenlemeler arasında çift metal sistemine geçişi ve sonrasında Düyun-ı Umumiye İdaresi kurularak altın standardına geçme çabaları sayılabilir. Bu düzenlemelerin parasal istikrarı sağlamakta yetersiz kaldığı ve bu durumun ülkenin dışa açılmasını tetikleyen önemli bir faktör olduğu söylenebilir (Pamuk, 2020:112). 1873 yılında yaşanan ve pek çok ülkeyi etkileyen kriz ile zaten mali sıkıntıları olan Osmanlı Devleti dış kaynak bulmakta zorlanır. Devlet, önce borçlarının yarısını daha sonra da (1876) tamamını ödeyemeyeceğini ilan eder. Kriz, Osmanlı Devleti gibi yaklaşık yirmi devleti borçlarını ödeyemez hale getirmiştir (Pamuk, 2020:120). Dış etkilerin yanı sıra ülkenin iç siyasi ve ekonomik zorlukları devam eder. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nda nüfusun üretim yapabilecek insan gücü silah altına alınmıştır. Üretim kapasitesinin azalmasında önemli bir etken olan bu durumun yanısıra mal ithalinde yaşanan sıkıntılarla piyasada mal arzı daralmıştır.

Bu süreçte savaşın finansmanı için basılan paraların tedavüle girmesiyle fiyatlar hızla artmaya başlar (Parasız, 1998: 6).

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda Sakızlı Ohannes Paşa ve Portakal Mikail Paşa ve daha sonraları Mehmet Cavid gibi aydınlar liberal iktisadı ve serbest dış ticareti savunurlar. Bu dönemde Ahmed Midhat Efendi, Mizancı Murad ve Musa Akyiğitzade gibi yazarların serbest ticareti eleştiren ve korumacı politikaları tavsiye eden yazıları bulunmaktadır (Toprak, 2019:78). II. Meşrutiyet dönemi ile Ziya Gökalp'in önderliğini yaptığı milli iktisat fikrinin etkili olmaya başladığı görülür. Türklerin iktisadi hayatta etkili olabileceklerini savunan Ziya Gökalp'in görüşlerini paylaşan iktidarın milli sermaye birikimini sağlayarak milli girişimci sınıfı oluşturmayı amaçlar (Varlı ve Koraltürk, 2010:129).

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı öncesinde ithalatının yaklaşık %70'inin gıda, giyim ve tekstil ürünlerinden oluşmaktadır. İhracatının yarıya yakın kısmı tahıl ürünlerinden, yaklaşık %38'i sınai bitkilerden oluşmaktaydı (Karluk, 99:501). Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin açık pazar haline geldiği 19. yüzyılda, Japonya'nın uyguladığı korumacı sanayileşmeyi, Almanya Zollverein ile gerçekleştirmeye çalışır (Balkanlı, 2012:52). Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Sultan II. Abdülhamit'in müsaade ettiği bazı imtiyaz ve muafiyetler ile kurulan fabrikaların yerli üretimi teşvik yönünde başarılı örnekler olduğu görülür (Memiş, 2019:469). 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti tarafından kurulan ve memurlar tarafından yönetilen özellikle dokuma fabrikaları Cumhuriyet dönemine birikim ve varlıklarıyla devrolur (İnalcık ve Seyitdanlıoğlu, 2011:771). İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidarda olduğu dönemde milli iktisat düşüncesinden hareketle yerli malı kullanımını teşvik etmeye çalıştıkları, bunun için cemiyetlerin kurulmasına izin verdikleri görülür (Özçaylak, 2017:43). Yine İttihat ve Terakki iktidarının kurduğu Kambiyo Muamelatı Merkez Komisyonu ile Osmanlı lirasının değerini korumak amaçlanmıştır. Resmi kambiyo rayiçlerini tespit eden komisyon, piyasada spekülasyonu önleyici tedbirler almaya çalışır. Osmanlı Devleti'nde ilk defa kambiyo piyasasına müdahale edilen bu uygulamanın başarılı olduğu dönemler olmuştur (Toprak, 2019:191). Bu dönem kurulan bankaların sayısı dikkat çekmektedir, özellikle yerel bankaların bölge düzeyinde teşkilatlanmaları yerli üreticiyi destekleme girişimleri vardır. Ziraat Bankası'nın mevduat kabul etmemesi ve çeşitli nedenlerle görevini etkili bir şekilde yerine getirememesi nedeniyle yeni arayışlar olmuştur. 1908-1918 yılları arasında İstanbul'da on beş, Anadolu'da on bir banka kurulmuştur. Konya'da bu dönemde kurulan dokuz banka bulunmaktadır (Eroğlu, Demirel ve Dağlaroğlu, 2018:7).

3. CUMHURİYET DÖNEMİ İKTİSAT VE PARA POLİTİKALARI

3.1. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Genel İktisadi Görünüm

Türkiye ekonomisinin tarıma dayalı yapısı milli gelirde oynaklığa neden olur. Tarımsal üretimin hava koşullarına bağlı oluşu ile ürün fiyatlarının piyasalarda farklılık göstermesi de ekonomiyi belirsiz hale getirmektedir. Ekonomideki diğer sektörlerin tarıma bağlı oluşu göz önünde bulundurulursa kırılganlığın düzeyi tahmin edilebilir (Parasız, 1998: 1). Ülke altyapısındaki yetersizliğin ürün maliyetlerine yansıması ithal ürünleri daha kârlı hale getirmektedir. İstanbul'a New York'tan buğday ithalinin maliyeti İç Anadolu'dan temin etmekten yaklaşık %75 daha ucuzdur (Boratav, 2019:30). Türkiye ekonomisinde Kurtuluş Savaşı ve hemen sonrasında enflasyon ve döviz kurundaki artışın ciddi boyutlara ulaşır. 1922 yılında geçinme harcamalarındaki artış, savaş öncesi döneme nazaran 12,5 kat, altın ve döviz fiyatları yaklaşık 6 kat artmıştır (Yaşa, 1980: 17). Ülkenin içinde bulunduğu duruma dair çözüm arayışları dönemin idareci ve aydınları tarafından farklı şekilde ele alınmaktadır. Osmanlı son dönem aydınlarından Cavit Bey, serbest ticareti, yabancı sermayenin ülkeye girişine izin verilmesi ve tarıma dayalı ihracatta uzmanlaşma gibi düşünceleri savunur. I. Dünya Savaşı atmosferinde yerli ve milli sermayenin devlet tarafından korunup desteklenmesini isteyen milli iktisat taraftarları modernleşme ve kalkınmanın böyle sağlanabileceğini düşünüyorlardı (Boratav, 2019:28).

1908 sonrası dönemde benimsenen milli iktisat görüşünün temelinde gümrük politikaları ile korunan, yerli ve milli özellikleri olan girişimcilerin devlet tarafından desteklenmesi ile sanayileşme ve kalkınmanın sağlanması vardır. I. Dünya Savaşı atmosferinde tam olarak uygulanma olanağı bulamayan bu politikalar, Cumhuriyet yönetimi tarafından benimsenir. Lozan Antlaşması'nın gümrük tarifeleri konusundaki kısıtlayıcı maddeleri nedeniyle korumacı gümrük politikaları 1929 sonrasına ertelenmekle beraber milli iktisat görüşünün genel anlamda 1923-1929 dönemi politikalarında izleri görülmektedir (Parasız, 1998:2). Kapitülasyonların kaldırılmasına rağmen imtiyazlı yabancı şirketlerin durumu Lozan Antlaşması'nda iktisadi koşullara göre ele alınmak üzere sürüncemede bırakılır. Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti, yasal düzenlemelerle millileştirme ve kamulaştırma politikaları yürütmüş, demiryollarını ve Reji İdaresi'ni kamulaştırmıştır (Kazgan, 2013:37). Ülkenin iktisadi yol haritasının görüşülmesi amacıyla toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde Mustafa Kemal, ülkenin iktisadi bağımsızlığının önemine atıfta bulunur (Kuruç, 2011: 260). Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonlar ve iktisadi imtiyazlar nedeniyle çöktüğüne dikkat çeken Mustafa Kemal, ülkenin kanunları çerçevesinde

yabancı sermayeye her türlü teminatı verebileceklerini ifade ederek ülkeye yatırma davet eder (Boratav, 2019:44).

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan kısa süre sonra modern bütçe tekniklerini kullanmaya başlar. Devlet, Maliye Vekâletinin örgütlenmesi, Sayıştay'ın yeniden faal hale getirilmesi gibi düzenlemelerle mali disiplinin sağlanmasına katkıda bulunmaya çalışır (Kazgan, 2013;53). Türkiye Cumhuriyeti'nin, ilk denk bütçesi 1927 yılı bütçesidir. Önceki yıllarda ortaya çıkan bütçe açıklarını finanse etmek için devletin borçlanmayı tercih etmez. Osmanlı Devleti'nin yaşadığı kötü borçlanma tecrübeleri nedeniyle sıcak bakılmayan bu yöntem yerine ek vergi düzenlemeleri ile finansman sağlanır (Kuruç, 2011: 274). Denk bütçe, paranın değerinin korunması ve dış ticaret dengesi Cumhuriyet Hükûmetlerinin 1940'lara kadar ana prensibi olmuş ve iktisat politikalarını etkilemiştir (Kepenek, 2012:41). Bu ilkelerle birlikte kamu ödemelerinde düzen sağlanması, dış borçların ödenerek bitirilmesi, bağımsız gümrük politikası, Aşar Vergisinin kaldırılması ve devletin gelirlerinin artırılmasına büyük önem verilir (Parasız, 1998: 10). 1924 yılında kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye ile bütçenin mecliste görüşülmesi sayesinde mali işlerin önemli kısmı denetleyebilir hale gelir. Kamu mali disiplinin, ekonominin diğer paydaşlarına güven ve istikrar getireceğini düşünen devlet, bu ihtiyatlı politikası ile ortodoks iktisadi görüşü benimsediğini göstermektedir (Kuruç, 2011: 274).

Cumhuriyet yönetiminin ülkenin atıl kapasitesinin kullanımı artırdığı, 1923-1929 dönemindeki büyüme rakamlarında izlenebilir. Sözkonusu dönemde dış ticarette verilen açık toplam yatırımların %40'ını aşarken, sermaye birikiminin milli gelire oranı ortalama %9 seviyelerindedir. Ülkenin üretim artışında mevcut kaynakların etkin kullanımının önemli bir payı olduğu anlaşılmaktadır (Boratav, 2019: 53). Yapılan yatırımlarda ülke ekonomisi için temel sanayi alanlarının bilinçli tercihi, dönemin en modern teknik ve imkânlarını kullanma çabası vardır (Kuruç, 2011:373). Keynesyen görüş, talep yanlı politikalar için mevcut üretim kapasitesinin daha etkin kullanılması, artırılması şeklinde tavsiyede bulunur. Türkiye ise toplam arzını, kendi imkânları ile tesisleşerek artırma çabası içerisindedir (Kepenek, 2012:60). Büyük Buhran sonrası on yıllık dönemde Türkiye ekonomisi ortalama %6 büyüme performansı sergilerken, bu dönemde ülkelerin çoğunda yüksek gelir kayıpları yaşanmıştır (Boratav,2019: 76).

3.2 Cumhuriyet Dönemi İktisat Politikaları: Liberal ve Korumacı Politikalar

Sanayileşmeye çalışan ülkeler, bazı sektörleri rekabet koşullarına hazırlamak adına korumacı politikalar ve teşvik yöntemleri ile ayakta tutmaya çalışırlar. Bu sektörlerin fiyat açısından dış dünyaya karşı korunması için gümrük tarifeleri kullanılır. İthal ikameci politikalar ile yapılmaya çalışılan sanayileşme çabalarında yüksek kur ile ihracatın artırılması özellikle tarım sektöründen elde edilen kaynağın sanayileşmeye aktarılmasına çalışılır. Ülkenin makine ve ara malı ithali ile sürdürdüğü döngü, ihracat ile döviz sağlanabildiği sürece devam edebilir. Milli paranın değer kazanmaya başlamasıyla zorlaşan ihracatın yanı sıra mamul ve yarı mamul ürünlerin ithali ülkede üretmekten daha uygun maliyetlere gelecek ve tercih edilecektir (Parasız, 1998: 106). Bu durum, 20. yüzyılın ilk yarısında ülkelerin iktisat politikalarını belirlemesinde etkili olan önemli bir faktördür.

Serbest dış ticareti savunan İngiltere'nin I. Dünya Savaşı sonrasında ve Büyük Buhran döneminde artan işsizliği önlemek için korumacı politikaları yürürlüğe koyduğu görülür. Keynes' den ilhamla bu dönemde İngiltere, gümrük tarifelerini artırarak ithal mal fiyatlarında artışı, talebin yerli üretime yönelmesini, üretim ve istihdamın yükselmesini amaçlar (Kazgan, 2021:234). Büyük Buhran ile Türkiye gibi hammadde ihraç eden ülkelerin ürün fiyatları, un, şeker, kumaş gibi sınai ürünlerin fiyatlarından daha çok düşmektedir. Türkiye'nin dâhil olduğu bu ülkeler grubunun (Latin Amerika ülkeleri gibi) halkın ihtiyaçlarını karşılamak adına bu ürünleri üretecek tesisleri kurmaları veya ithalatı finanse edecek kaynağa ulaşmaları gerekiyordu. Kriz döneminde finans piyasalarının düzensiz yapısı bir seçeneği, irade, zaman ve sermaye yetersizliği diğer seçeneği zor hale getirmektedir. Azalan gelir ve tüketim seviyeleri ülkeleri dışa kapanarak krizin ülke ekonomisine olumsuz etkisinden korumaya yöneltmiştir. Ülkelerin ithal ikameci sanayileşmeyi korumacı politikalarla gerçekleştirmeye başladıkları bu dönem az gelişmiş ülkelerde sanayileşmenin temellerini atmıştır (Boratav, 2019: 68).

I. Dünya Savaşı nedeniyle daralan dünya ticaret hacmi sağlanan barışlardan sonra artmaya başlar. Kurtuluş Savaşı sonrasında Türkiye'nin üretim ve ticaret hacmi yükselmeye başlamış, ithalat ve ihracat rakamları artmıştır. Uzun süren savaş dönemi ile azalan üretim kapasitesi fiyatların artışına ve ihtiyaçların nispeten ucuz olan ithal mallarla karşılanmasına sebep olur. Bu durum, ülkenin 1929 yılına kadar dış açık vermesinin nedenlerinden biridir (Parasız, 1998: 17). Sanayinin gayri safi milli hâsıla (GSMH) içindeki payının 1923'den 1930 yılına kadar artmadığı, tam tersi azaldığı görülür. Bu durumun arkasında yatan faktörler ekonominin genel sorunları ile benzerlik gösterir; devlet kurumlarının ve altyapının eksikliği, sermaye ve

bankacılık sektörünün yetersizliği, dış ticaret karşısında korumasız sanayi üretimi ve yatırımcıların kısa zamanda kâr elde edecekleri alanlara yönelmeleri belli başlı etkenlerdir (Yaşa, 1980:82). Sanayi yatırımlarının finansmanı dolaylı vergiler başta olmak üzere devlet bütçesinden sağlanır. Bazı özel projeler dışında borçlanma veya Merkez Bankasının emisyon artışı gibi yollara başvurulmadığı görülür (Kepenek, 2012:69). Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren devlet, halka tasarruflarını artırmaya, yerli malını kullanmaya çağırması ve teşvik etmesi (Kılıçbay, 1999: 86) sermaye birikiminin sağlanması ve ülkeden döviz çıkışını önleme çabalarının bir yansımasıdır.

Türkiye ekonomisinde 1908 sonrasındaki iktisadi politikalar ile Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan politikalar arasında devamlılık olduğunu söylemek mümkündür. Milli iktisat görüşünün sanayileşmeyi amaçlayan, korumacı tutumunun Lozan Antlaşması ve siyasi konjonktür gereği uygulanamaz. Ancak 1930 sonrası iktisat politikalarının belirlenmesinde ve hayata geçirilmesinde etkili olduğu görülür. Devlet eliyle yerli ve milli müteşebbis yaratma görüşü, Cumhuriyetin ilk yıllarında benimsenmiştir (Boratav, 2019: 41). Milli iktisat düşüncesi gibi İttihat ve Terakki döneminden örnek alınan diğer bir politika 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu'dur. Bu kanun, 1913 yılında İttihat ve Terakki yönetiminin çıkardığı kanunun devamı sayılabilir (Kuruç, 2011: 308). Korumacı iktisat politikası doğrultusunda ülkenin kalkınmasını amaçlayan bu kanun ve diğer uygulamalar sanayileşme çabasını desteklemektedir. Mustafa Kemal'in karma ekonomi modelini geliştirilerek uygulanması ve kalkınmayı hedefleyen iktisat politikalarına halkın katılımını sağlaması önemlidir. Türkiye, benzer ülkelere biçilen tarım ülkesi kalıbının dışına çıkarak Mustafa Kemal'in, sanayileşerek kalkınan ülke olma iradesini ortaya koyar (Kılıçbay, 1999: 85). Bu görüşün izlerini İzmir İktisat Kongresi'nde takip etmek mümkündür. Kongre'de, ülkenin özel teşebbüsün yatırımları ile kalkınmasına imkân tanınması, milli ve korumacı bir iktisat politikası benimsenmesi ve devletin düzenleyici, destekleyici görevlerini devam ettirmesinin önemine dair kararlar alındığı görülür (Yaşa, 1980:78). Kongre, çiftçi, sanayici, tüccar ve işçi kesimlerinin sorunlarını ve isteklerini bir arada ülke yöneticilerine anlatma olanağı sağlar. Taraflara sorunlara birlikte çözüm yolu bulma, kurulacak iktisadi yapıya dair fikir alışverişinde bulunma imkânı sunar. Ayrıca dünyaya Türkiye'nin iktisadi rotası hakkında fikir veren kongre ile yerli ve yabancı sermayeye güvence verilmek istenmiştir (Kepenek, 2012:32).

Ekonominin genel durumu ve yapısı, kurumsallaşmanın yetersizliği ve iktisadi hassasiyetlerin tabana yayılmamış olması gibi unsurlar Cumhuriyetin ilk yıllarında para, faiz ve kur politikalarının etkisini azaltan faktörlerdir (Kılıçbay, 1999: 100). Devlet yaptığı kamulaştırma

ve kurulan tekellerle ekonomide faal olarak yer alır. Bu dönemi ve sonraki yılları inceleyen çalışmalarda Cumhuriyetin ilk yıllarında, sonraki dönemlere nazaran daha liberal bir ekonomiden söz edilmektedir (Kepenek, 2012:35). Ancak ilerleyen yıllarda cari açık ve bütçe açıklarının ekonomide ve yeni kurulan rejimde sorunlara sebep olacağı düşüncesiyle liberal politikalardan uzaklaşılır (Kuruç, 2011: 284). Devletçi politikaların etkin olduğu 1930 sonrası sanayileşmenin sadece kamu tarafından gerçekleştirilmez, özel sektör sanayi üretiminden aldığı payı koruyacak hızda yatırımlarına devam eder (Boratav,2019: 82). Ülkenin milli hasılasından sağlanabilen tasarrufla kalkınma için yatırımlar gerçekleştirmesi ve bu yatırımların ekonomide büyüme dinamizmine destek vermesi bu dönemde teori ve pratikte kolay olmayan bir dönüşümdür (Kepenek,2012:37). Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) bu dönemde başarılı bir şekilde uygulanmış ülkenin sanayileşme sürecinin önemli bir göstergesi olmuştur. Türkiye'de 1930'lu yıllarda başlayan devletçi politikalar ve kamunun ekonomiye müdahalesi, II. Dünya Savaşı döneminde izlenen ekonomi politikalarını etkilemiştir. Bu atmosferde siyaset ve bürokrasiye tanınan geniş yetkilerle birlikte gelir dağılımını bozan bir süreç yaşanmış (Boratav, 2019: 90) ve savaş sonrası dönemin siyasi, toplumsal ve ekonomik seyri bundan etkilemiştir.

Ülke ekonomisinde iktisadi zihniyetin ve kurumsal yapısının yeniden oluşturulmasının temeli 1923-1940 yılları arasında yapılan düzenlemelerle atılır (Kılıçbay, 1999:101). Türkiye Cumhuriyetini kuran kadrolar, ülkenin kaynak ve sermayesinin yurt dışına aktarılmasını izin vermemek, paranın değerinin düşmesini önlemek adına cari açığı çok önemser (Kuruç, 2011: 283). İthalat yasakları, kontenjan kısıtlamaları, takas ve kliring anlaşmaları Türkiye'nin 1930'lu yıllarda dış ticaret açığını kapatmak ve ülkeyi dış şoklara karşı korumak amacıyla uyguladığı yöntemlerdir (Yaşa, 1980:85). Ülkelerin serbest ticareti kısıtladıkları dönemde Türkiye ikili anlaşmalara dayalı bir dış ticaret politikasını benimser. Türkiye'den mal alan ülkelerden ithalat yapılmış, ikili anlaşmalara konu malların ithaline izin verilmiştir. Yerli üretime konu malların ithali kısıtlanmıştır. 1937 yılında denenen nispeten daha serbest dış ticaret uygulamalarının dış açığa sebebiyet vermesiyle sınırlandırmaların geri getirdiği görülür (Kepenek, 2012:77).

Türkiye devletçilik politikası ile gerçekleştirmeye çalıştığı korumacı sanayileşme sürecinde İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı hazırlar. Bu plan, çıkan II. Dünya Savaşı nedeniyle uygulanamaz. Savaş sonrasında uygulanmak üzere İvedi Sanayi Planı ve Vaner Planı adı verilen planlar hazırlanır. 1947 yılında hazırlanan Vaner Planı 1948-1952 döneminde tarımsal kalkınmayı sağlamayı ve özel sektöre yatırım imkânları sunmayı amaçlar (Karluk, 1999:226). II. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalan Türkiye, bu politikasını savaş sonrasında sürdürür. Sovyet

Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) toprak talebi Türkiye'yi Batılı ülkeler ile anlaşmaya yönlendirir. Türkiye'nin aldığı yardımlarla birlikte liberal iktisat politikalarını benimsediği görülür (Parasız, 1998: 80). ABD'yi siyasi ve iktisadi olarak model alan Demokrat Parti'nin, ekonomik ve askeri destek için bu ülke ile ilişkilerini geliştirme çabası, komünizmle mücadelede kendini gösterme arzusu, dönemin politikalarında etkileri olur. ABD ve Avrupa ile uyumlu politikalar benimsemeye çalışan, siyasi ve askeri işbirliği sağlayan Türkiye bu dönemde liberal iktisat politikaları uygulanmaya başlar (Demirel, 2021:149). Bu politikalardan 1954 sonrasında uzaklaşıldığı, ekonomide devletin müdahale ve denetiminin artarak 1958 yılında istikrar kararlarının alındığı bir süreç yaşanır (Keyder, 2010:167).

Ülkenin gümrük tarifeleri ve genel ithalat rejimi politikalarını, 1929 yılında yürürlüğe giren Gümrük Tarifeleri Kanunu öncesi ve sonrası dönem olarak incelemek mümkündür. Bu kanun ile korumacı bir yapıya bürünen dış ticaret politikasının uzun süre ülkenin dış ticaretinde etkili olduğu görülür. II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan uluslararası kuruluşlar ve anlaşmalara üye olan Türkiye'nin ithalat rejimi ve gümrük tarifelerinin bu doğrultuda değişir. 1926-1950 döneminde ithalatın beyan değeri üzerinden alınan vergiler incelendiğinde ithalattan alınan toplam vergilerin oranları; 1926 yılında %26 iken, 1930 yılında %38'e çıkartılır. 1936 yılında incelenen dönem için en yüksek oran olan %63 ithalat vergisi oranı, 1942'de %28'e düşmüş ve 1950 yılında %22 olmuştur (Tezel, 2020:194). 1927 yılında sanayi makinelerine sağlanan gümrük vergisi muafiyetinin aynısı yeni gümrük kanunu ile tarım makinelerine ve araçlarına tanınır. Sanayileşme adımlarıyla korumacı politikalar doğrultusunda kumaş, şeker ve çimento gibi ürünlerin ithalat vergilerinin artırıldığı görülür. 1930'lu yıllarda mamul gıda, giysi ve bazı tüketim malzemelerinin ithali yasaklanır (Savrul, Özel ve Kılıç, 2013: 63). Yurt içi tüketiminin karşılanması amacıyla 1925 yılında çıkarılan kanunla şeker üretimine yatırım yapacak özel girişimcilere imtiyaz sağlanmaya çalışılır (Karluk, 99:2015). Ülkenin tarımsal potansiyelini değerlendirecek sanayileşmenin teşvik edilmesi dönemin iktidarının önemsediği bir politika olmuştur. Hazine arazilerinin fabrika kurulması için bu yatırımlara tahsis edilmesi ve kamunun şeker alımlarını bu firmalarda yapması gibi ayrıcalıklar ile yatırımlar teşvik edilmeye çalışılmıştır. Pamuklu dokuma ve yün ipliğinin şeker gibi korumaya alınmaya çalışıldığı ve 1929 yılındaki tarifelerde düzenleme yapıldığı görülmektedir (Kurmuş, 1978:197). Genel ithalat rejiminin, Cumhuriyetin ilk dönemlerinde ülkenin sanayileşme ve kalkınma süreci ile paralellik gösterdiği, 1946 yılı sonrasında ithal ikameci politikaların yanı sıra liberalleşme çabaları ve değişen uluslararası konjonktüre adapte olduğu görülmektedir.

4. CUMHURİYET DÖNEMİ PARA POLİTİKASI

4.1. 1923-1929 Yılları Arasında İktisat ve Para Politikaları

Milliyetçi politikaların 20.yüzyılın ilk yarısında etkili olduğunu ve ekonomi politikalarının da bu akımın etkisiyle şekillendiği görülür. Dış ticareti zorlaştıran ekonomi politikalarının yaygın olduğu bu dönemde, para politikasının siyasi müdahalelerle yönetildiği ve iç siyaset için kullanıldığı söyleyebilir. Bu yıllar, savaş harcamalarının finansmanı ve 1929 krizinin ağır faturasının etkilerinin azaltılması amacıyla devletlerin para politikasına sıkça başvurduğu bir dönem olarak tanımlanabilir (Altunay ve Akıncı, 2018:2). Cumhuriyetin ilk yıllarında para politikasının sınırlı olanakları bulunur. Bu durumun sebepleri olarak iki önemli faktör sayılabilir. Bunlardan ilki, Türkiye'nin, Osmanlı Devleti'nden devir alınan banknotlar dışında para arzını artırma imkânının olmamasıdır. Bu dönemde paranın dolaşım hızı ve banka parası denilen krediler artmıştır. İkinci etken ise ülke ekonomisinin dışa açık yapısı nedeniyle dış ticareti dikkate alarak politika belirleme mecburiyetidir (Eroğlu, Demirel ve Dağlaroğlu, 2018;2). 1914-1924 yılları arasında ülke parasının satın alma gücü yaklaşık on kat azalır. I. Dünya Savaşı öncesinde nüfusun 25 milyon, tedavüldeki paranın 50 milyon lira olduğu, savaş sonrasında nüfusun 15 milyon, tedavüldeki paranın 150 milyon olduğu tahmin edilmektedir (Köklü, 1947:25).

Kurtuluş Savaşı döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında tedavülde evrak-ı nakdiye bulunmaktadır ve hızla değer kaybetmektedir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yeni para arzı olmadığı halde bu değer kaybında, savaş nedeniyle daralan üretim ve kaybedilen topraklardan transfer edilen paraların yarattığı bolluk etkilidir (Parasız, 1998: 7). Kâğıt para ile birlikte tedavülde altın ve gümüş paralar vardır (Eroğlu vd., 2018;8). Hükümetin yasal ve iktisadi olarak yeterli olanağının olmadığı bu dönemde paranın değeri, ülke ekonomisi ve dış piyasanın etkisiyle belirlenmektedir. 1923'de yaklaşık 161 milyon lira olan tedavüldeki para miktarı, 1929 yılında yaklaşık 159 milyon liradır (Kepenek, 2012:40). Ayrıca Osmanlı Bankası tedavüldeki kâğıt paralarını, ilerleyen dönemlerde altın karşılığını ödeme sorumluluğu nedeniyle toplamaya çalışmaktadır. Bu banknotların piyasada diğer paralara nazaran değerlendiği görülür (Köklü, 1947;9). I. Dünya Savaşı'nın sonunda kazanan ülkeler Almanya hazinesinin varlık ve alacaklarına el koymaya başladılar (Kuruç, 2011: 277). Bunun üzerine Lozan Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin bastığı ve tedavülde olan kâğıt paraların durumu düzenlenmiştir. Bu paraların teminatında Düyun-u Umumiye'nin kefaleti ve Alman altınları üzerindeki rehin bulunmaktadır. Türkiye, kefaletin ve rehinin kaldırılmasını ibra ederek,

158.518.138 liralık evrak-ı nakdiye ve yaklaşık 8,5 milyon lira ufaklık parayı karşılıksız olarak kabul etmiştir (Parasız, 1998: 8). Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden intikal eden bu paraları uzun süre tedavülde tutmuştur. Yönetici kadro devletin paraya müdahale etmemesini güven artırıcı bir unsur olarak görmüş (Köklü, 1947:30) ancak ihracat ve ithalatın mevsimsel hareketlerine göre paranın değeri dalgalanmasına karşı etkili bir politika uygulayamamıştır (Kepenek, 2012:40). Bu durum Cumhuriyetin ilk yıllarındaki para politikasına yönelik eleştirilere neden olmuştur. Sağlanacak esnek yapı ile para arz ve talebinin dengelenmesinin ekonomik gelişmeyi destekleyebileceği (Parasız, 1998:25), ülkenin bu dalgalanmalardan olumsuz etkilenmesinin önlenebileceği savunulmaktadır.

İzmir İktisat Kongresi, Kurtuluş Savaşı ve sonrasında oluşturulmak istenilen ulusal kimlik çabasının iktisadi alanda bir yansıması olarak görülebilir (Kepenek, 2012:32). Kongrede yapılan önerilerin genelinde korumacı ve milli bir iktisat politikasının benimsenmesi gerekliliği hâkimdir (Kuruç, 2011:306). Meslek gruplarının yanı sıra sivil, bürokrat ve askerler de delege olarak kongreye katılır. 1135 delegenin katıldığı kongrede Misak-ı İktisadi Esasları kabul edilmiştir. (İnan, 2018:19). Kongrede alınan tavsiye kararlarda özel teşebbüsün desteklenerek ekonomideki payının artırılması gerektiği ifade edilir. Devletten kredi imkanlarını genişletmesi, altyapı yatırımlarını gerçekleştirmesi ve teknik destekler ile eğitim, ulaştırma, haberleşme olanaklarını sağlanması ve yasal düzenlemeleri yapması beklenmektedir (Kepenek, 2012:33).

Bu dönem ülkenin iktisadi durumunu ele alan ve gelecek vizyonuna dair öneri sunan diğer bir çalışmada İstanbul Ticaret Odası'nın (İTO) hazırladığı rapordur. Fethi Bey'in (Okyar) 1924 yılında İTO'dan mebusu olduğu şehrin ekonomik durumu hakkında talep ettiği raporu İTO tüm ülke için hazırlamıştır. Ülke ekonomisinin bir resmini çeken raporda ayrıca iktisat politikası önerileri ve İstanbul'un mevcut yapısıyla finans merkezi olarak önemli bir rol alabileceği tezi yer almaktadır. Rapordaki önerilerin ana hatlarını şöyle sıralamak mümkündür (Kuruç, 2011:307);

- Piyasaya müdahale edilmemeli
- Ulusal paranın değeri ve döviz sorununa önem verilmeli
- Yabancı sermaye girişi teşvik edilmeli
- Özellikle anonim şirketler aracılığıyla kurumsallaşma sağlanmalı

- Şirket yöneticilerinin Türk olması zorunluluğu ile yabancı sermaye dışlanmamalı
- Örgütlü ticari kredi ağı ile İstanbul'un iktisat politikasında merkezi konumu değerlendirilmeli
- Ticaret ve sanayi sektörlerine uzun vadeli finansman sağlayacak kamuya ait olmayan bir yatırım bankası kurulması.

İktisat Kongresi sonrasında dönemin iktisat politikalarına dair önerilerde bulunan Âli İktisat Meclisi de önem arz etmektedir. Batılı ülkelerde örnekleri bulunan kuruluşların benzeri olan Meclisin, siyasi yapı ile toplum arasında uzlaştırıcı ve iktisadi politikaların belirlenmesinde diyaloğu sağlayıcı bir konumu bulunmaktadır (Tekeli ve İlkin, 2009:59). 1927 yılında kurulan Meclisi oluşturan yirmi dört üyenin yarısı hükûmetin atadığı, yarısı Ticaret ve Sanayi Odaları ve meslek kuruluşlarından seçilen temsilcilerden oluşuyordu. Yaptığı araştırmalar ve hazırladığı raporlarla iktisat politikalarının belirlenmesine destek olan Âli İktisat Meclisi'nin ülkenin ödemeler dengesiyle ilgili çalışmaları, yarattığı bilgi birikimi ve tartışma ortamı önemli katkıları arasındadır (Tezel, 2020:273).

Osmanlı Devleti'nden devir alınan paralara ilave emisyon yapılmadığı halde, Türk lirasının değeri düşmeye devam etmektedir. İngiliz sterlini, 1929 yılında 944 kuruştan 1000 kuruşa ve yıl sonuna doğru 1115 kuruşa yükselir (Balkanlı, 2012:201). Bu durumun nedenleri arasında, ülkede yaşanan kötü hava şartlarının tarımsal üretimi etkilemesi, gümrük tarifelerinde değişiklik beklentilerinin artırdığı ithalat, kamu yatırımları nedeniyle ithal mal talebinin etkisi, Lozan Antlaşması gereği ödemeye başlanacak Osmanlı borçları taksitleri, yürütülen kamulaştırma işlemlerine dair ödemeler sayabilir. Bu atmosfere rağmen hükümetin sıkı para politikası devam etmektedir. Hasat dönemlerinde yaşanan parasal sorunlara dair tarım sektörünün taleplerine hükûmetin yanıt verememesi ekonomiyi bu süreçte olumsuz etkilemiştir (Parasız, 1998:25). 1923-1929 döneminde devletin para politikasında çok etkin olamadığı, piyasaları düzenleyecek bir parasal sistemin kurulamadığı ve paranın değerinde istikrarsızlıklar yaşandığı görülür. Merkez bankası veya para otoritesinin olmamasına ilaveten bu durumun bir sebebi olarak paranın altın karşılığına sahip olmaması sayılabilir (Köklü, 1947;30). Türkiye ekonomisi için 1923-1929 dönemi, iktisadi kurumların önemini gösteren bir evre olur (Eroğlu, vd., 2018;23). Sonraki yıllarda atılacak kurumsallaşma adımlarının önemli kısmının iktisadi alanda olması bu durumun yansıması olarak değerlendirmek mümkündür.

Türkiye ekonomisinin, 1923-1929 döneminde ithalatının gayrisafi yurt içi hasılaya oranı ortalama %14.4, ihracatın oranı ortalama %10.6'dır. Bu ortalama oranların ülke ekonomisinde uzun süre yakalanamaması dönemin dışa açık olarak tanımlanmasına zemin sunar (Boratav, 2019:52). Eski gümrük tarifelerinin yürürlükte olduğu dönemde ekonominin dış etkilere karşı korumasız olması, Cumhuriyeti kuran kadroların yapısal dönüşüm kararlarında etkili olur. Yönetici kadrolar, yakın tarihte yaşanan kötü tecrübeleri gözlemlemiş kişilerden oluşmaktadır (Kuruç, 2011:420). 1916 yılında Osmanlı Devleti ile Avrupalı devletler arasında imzalanan anlaşma, gümrük tarifelerinin ağırlık esasına dayanması kararına bağlanmıştır. Daha önce malın gümrüğe giriş değeri üzerinden belirlenen tarife artık malın ağırlığını esas alarak belirlenmeye başlar. Lozan Barış görüşmelerinde Türkiye bu koşulları lehine çevirememesi nedeniyle 1929 yılına kadar uygulamak zorunda kalır. Antlaşma kapsamındaki ülkeler Britanya, Fransa, Yugoslavya, Romanya, Yunanistan, Japonya ve İtalya'dır (Parasız, 1998: 16). Yeni gümrük tarifesi beklentisi 1929 yılında ithalatı normal seyrinin çok üzerinde (33 milyon lira) artırmıştır. Bu durum ve Osmanlı borçlarının taksit ödemelerinin başlayacak olması dövize talebi artırmış ve spekülasyona açık hale getirmiştir. 1929 yılı Temmuz ayında sterlinin yaklaşık 10 lira olan kuru, kısa sürede 10,5 liraya yükselince hükümetin önlem arayışları artmıştır (Boratav, 2019:51). Hükûmet serbest ticaretin devamı halinde mal ve döviz talebini yönetemeyeceğinin farkında olduğu için yeni tarifeleri zamanında yürüklüğe koymak istemektedir. Artan stokçuluk ve ülke parasının değerinin düşmeye devam etmesi karşısında net bir tavır alınarak tarifeler uygulanmaya başlanır (Kuruç, 2011:423).

Türkiye, spekülatif işlemleri önlemek adına 16 Mayıs 1929 tarihinde 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu'nu (MKKBK) çıkarır (T.C. Resmi Gazete, 1203, 30.05.1929,). Kanuna göre hükûmet komiserlerinin idare edeceği borsa, acente ve kayıtlı üyelerden oluşur. Kayıtlı üyeler; bankalar, bankerler, sarraflar, senetleri borsada işlem gören şirketler, kendi nam ve hesabına işlem yapan coberler ve kulislerde alım satım emrini veren kulisyerler olarak tanımlanır. Asli aza olan ve ticari sıfatı bulunmayan acenteleri maliye vekili tayin etmektedir. Türk, yirmi beş yaşından büyük ve askerliğini yapmış, beş bin lira teminat yatıran, lise mezunu ve en az bir yıllık finans deneyimi olan kişiler acente başvurusunda bulunabilir. Kanunun 29. maddesi kambiyo ve nakit işlemlerinde spekülasyonu, Maliye Bakanlığına önceden sunulan ve uygun görülen ihtiyaç listesi dışında bireylerin ve şirketlerin döviz, para alım satımını yasaklar. Kanunun 31. maddesi bankalar ve bankerlere döviz teminatı ile TL avans vermeyi engellerken, 33. maddesi Maliye Bakanlığına yabancı para alım satım ve arbitrajını yasaklama yetkisi vermektedir. Kanunun diğer maddelerinin çoğunluğu kuruluş ve

işleyişi düzenleyen hükümler içermektedir. Bu kanun ve devam eden düzenlemeler döviz sıkıntısını gidereememiş, ülkenin dış ticaret ve para politikasını birlikte ele alan çözümlerin gerekliliği ortaya çıkmıştır (Parasız, 1998: 39).

Tablo 2. Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri (1923-1932)

(cari fiyatlarla, milyon TL)

Yıllar	İhracat	İthalat
1923	85	145
1924	159	194
1925	192	241
1926	187	235
1927	158	211
1928	173	223
1929	155	256
1930	151	147
1931	127	126
1932	101	86

Kaynak: (Kepenek, 2012:48).

Tablo 2'de Türkiye'nin 1923 yılından 1932 yılına kadar ihracat ve ithalat rakamları verilmektedir. 1929 yılında ithalatın önceki yıllardan çok daha fazla arttığı ve ihracat ile farkın açıldığı görülmektedir. 1930 yılında ve sonrasında Türkiye'nin ilan ettiği yeni gümrük tarifelerinin ve Büyük Buhran'ın etkisi ile dış ticaret daralmıştır.

4.2. Devletçi ve Korumacı Politikalar: 1930-1939 Dönemi

Yeni teknik imkânların tarımda makine kullanımını ve verimliliği artırması ile 1920'lerin ikinci yarısından itibaren dünyada tarım ürünleri fiyatlarının düşmeye başladığı görülür. Tarım ürünleri fiyatlarındaki düşüşler üreticileri zor durumda bırakır. Azalan gelirler nedeniyle borç ödemelerinin yapılamaması ve yeni borçlanmaların yüksek maliyetleri köylüleri olumsuz

etkiler (Parasız, 1998: 31).Türkiye'nin ihracatının önemli kısmının tarım ürünlerinden oluşması döviz geliri düşüklüğüne neden olmaya başlar. Ülkenin pek çok ürünü ithal etmeye devam etmesi ve ticaretin finansman için yine dış sermayeye başvurulması döviz talebini artırır. 1923'de İngiliz sterlini 7,29 TL iken 1930 yılında 10,32 TL'ye çıkmıştır. Yeni gümrük tarifeleri ve ihracat artışı 1930 sonrası dış ticaret açığını kapanmasını sağlar (Yaşa, 1980:81). 1926-1928 ithalat fiyatlarıyla 1929 yılı gümrük tarifelerinin koruma derecesi ortalama %45.7'dir. 1916 yılındaki tarifelerin koruma derecesi aynı hesaplama için ortalama %12.9'dur (Kurmuş, 1978: 196).

Büyük Buhran 1929-1933 döneminde dünya ve ABD ekonomisini derinden etkiler. ABD ekonomisinde sanayi üretimi yarıya düşer, işsizlik 1933 yılında %25'e ulaşır, reel milli gelir ve fiyatlarda gerileme ile makroekonomik göstergelerde bozulmalar ülke tarihinde görülmeyen düzeylere ulaşır (Öz, 2009: 10). Büyük Buhran ile birlikte ülkeler, dış ticaretten kaynaklanan dalgalanma ve şoklara karşı korumacı tutum sergilemeye başlar. ABD, 1930 yılında hemen gümrük tarifelerini yükseltir, iki yıl geçmeden İngiltere ve diğer ülkelerin aynı pozisyonu aldıkları görülür. Bu politikaların devamında ülkeler, kambiyo kontrolünü sağlamaya ve sermaye transferlerini önlemeye çalışırlar (Kuruç, 2011:427). ABD'de tarım sektörünü korumak adına düzenlenen Smooth-Hawley Gümrük Yasası 1930 yılında kabul edildiğinde aralarında sanayi ürünlerinin olduğu 890 malda vergi artışı sağlar. Almanya, 1928-1935 döneminde gümrük vergilerini ABD ve İngiltere'ye nispeten %8' den %30'a yükseltir. Gümrük vergilerini; İtalya'nın 3,2 kat, Danimarka, Çekoslovakya, Belçika ve Hollanda'nın yaklaşık 2,5 kat yükselttir. Türkiye ise 1923-1937 döneminde gümrük vergilerinde ortalama %34,1 artırır (Öz, 2009:24). Krizin merkezi olan ABD'de hükûmet, bankaları kısmen devletleştirmeye başlamış ve faiz oranlarına tavan sınırı getirmiştir. Almanya kamu maliyesi politikalarını etkin kullanmaya çalışarak bir çeşit Keynesyen iktisat politikası uygulamaya başlar (Parasız, 1998: 48). Almanya, 1931'de ülkede milli para ile döviz mübadelesini durdurur ve Merkez Bankasının iznine bağlar, bankalar kapatılır. Macaristan, Avusturya ve diğer borçlu ülkeler, dış borç ödemelerini durdururlar. Ülkelerin bu dönemde iktisat politikalarının ana gündemi dış ticareti ve finansal piyasaları düzenlemek olur (Berend, 2020:86). Türkiye'nin Büyük Buhran öncesinde başlayan kendi iç piyasasına dair düzenlemeler kriz ile birlikte daha fazla alanda kendini gösterir. Büyük Buhran'dan korunmak için alınan önlemlerin ülke ekonomisinde; ulusal parasının değerinin sabit tutulması, dış ödemeler dengesinin sağlanması, tarımsal ürün fiyatlarında düşüş, ithal sanayi ürünlerinin fiyatlarının düşük kalması ve bütçe denkliğinin

sağlanması gibi etkileri olur (Tekeli ve İlkin, 2009:217). Ülkenin lehine ve aleyhine yansımaları olan sürecin yeni iktisat politikalarının belirlenmesinde etkili olduğunu söylenebilir.

Yürürlüğe yeni giren gümrük tarifelerden ticaret kesimi hoşnut değildir. Bu kesim, korumacı ve vergi gelirini artırıcı olmasından çok uzun zamandır alışık oldukları serbest ticaret düzenine ait kâr ve risk algılarının değişmesinden rahatsızdır (Kuruç, 2011:422). Yeni tarifeler, Büyük Buhran ve devletçi politikalar sonrası Türkiye'nin ithal ettiği ürün türleri değişmeye başlar. Tekstil ve gıda mallarının ithalatı azalırken, sermaye malları ve hammadde ithalatı artar. Türkiye'nin dış ticaretinde Almanya'nın önemli pay sahibi olmaya başladığı görülür (Parasız, 1998: 45).

Tablo 3. Türkiye Dış Ticaret Verileri (1933-1945)

(cari fiyatlarla, milyon TL)

Yıllar	**İhracat**	**İthalat**
1933	96,2	74,7
1934	92,1	86,1
1935	95,8	88,8
1936	117,7	92,5
1937	138,0	114,4
1938	144,9	149,8
1939	127,4	118,2
1940	111,4	68,9
1941	123,1	74,8
1942	165,0	147,7
1943	257,2	203,0
1944	232,5	164,9
1945	218,9	126,2

Kaynak: (Kepenek, 2012:76)

Tablo 3'de Türkiye'nin 1933 yılından 1945 yılına kadar ihracat ve ithalat rakamları yer alıyor. Devletçi ve korumacı politikalar ile ihracatın söz konusu dönemde, 1938 yılı dışında, ithalattan fazla olduğu görülmektedir. İkili anlaşmalar ve kliring ile yürütülen dış ticarette ithal ikameci politikaların ve II. Dünya Savaşı'nın etkileri bulunmaktadır.

I. Dünya Savaşı'nın kendine yeterli olabilmeyi gerekli kılması ve kopan dış bağlantılar milli iktisat görüşünü Osmanlı Devleti'nde gündem yapar. İttihat ve Terakki yönetimi ve dönemin aydınları iktisadi gelişmenin milli iktisat görüşü içinde nasıl gerçekleştirileceğini tartışır (Toprak, 2019:64). Cumhuriyetin iktisat zihniyetinde etkileri görülen milli iktisat görüşü ülkede milli tüccar yaratmayı hedefler. Bu hedefin Cumhuriyetin ilanından sonra ulus devletin güçlü bir şekilde tesisinde yansımaları görülür. Devletçilik politikaları yeni devleti ve ekonomiyi inşa etme sürecinde milli iktisat görüşünün dönüşerek devamını sağlar (Varlı, 2012:168). 1929 öncesi uygulanan liberal politikaların başarılı olmaması ve yaşanan ekonomik sıkıntıların yarattığı hoşnutsuz atmosfer devletçi politikalar için zemin hazırlar. Bu dönemde SSCB'nin uyguladığı ekonomi planının başarılı olduğuna dair gözlemler ile krize çözüm üretemeyen mevcut iktisadi politikalara karşı devletin ekonomiye müdahalesinin gerekliliğine ilişkin görüşler ağır basar (Parasız, 1998: 29). Büyük Buhran döneminden kaynaklanan faktörler ile devletçilik politikalarında atılan adımların özel sektör ve sermaye kesiminin bazı tepkilerine neden olduğu görülür. Bu kesimlerin milli iktisat anlayışının arkasında mevcut iktisadi ayrıcalıklarının korunması ve ekonomiye dair karar süreçlerini etkileme gücünü kaybetmeme düşüncesi yatmaktadır. 1932 yılında iktisat bakanı olarak Mustafa Şeref Bey'in yerine Celal Bayar'ın gelmesi özel sermayenin desteklediği bir değişimdir (Kuruç, 2011: 320).

Türkiye'de, 1929 yılında yaşanan parasal sıkıntılarla iktisadi alanda, halkın büyük destek verdiği Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi ile siyaseten sıkışık bir atmosferi bulunuyordu. Büyük Buhran ile kötüleşen dış faktörler bu duruma eklenince ülke yöneticilerinin iktisat politikalarını yeniden değerlendirir (Boratav, 2019:67). Devletçilik düşüncesinin dünyanın ve Türkiye'nin içerisinde bulunduğu konjonktüre bağlı olarak dönemin ihtiyaçları üzerine tesis edildiği söylenebilir (Kepenek, 2012:57). Başvekil İsmet Bey (İnönü), devletçilik politikasını açıklamaya çalışırken bilimsel ve iktisadi açıdan geri bırakılan ülkenin çok çalışarak aradaki farkı kapatmasının iktisadi açıdan gerekliliğini ifade eder (Kuruç, 2011: 263). Türkiye, 1932 yılından sonra devletçilik politikalarının korumacılık kavramını barındırdığı bir dönemi yaşar. İki yıl süren katı korumacı dönem sonrasında devlet kontrolünde dış ticaret olanakları sağlanır. Devam eden yıllarda devlet, korumacı ortamın sağladığı kâr ve tarımsal üretime dayalı büyümeden alınan payı, sanayi yatırımlarına yönlendirmede başarılı olur (Boratav, 2019:69). Cumhuriyet Halk Fırkası, 1933 yılında devletçilik ilkesini programına dâhil eder ve ilke 1936 yılında anayasaya eklenir. Devletçiliğin tanımında, özel teşebbüs ve ferdi faaliyetlerin muhafaza edileceği, ülke çıkarları doğrultusunda devletin ekonomiye müdahalesi ve üretici olarak iktisadi hayatta rol alabileceği ifade edilir. Teorik olmaktan çok pragmatik olduğu

görülen devletçilik ilkesinin sosyalizm ile alakalı olmadığı anlatılmaya çalışılır. Reisicumhur Mustafa Kemal, devletçiliğin sosyalizmden uyarlanarak alınan bir sistem olmadığını dile getirir (Yaşa, 1980:82). 1932-1934 yıllarında yayınlanan Kadro Dergisi bünyesinde dönemin önemli aydınları, milli sermayedar olarak gördükleri devletin planlı ekonomi ile kalkınmayı sağlayabileceğini savunurlar (Varlı, 2012:172). Devletçilik politikası ithal ikameci sanayileşmeyi esas alır (Kepenek, 2012:69) ve devletin kurarak yönettiği sanayi tesisleri milli sanayileşme hareketini başlatır. Bu tesisler, ülkenin dışa kapalı ekonomi yapısının kalkınma için itici gücünü sağlar (Boratav, 2019: 63). Devletin, özel sermayenin yapmayı kârlı bulmadığı uzun vadeli yatırımları gerçekleştirmeye başlaması ve kurulan sanayi tesislerini iyi yöneterek bir ekonomik dinamizm sağlaması halkın ve özel sermayenin sürece daha aktif ve etkili katılımını sağlar (Kuruç, 2011:393). Ülkenin, 1929 yılında iç dinamiklerden kaynaklı kriz ile Büyük Buhran'ın etkisiyle yaşanan olumsuz dönemi fırsata çeviren ve konjonktüre uygun yeni iktisat politikasını başarılı bir şekilde uyguladığı görülmektedir.

SSCB'den sonra Türkiye, dünyada iktisadi plan yapan ikinci ülkedir. Türkiye, BBYSP' yi 1934-1938 yılları arasında başarılı bir şekilde uygular. Devlet, milli iktisat düşüncesi ile karma bir ekonomi kurmaya çalışmış ve bu dönüşümün ülke ekonomisinde uzun dönemde etkileri olmuştur (Kazgan, 2013:49). Makro iktisadi bir plan olmamakla birlikte BBYSP, ülkenin sanayi üretimi sorununu yerel ve milli unsurlarla çözmeyi amaçlar (Kepenek, 2012:68):

- Sanayi üretimini ülkenin yerel doğal kaynaklarına ve tarımsal üretimine dayandırmak
- İthal edilen temel ürünlerin (şeker, dokuma vd.) yerli imkânlarla üretilmesi
- İşgücüne ve hammaddeye ulaşmanın mümkün olduğu yerlere tesisler kurmak

Kayseri ve Nazilli dokuma fabrikaları için 1934 yılında SSCB'den 8 milyon dolar kredi alınmış ve ödemesinin mal ile yapılmasında anlaşılmıştır. 1938 yılında İngiltere ile yapılan 16 milyon sterlinlik kredi anlaşması ile Karabük Demir Çelik Fabrikası kurulmuştur (Parasız, 1998: 47). Sanayi sektörünün, 1930-1932 döneminde yaklaşık %15, 1933-1939 döneminde ortalama %10'luk bir büyüme sergilediği görülür. İlk dilimdeki büyüme performansında korumacı politikaların ve fiyat artışlarının etkisi bulunmaktadır (Boratav, 2019:77). Her alanda kalkınmayı hedefleyen Cumhuriyet yönetiminin iktisadi politikalarının temelinde denk bütçe, değerli ulusal para ilkesi bulunmaktadır. Yatırımlar, üretim ve istihdamı artırırken beklenen enflasyonist ortam ve dış ticaret açıkları yaşanmaz (Parasız, 1998: 30). 1930'lu yıllarda fiyat istikrarının sağlanmasında cari açığın kapatılması, denk bütçe ve para arzının artırılmamasının

etkisi vardır (Yaşa, 1980:86). Türkiye, 1929 yılına kadar gümrük tarifeleri nedeniyle korumacı önlemler alamamıştır ancak diğer bir koruma politikası olan teşvik ve muafiyetleri devreye sokmaya çalışmıştır. 1927 yılında yürürlüğe giren Teşvik-i Sanayi Kanunu bu tutuma bir örnektir (Tezel, 2020:195). Yaklaşık on beş yıl yürürlükte kalan kanun, imalat ve madencilik sektöründe faaliyet gösteren işletmelere yönelik düzenlenir (Karluk, 1999: 216). Teşviklerle kurulması ve güçlenmesi sağlanacak yerli sermayenin, milli iktisadi düzeni işler hale getirmesi fikri Cumhuriyetin ilk yıllarında ağır basmaktaydı. Devletçilik politikaları ile özel sektör, kamu çatışmasından daha çok milli iktisat ekseninde buluşan bir ekonomik yapı düşünülmüştür (Kuruç, 2011: 312).

Ekonomik alanda ve sonraları diğer kurumsallaşmalarda kurucu kadroların, bilim ve teknik dikkate alınarak modern imkânları kullanma gayretleri vardır. ABD, Almanya, SSCB ve Fransa'dan uzmanlar getirilerek raporlar ve projeler hazırlatılır ve ihtiyaç halinde dış kredi ile finansman sağlanmaya çalışılır (Kepenek, 2012:36). Ülkeye davet edilen C. Rist, K. Müller ve H. Schacht gibi uzmanlardan görüş alınır. Bu uzmanların ülke ekonomisine dair genel değerlendirmelerinde; Osmanlı borç ödemelerinin aksatılmaması ve bu sayede kredibilite sağlanması, devalüasyon yapılarak dış ticaretin artırılması, büyük yatırımların dış kredi ile yapılması, devletin ekonomideki rolünün azaltılması, yabancı sermayenin desteklenmesi gibi başlıklar öne çıkar (Kuruç, 2011:436). Türkiye yurtdışından davet ettiği uzmanlara düzenlettiği raporlar ile ülkede bir Merkez Bankası kurulması için görüş almaya çalışır. Genel olarak yapılan değerlendirmeler, bunun ancak ülke parasının istikrar kazanması sonrası mümkün olduğu şeklindedir (Kazgan, 2013:40). Türkiye İş Bankası'nın Merkez Bankası görevini üstlenebileceğini düşünen Celal Bayar, Hollanda Bankası İdare Meclisi Reisi G. Vissering'e hazırlatılan rapor ile görüşlerini hükûmete sunar ve İsmet İnönü'nün itirazı ile karşılaşır (Varlı, 2010:123). Bu süreçte ülkede kısa süreliğine bu görevi yürütmeye çalışan ve başarılı sonuçlar alan bir konsorsiyum oluşturulmuştur. Bankalar Konsorsiyumu, 24 Mart 1930'da Maliye Vekâleti, Türkiye İş Bankası, Osmanlı Bankası önderliğinde, ülkedeki diğer yabancı bankaların iştirakiyle kurulur. Konsorsiyum, 1.215.000 sterlin, 145.800.000 Fransız frankı ve 100.000 ABD doları olan varlığıyla para piyasasına bir merkez bankası gibi müdahale ederek kur dalgalanmalarını önlemeye çalışır (Eroğlu vd., 2018:19). Konsorsiyum TCMB kurulduktan tüm işlemlerini bankaya devreder.

1715 sayılı kanun ile 30 Haziran 1930'da TCMB kurulur. Kuruluş sermayesi 15 milyondur ve 10,5 milyonu ödenmiştir. Bankanın hissedarları, hazine, kamu ve özel bankalar, şirketler ile

özel ve tüzel kişilerden oluşur ve tamamı yerli sermaye ile finanse edilir. (Kepenek, 2012:40) TCMB'nin kuruluş kanunundaki şu hususlar parasal ihraç koşullarını açıklamaktadır:

- Bankalara iskonto ettirilen; endüstri ve maden işleri yapanların ticari senetlerden 120 gün vadeli olanlar ile zanaatkar ve tacirlerin 9 ay vadeli senetleri merkez bankası tarafından reeskont edilecektir. Tarımsal senetler için de yine 9 ay vadeli olanlar reeskont edilecektir.

- Özel kanunla kurulan ve sermayesi devlete ait kuruluşların 9 ay vadeli ve hazine garantili bonoları karşılığı merkez bankası avans verebilecektir.

- Merkez Bankası Hazineye kısa vadeli avans verebilecektir.

- Bankaların ihraç ettikleri 9 ay vadeli bonolar karşılığı merkez bankası avans verebilecektir.

- Hükümet bonoları, döviz ve altın teminatı karşılığı merkez bankası avans verebilir.

Merkez Bankası altın ve döviz kazançları karşılığı banknot ihracına yetkili kılınmıştır. Merkez Bankası'nın kuruluşunu düzenleyen kanunun para istikrarını ele alan hükümlerine dair bazı çekinceler bulunmaktadır. Sıkı para politikası unsurlarını barındıran düzenlemenin, dönemsel hareketlere veya ülkenin ihtiyacı olan kalkınma sürecinde gereksinim duyulacak esnek politika uygulamaya alan bırakmadığı görülür. Kanun, talebi daraltıcı ve para arzını zorlaştırıcı hükümlere ilaveten yerli malı kullanımını mecburi kılan maddeler içerir (Parasız, 1998: 34). Hükümetin hisse bedelleri için taahhüt ettiği altını teminde yaşadığı gecikme nedeniyle TCMB 01.01.1932 tarihinde tam anlamıyla faaliyetini yürütmeye başlar ve Konsorsiyum işlemlerini Merkez Bankasına devreder (Varlı, 2010:140). 1930 yılında sterlin kuru 10,30TL'dir ve Türkiye parasını sterline endekslemiştir. İngiltere altın para standardından 1931 yılında ayrılınca TL, bu politikayı devam ettiren Fransız Frank'ına endekslenir ve 1936 yılında kadar süreç devam ettirilir. Fransa'nın altın standardını terk etmesiyle TL, mevcut döviz kurlarını koruyarak varlığını sürdürür (Tezel, 2020:204).

Serbest döviz kuru politikasının cari açık ile yerli paranın değerini etkilediğini ve bu durumun denk bütçeye olanak bırakmadığını düşünen hükûmet, döviz kontrolünü sağlamaya karar verir. Kambiyo ve dış ticaret kontrolü sağlanarak denk bütçe ile ekonomiyi dış ve iç açıklardan kurtulan bir dinamizme kavuşturma gayesi bu dönemde en çok önemsenen iktisat politikası

olmuştur (Kuruç, 2011: 284). Türkiye, TPKKHK düzenlemesi sonrasında kurulan TCMB ile para ve kur politikasının genel hatlarını çizer (Eroğlu vd., 2018:20). Devlet, kliring ve ikili anlaşmalar ile takas usulü dış ticaret anlaşmaları yapmaya başlamış ve ithalata kota koyarak kontrol etmeyi amaçlamıştır. Kliring sisteminde, ihracat yapılan mal karşılığı ithalat her iki taraf için şart koşuluyor ve ticarete konu malların fiyatlarında sapmalara neden olur. Bu dönemde dış ticaretin yaklaşık %85'nin ikili anlaşmalarla, kalan kısmının serbest yollardan yapılır. Zorunlu gıda maddeleri ve endüstriyel ürünler dışında ithalat kısıtlanmıştır (Parasız, 1998: 45).

Avrupalı ülkelerin çoğunun kambiyo kontrolüne geçmeleri ve bazı Orta Avrupa ülkelerinin ulusal paralarını devalüe etmeleri Büyük Buhran sonrası en çok başvurulan yöntemdir (Berend, 2020:87). Türkiye de 1933 yılında çıkarılan 2279 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Kanunu (T.C. Resmi Gazete, 2430, 18 Haziran 1933) ile faiz oranlarının artık serbest değişken bir sistemle belirlenmeyeceğini, en yüksek (%12) faiz haddinin aşılamayacağı ilan eder. Kambiyo ve dış ticaretin kontrol altına alınması, para politikasına dair diğer denetim düzenlemeleriyle Türkiye, Büyük Buhran döneminde bağımsız hareket edebilen ülkeler gibi gerekli tedbirleri alabilmiştir (Kazgan, 2013:53). Bu tedbirler ülkenin yeni iktisat politikasında önemli paya sahiptir.

4.2.1. Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun (TPKKHK) ve Ekleri

1929 yılında başlayan Büyük Buhran' a karşı Türkiye'nin aldığı önlemler arasında TPKKHK ve kararnamelerini çıkarılması, dış borç ödemelerinin ertelenmesi, Bankalar Konsorsiyumunun kurulması, ilk defa para arzının artırılması ve Merkez Bankasının kurulması sayılabilir (Parasız, 1998: 26). Cumhuriyetin kuruluşu sonrasında yapılan yasal düzenlemeler, yatırımlar ve oluşturulan kurumsal yapı, ülkenin o döneminde ve ilerleyen yıllarında ekonomik ve toplumsal gelişiminde önemli bir etkiye sahiptir (Kepenek, 2012:41). 1929 yılı ve sonrasında yapılan yasal düzenlemelerin arkasında yatan düşüncelerden biri de ülke ekonomisini rutin işleyişi dışındaki faktörlerin olası zararlarından korumaktır. Ticaretin dış finansman ile yapılmaya devam edilmesi ve artan ithalat nedeniyle dünyanın yaşadığı ticaret ve finansman sorunlarından ülkenin zarar görmesi istenilmemektedir. TPKKHK ile kambiyo kontrolü sağlanmasında bu düşüncenin etkileri görülür. Bu süreç, bir ekonomi politikası değişikliğinin başlangıcından çok korumacı tepkilerle alınan kararların yansıması olarak düşünülebilir (Kuruç, 2011:424). Bunula birlikte 1930 yılına kadar Türk lirası konvertibl bir para olarak kabul edilirken, TPKKHK ile kambiyo kontrolüne geçilmesi ve yeni gümrük rejimi ile getirilen ithalat kısıtlamaları bu durumu değiştirir (Eroğlu vd., 2018;10).

Devletçilik politikaları sanayi üretimine katkı sağlamasının yanı sıra ekonominin diğer sektörleri ve altyapılarını da etkiler. Çıkarılan kanun ve mevzuatlar ile tüm ekonomiye bir düzen getirmenin yasal zemini oluşturulmaya çalışılır (Kepenek, 2012:67). Dış faktör olarak Büyük Buhran, iç faktör olarak yeni gümrük tarifelerinin konulması ve devletçilik politikası fiyat istikrarını ve paranın değerinin korunmasını daha önemli hale getirir (Parasız, 1998: 31). Büyük Buhran, Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni iktisat politikasını uygulama imkânı bulmasında etkili olur. 1929 yılının ilk yarısında TL'den kaçış TPKKHK ve Merkez Bankasının kuruluşunda etkili olur (Kuruç, 2011:254). TPKKHK ile iki alanda kontrol sağlamak amaçlanır; döviz kurları artık devlet tarafından belirlenecek ve ithalat devlet iznine bağlı olacaktır. O dönemde diğer ülkelerin benzer uygulamalar ile özellikle Büyük Buhran'dan korunmaya çalıştıkları görülür. Bu düzenlemeler, Türkiye'nin sanayisini dış rekabete karşı korumak adına attığı ilk adımlardır (Kepenek,2012:40). TPKKHK ile Dış Ticarette Tağşişin Men'i ve İhracatın Murakabesi Kanunu dış ticarette düzenleyici ve korumacı kararlara zemin oluşturur (Balkanlı, 2012:89).

Türkiye, 1929 yılında yaşanan dalgalanmalar karşısında, TPKKHK ve diğer düzenlemelerle hızla denetim sağlanmaya çalışır. (Eroğlu vd., 2018;9). TPKKHK öncesinde borsayı ve kambiyo piyasasını düzenlemek amacıyla bir kanun düzenlemesi yapılmıştır. 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu (MKKBK) maddeleri, borsa teşkilatını düzenleyen hususların yanı sıra TPKKHK ile aynı alanlara dair hükümleri barındırır. İki kanun da kambiyo ve nukut işlemlerinde spekülasyonu yasaklar. Birey ve kurumların doğrudan veya dolaylı yöntemlerle döviz alış ve satışını yasaklayan MKKBK 29. maddesine göre döviz ihtiyaç listesini Maliye Vekâleti belirler. Bankalardan döviz teminatı ile Türk parası avans alınmasını yasaklayan 31. maddenin bir benzeri TPKKHK'nin ilk kararnamelerinde vardır. MKKBK'nin 33. maddesi Maliye Vekâletine borsada kambiyo ve nukut ticaretini kısıtlama veya kaldırma yetkisi verirken 34. maddesi bankalara ve bankerlere Türk parası ile yapılan tevdiatları bu şekilde saklama, kendi adlarına dövize dönüştürmeme sorumluluğu yükler (T.C. Resmi Gazete, 1203, 30 Mayıs 1929). Bu düzenlemelerin benzerlerinin TPKKHK'nın kararnamelerinde yer aldığı görülür.

Maliye Vekâletinin hazırladığı kanun teklifi İcra Vekilleri Heyeti tarafından 19.02.1930 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) sunulur. 1447 sayılı MKKBK'ya ek bir düzenleme olarak teklif edilir. Kanunun gerekçesi yani esbabı mucibesi şu şekildedir (TBMM görüşmeleri 20.02.1930, Muvakkat Encümen Mazbatası Sıra No:83);

> “Kambiyo ve borsa muamelâtının tanzimi için mevcut olan 1447 numaralı kanunla millî paramızın muhafazayı kıymeti için lüzum görülecek bazı tedabir ittihazı ye ezcümle icabı hale göre Heyeti Vekilce banka ve müesseselerin şeddi için salâhiyet itası ve mevcut kanunda yazılı cezalar kanun ahkâmının hüsnü tatbikina kâfi görülmediğinden hususî menfaatları tenkis suretile para kıymetini düşürmeye çalışanların ağır bir surette tecziyelerine, alınacak tedbirlerin hüsnü tatbikine müessir olmak üzere bazı ahkâmı cezaiye ilâvesine lüzum görülmüş ve bu sebeple hazırlanan kanun lâyihası müstacelen müzakeresi zımmında takdim kılınmıştır.”

Encümen mazbatasında yapılan açıklamada bayındırlık yatırımları için yapılan ithalat, yeni gümrük kanunu düzenlemesi nedeniyle artan ithal malı stokçuluğu ve Osmanlı borçlarının ödemelerinin başlanması gibi etkenlerin ulusal paranın değerini hızla düşürdüğü ifade edilir (TBMM görüşmeleri 20.02.1930, Muvakkat Encümen Mazbatası Sıra No:83).

Maliye Vekili komisyon görüşmelerinde alınan tedbirlerle dışarıya yapılan ödemelerden tasarruf edilmeye çalışıldığını, piyasaya döviz arzı yapılmasına rağmen ulusal paranın değer kaybetmeye devam ettiğini ve bu nedenle sorunun yeniden incelenerek daha esaslı önlemler alınması gerektiğini açıklar. İktisadi tedbirlerin yetersiz kaldığı bu olumsuz durum karşısında idari ve yasaklayıcı önlemlere ihtiyaç duyulmaktadır. Kanun teklifinin yaşanan olağanüstü durumdan hareketle hazırlandığı, normal bir süreçle düzenlenen 1447 sayılı kanuna ek veya değiştiren bir kanun olmaması gerektiği, ayrı bir düzenleme olarak ele alınması istenir. Kanun, Türk Parasının Korunması Hakkında Kanun adıyla teklif edilir. Altı maddeden oluşan kanun teklifinin 1.ve 4. maddeleri şeklen, diğer maddelerin hükümleri değişikliklerle kabul edilmiş ve acilen görüşmek üzere karma komisyona arz edilmiştir. Karma komisyon görüşmelerinde kanun yedi madde ve Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun ismiyle düzenlenir ve sonrasında TBMM’de itiraz olmaksızın kabul edilir (TBMM Zabıt Ceridesi 33. İnikat. 20.02.1930. Cilt:46, Evre 3, Sayfa 42-48).

Meclis görüşmelerinde Başvekil İsmet İnönü, milli paranın değerini etkileyen faktörleri ele alarak konuşmasına başlar. Osmanlı borçlarının dış ödemeleri zorlayıcı etkisinden bahseder ve devletin piyasadan döviz çekmesinin etkili olduğuna dair söylemleri değerlendirir. O yıl piyasadan döviz alınmadığını ve genel kurulda görüşülen on milyon liralık döviz alım yetkisinin dışına çıkılmadığını ifade eder. Merkez Bankası kurulmasının milli paranın korunmasında ve ekonomide düzenleyici etkisi olacağını, ithalat ve ihracat rakamlarının çok değişmemiş ve devlet piyasadan döviz çekmemişken, milli para üzerindeki baskıyı başka faktörlere dayandırır.

Meşru olmayan bu faktörlerle mücadele için yetki ister ve milli para üzerindeki en hassas ve etkili faktörün halkın güveni olduğunu ifade eder (TBMM görüşmeleri 20.02.1930, Muvakkat Encümen Mazbatası Sıra No:83). Aynı oturumda Maliye Vekili Şükrü Saraçoğlu, döviz krizinin tüm ekonomiye zarar vereceğini, fiyat ve bütçe dengesini olumsuz etkileyeceğini anlatır. Döviz krizinin dış ticaret açığı veya spekülatif işlemlerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Yeni gümrük tarifeleri yürürlüğe girmeden yapılan ithalatın ülkedeki döviz piyasasına etkilerini azaltmak için hemen gerekli iktisadi önlemleri aldıklarını söyleyen Saraçoğlu, gümrük tarifelerini %11'den %19-21'e yükseltildiğini, korumacı ve vergi gelirini artırıcı bir politika benimsendiğini açıklar. Vekil, kamunun dış alımlarında tasarrufa gidilmesi, yurt dışına para çıkışının kontrol edilmesi, piyasaya ihtiyaç halinde döviz satılması gibi tedbirlerin alındığını ve kısmen başarılı olunduğunu vurgular. Konuşmanın son kısımlarında, yaşanan durumun sebebi olarak spekülasyonlar üzerinde durulur ve idari tedbirlerin gerekliliği savunulur. Alınacak tedbirleri boşa çıkarma gayesinin ve borsadaki dalgalanmanın arkasında bu amaçların olduğunu ifade eder (TBMM görüşmeleri 20.02.1930, Muvakkat Encümen Mazbatası Sıra No:83).

Mecliste 20 Şubat 1930 tarihinde kabul edilen 1567 sayılı kanun, T.C. Resmi Gazete'nin 25 Şubat 1930 tarih 1433 sayısında yayımlanır. Kanunun maddeleri şu şekildedir:

> "Madde-1: Kambiyo, nukut, esham ve tahvilat alım, satımının ve memleketten ihracının tanzim ve tahdidi ve Türk parası kıymetinin korunması zımnında kararlar ittihazına İcra Vekilleri Heyeti salahiyetlidir.
>
> Madde-2: Bu kararlar (Türk parası kıymetini koruma) başlığı altında gazetelerle ve sair münasip vasıtalarla neşrü ilân olunur. Meriyeti tarihi metninde yazılı bulunmayan kararlar, neşrinin ertesi gününden muteber olur.
>
> Madde-3: İcra Vekilleri Heyetince ittihaz olunacak kararlara muhalif hareket eden bankalarla birinci maddede yazılı işlerle iştigal eden sair müesseseler hakkında kanunî takibat yapılarak mahkemelerce bunların on beş günden iki seneye kadar muamele icrasından men ve tatiline karar verilmekle beraber beş yüz liradan yüz bin liraya kadar ağır para cezası dahi hükmedilir.
>
> Bu hareketi itiyat eden banka ve müesseseler set olunur. Muhalif hareket banka ve müesseselerin merkezi tarafından yapılmış veya yaptırılmış ise tatil ve set kararlara o banka ve müessesenin Türkiye'deki bilcümle şubelerine de şamildir. Şubeler kendiliklerinden yapmışlarsa karar yalnız o şubeler hakkında tatbik olunur. Muvakkaten tatile mahkûm olan banka ve müesseseler tatil müddetince kendilerine menfaat temin edecek yeni muameleler

icrasından memnudurlar. Şu kadar ki üçüncü şahısların hukukunu alâkadar edecek muamelelerle evvelce yapılmış olup da kanunî müddete tâbi olan işlere devam olunur.

Madde-4: Her nerede ve ne suretle olursa olsun İcra Vekilleri Heyeti kararlarına muhalif hareket eden ve ettiren banka ve müesseselerin müdürleriyle alâkadar memurları ve sair şahıslar Türk Ceza Kanununun 358 ve 359 uncu maddelerinde yazılı cezalarla cezalandırılırlar.

Madde-5: İcra Vekilleri Heyetince ittihaz olunacak karara muhalif hareketler için 1447 numaralı kanunla sair kanunlarda yazılı ceza hükümleri cari olmayıp bu kanundaki cezalar tatbik olunur.

Madde-6: Bu Kanun neşri tarihinden üç sene müddetle muteberdir.

Madde-7: Bu Kanun hükümlerinin icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur".

Kanunun birinci maddesi, yurt içinde döviz, nakit para, hisse senedi alım satımını ve ihracını düzenlemeye dönemin Bakanlar Kurulunu yetkilendirir. Bu geniş yetkinin, serbest piyasa düşüncesinden uzak, müdahaleci tutuma zemin hazırlayan bir yapıya müsaade edebileceği anlaşılıyor. Caydırıcılık ve cezai hüküm içeren üçüncü madde, kanuna aykırı hareket edenler şeklinde ifadesiyle kanun sonrası çıkarılan kararname ve tebliğ hükümlerini kapsamaktadır. Buna göre banka merkez ve şubeleri ile para piyasasında çalışanlara meslekten iki yıla kadar uzaklaştırma, işlem kısıtlaması ve ağır para cezası verilmesi söz konusudur. Bu maddede yer alan ağır ceza ifadesi ile birlikte sektörü ürkütmeme çabası da görülür. Men cezasının süreli olması, şubelerin münferit olarak cezalandırılması bu duruma örnek gösterilebilir. 1447 sayılı MKKBK 44. maddesinden 53. maddesine kadar cezai hükümleri kapsar ve bunlar, borsadan men edilme ve 200 liraya kadar para cezalarıdır.

Ülke parasının değerini korumak ve istikrarı sağlamak amacıyla hazırlanan kanunun etkisini artırmak adına yayımlanan kararnameler ile paraya dair tedbirlerin artık TPKKHK kapsamında ele alındığı görülür. Kanunun birinci maddesi Türk parasının ulusal ve uluslararası değerini koruma görevini birlikte ele almaktadır ancak uygulamada dış değerinin korunması ağır basar (Köklü, 1947;36).

Kanunun ilk kararnamesi T.C. Resmi Gazete'nin 27 Şubat 1930 tarih, 1435 sayısında İcra Vekilleri Heyetinin 26 Mart 1930 tarih, 8907 sayılı kararı olarak yayımlanır. Otuz üç maddeden oluşan kararnamede, kambiyo spekülasyonu tanımı yapılıyor ve yasaklanıyor. Kambiyo işlemlerini bankalar ve Maliye Vekâletinden yetki alan bankerler yapabilirler. Kambiyo

işlemlerini yapanların işlemleri kimin adına yaptıklarını, ihtiyaç listelerini ve istenilen açıklamaları Kambiyo Murakıplığına ibraz etme zorunluluğu bulunmaktadır. Bankalar ve bankerlerin döviz karşılığı Türk parası avans vermeleri yasaktır. Şahıslarla yapılan döviz işlemlerinde alım satım farkları 500 sterlinden fazla ise banka ve bankerlerin açıklarını borsadan en geç sonraki gün kapatmaları gerekir. Banka ve bankerler tarafından Türk parası ilen yapılan tevdiatları aynen korunur, Maliyenin ihtiyaç listesi dışında kambiyoya tahviline izin verilmez. Ayrıca Türkiye'de merkez veya şubesi bulunmayan şahıs veya kuruluşlara Türk parası kredi açılamaz. Kamu iştirakleri ve imtiyaz tannan işletmeler bankalardaki mevduatlarını Türk parası olarak tutmak zorundadır. İthalat yapacaklar gümrük idaresinden alacakları muamele vergisi makbuzu kadar dövizi bankalardan temin edebilirler. Bu tutarı aşmak için fiyatları farklı göstermek yasaktır. Maliye Vekâletinden izinsiz şekilde ülkede esham, tahvil ve kuponları ile Türk parasının ihracı yasaklanmışken, aynı şekilde esham, tahvil ve kupon ithaline de izin verilmemektedir. Sarraflara sadece dövizi Türk parasına çevirebilme yetkisi ve bu dövizleri banka ve bankerlere satma zorunluluğu getiriliyor. Dövizle düzenlenmiş çek, bono ve poliçeler sadece bankalara ciro edilebilir. Şahıs ve kuruluşların bankalardaki Türk parası hesaplarından döviz hesaplarına münakale yapılmasına izin verilmezken, mevduat sahipleri dövizlerini bankaya satabilir ya da maliyenin ilan ettiği ihtiyaç listesindeki alımlarda kullanabilirler. Zaten ihracı yasak olan altın, kanun kapsamına dâhil edilmemiştir.

Türkiye o dönemde ikili anlaşma olsa dahi ihracatından daha fazla ithalat yapmamaya özen göstermektedir (Balkanlı, 2012:140). Bu ilkeye uygun olarak kanuna dair tebliğlerde düzenlemeler yapılır. Bir numaralı kararnameden iki ay sonra yayımlanan iki numaralı kararnamede esham, tahvilât ve kuponlar hakkındaki hükümlerin lağvedildiği ancak bunların ihraç ve ithaline dair hükümlerin devamına karar verildiği görülür (T.C. Resmi Gazete, 1480, 26 Nisan 1930). TPKKHK ile kambiyo kontrolüne geçilmesi ve kısa vadeli borçların TL ödenmesi kararı ile kısa vadeli yabancı krediler bitme noktasına gelir. Türkiye, 1931 yılında ithalat kotası uygulamaya başlar, artık dış ticaret kliring ve ikili anlaşmalarla yürütülür. Bu kararlar ve uygulamalar TL'nin istikrar kazanmasında etkili olur (Kazgan,2013;52). 1932 yılında yayımlanan beş numaralı kararnamede Türkiye ile kliring anlaşması olmayan ülkelerden yapılacak ithalat bedelinin Merkez Bankasına yatırılması istenmektedir. Merkez Bankasında ülkeler adına açılan hesaplara aktarılan tutarlar, bu ülkelerin Türkiye'deki kanuni borçlularına ödeme yapılmasında kullanılacaktır. Yine aynı kararnamede ülkede yerleşik gerçek ve tüzel kişilerin ellerinde olan ve ileride geçecek dövizleri on beş gün içerisinde TCMB'ye beyan ederek yatırma zorunluluğu getirilir (T.C. Resmi Gazete, 2087, 2 Mayıs

1932). Bu kararname sonrasında döviz beyanname sürecine dair izahname yayımlanma gereksinimi hissediliyor ve şahıs ve kuruluşların beyanlarının kapsamı anlatılıyor (T.C. Resmi Gazete, 2105, 23 Mayıs 1932). İlk dört kararnamede önceki kararnamelerin maddelerine ek veya iptal eden hükümlerin bulunduğu, tam bir sistem oluşturulamadığı dikkat çeker. Beş numaralı kararname ile döviz murakabe yönteminin esasları belirlenmiştir (Köklü, 1947;37).

Dünya'da dış ticarette korumacı önlemlerin arttığı bu dönemde Türkiye'nin aynı tutumu takındığı görülür. 1932 yılında altı numaralı kararname yayımlanır ve Türkiye'den yaptığı ithalatın bedelini ödemeyen veya Türkiye'den mal alımına izin vermeyen ülkelere döviz ödenmeyeceğini ilan eder. Bu ülkelerden Türkiye'ye yapılacak ithalata, mal bedelinin TCMB'ye Türk parası olarak yatırılması halinde izin verileceği ve bu meblağın ancak bu ülkelere yapılacak ihracatın bedeli olarak kullanılacağı açıklanır. Ülkelerin ithalatlarına yaptıkları döviz ödemeleri karşılığı aynı oranda döviz ödemesi yapılacaktır (T.C. Resmi Gazete, 2167, 6 Ağustos 1932). Bu dönemde ihracatı düzenleyen kararnamelerin yayımlandığı görülür. Yılın son ayında yayımlanan sekiz numaralı kararname, yurt dışına mal ve menkul kıymet ihraç eden gerçek ve tüzel kişilerin, dövizlerini on beş gün içerisinde merkez bankasına veya Türkiye'de bir bankaya satma zorunluluğu getirilir. Ayrıca ihracat bedeli ile ithalat bedelinin mahsubunun yapılamayacağı bu kararname maddeleri arasında yer alır (T.C. Resmi Gazete, 2267, 2 Aralık 1932). Takip eden ayda bankalar ve bankerlere mudilerine ait tüm dövizleri on gün içerisinde TCMB'ye yatırma zorunluluğu getirilir ve bu dövizlere uygulanacak faizin TCMB ve bankalar arasında kararlaştırılacağı belirtilir (T.C. Resmi Gazete, 2296, 5 Ocak 1933).

Müzeyyel kanun ile TPKKHK üç yıllık geçerlilik süresi 1933 yılında beş yıla uzatılır (T.C. Resmi Gazete, 2311, 23 Ocak 1933). Daha sonraki süreçte yürürlükte olan kararnameleri birleştiren on sayılı kararname ve 1447 sayılı kanun doğrultusunda ihtiyaç listesi de aynı resmi gazetede yayımlanır. Bu kararname döviz spekülasyonuna dair maddeleri tam olarak tespit eder ve döviz kontrol esaslarını aynı yayım altında toplar (Köklü, 1947;37). Kanuna muhalefet edenleri ihbar edenlere tahsil olunan para cezasının yarısının ödül olarak verileceği ifade edilir. İhracat yapanlara üçer ayda bir ihracat yapılan ürün, ülke ve döviz hakkında beyanname düzenleme zorunluluğu getirilir. Yayımlanan kambiyo ihtiyaç listesinde, ithalat yapanların, şirketlerin, yurt dışına seyahat edeceklerin, Türkiye'de çalışan yabancıların ve Türkiye'de geliri olanların döviz taleplerinin karşılanmasına dair hükümler yer almaktadır (T.C. Resmi Gazete, 2342, 2 Mart 1933). Bu tür konu başlıklarına dair hususların TPKKHK kapsamındaki kararnamelere dâhil edildiği görülür.

Elli yedi maddeden oluşan ve ihtiyaç listesi eki yayımlanan on bir sayılı kararname yine önceki kararnameleri kapsar. Yapılan önemli eklemelerin bulunduğu bu kararname ile bazı döviz tahsis ve izinlerinin Maliye Vekâleti yerine artık Kambiyo Müdürlüklerine devredildiği görülür. İthalat yapacakların döviz ihtiyaçları için Kambiyo Müdürlüklerinden izin zorunluluğunu düzenleyen kararnamede yurt dışından gelen ve Türkiye'de iş kurmak veya iş yapmak isteyenlere sermaye, kurulum ve yapacakları işlere dair bedelleri döviz olarak getirme, bu dövizi bankalara sattıklarını belgeleme zorunluluğu getirilir. Yabancıların ülkedeki banka, şube veya muhabirlerindeki Türk lirası talepleri kambiyo müdürlüğü iznine tabidir. Bloke paralar denilen bu nakdin kullanım iznini Maliye Bakanlığı verebilecektir. Transit seyahat edecekler taşıdıkları dövizi pasaportlarına işlenmek üzere ibraza zorunludur. TCMB'nin kararname hükümlerinden muaf olduğu ilk kez bu kararnamede ifade edilir. Türk parasının ülkeye sokulması için Maliye Vekâletinin iznini gerektiren ve aynı yıl Aralık ayında kaldırılan bir madde de bu kararnamede yer almaktadır (T.C. Resmi Gazete, 2793, 3 Eylül 1934).

18 Nisan 1935 tarih, 2981 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 2686 sayılı müzeyyel kanun ile TPKKHK süresi üç yıl daha uzatılır. İktisat ve Maliye Vekâletlerinin ilan edeceği, Türkiye ile kliring veya benzeri bir ticaret anlaşması bulunmayan, Türkiye'ye karşı dış ticaret fazlası olan ülkelere ihracat yapılmasına ve karşılığında bu ülkelerden ve diğerlerinden ithalata müsaade edilir. Söz konusu ithal mallar eğer bu ülkelerde üretilmemişse ithalatçının Türkiye'de ilgili makama üretici ülkeden ithalat yapılmayacağı garantisi vermesi istenir (T.C. Resmi Gazete, 3182, 14 Aralık 1935).

Ülkeye gelen veya transit seyahat eden yolcuların yirmi beş liraya kadar ithal ve ihracı mümkün kılınırken, bu tutardan fazlası için Maliye Vekâletinin izni aranır (T.C. Resmi Gazete, 3192, 26 Aralık 1935). Yurt dışına emtia ve menkul kıymet ihraç edenlerin tahsil ettikleri dövizleri Türkiye'deki bir bankaya veya merkez bankasına satma zorunluluğuna, döviz yerine altın getirilmesine izin verilir. Bu hükmün ihracat dövizlerine dair diğer tüm kararları kapsayacağı ilan edilir. Artık ihracatçılar TCMB veya yetkili kılacağı muhabire ihracat dövizi yerine altın getirebileceklerdir (T.C. Resmi Gazete, 3243, 27 Şubat 1936).

TPKKHK'nın dördüncü maddesi 1936 yılında 3070 numaralı kanun ile değiştirilir (T.C. Resmi Gazete, 3474, 2 Aralık 1936):

> "Türk parası kıymetinin korunması için İcra Vekilleri Heyetince ittihaz olunan kararlara aykırı hareket eden veya ettiren banka yahut müesseselerin müdürleri ve alâkalı memurları ile bunlardan başka şahıslar üç aydan bir seneye kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar.

Kararnameye aykırı olan fiil, ecnebi paralarını ve her türlü esham ve tahviller ile yabancı memleketler üzerine çekilmiş çek ve poliçeleri izinsiz memleket dışına çıkarmak veya kaçırmağa teşebbüs etmek suretile işlenmiş ise failleri yukarıdaki fıkrada yazılı hapis cezası ile mahkûm edilmekle beraber zapt edilen yabancı paralar, esham ve tahvillerin müsaderesine de hükmolunur. Bundan başka zapt edilen:

A) Yabancı paraların kıymetlerinin bir katı,

B) Esham ve tahvillerin kıymetlerinin bir katı,

C) Çek ve poliçelerin kıymetlerinin iki katı,

D) Yabancı paralar ve esham ve tahviller kaçırılmış olup da zapt olunmamış ise tespit olunacak kıymetlerinin iki katı nispetinde ağır para cezası alınmasına da hükmolunur.

Yukarıda yazılı kıymetler Maliye Vekâletince gösterilecek makam tarafından, zapt olunduğu veya kaçırıldığı tarihlere göre, Türk parası olarak tespit olunur. Bu maddeye göre kaçak olarak tutulup zapt edilen para, esham ve tahvillerle çek ve poliçeler hakkında bir zabıt varakası tutulur. Bir örneği de suçluya verilir. Zapt olunan şeyler makbuz karşılığında o yerin mal sandığına teslim olunur. Hükmolunan para cezası tahsil edildikten sonra çek ve poliçeler hâmillerine geri verilir. Üzerlerinde beyanlarına uymayarak izinsiz bulunacak yabancı para veya başka menkul kıymetlerin Türk parası olarak tutarı yüz lirayı geçmezse bunlar hakkında 1918 sayılı kanunun 18 inci maddesi hükmü tatbik olunur. Bu madde hükmü 1918 sayılı kanuna göre tatbik olunur"

Daha önceki kanun maddesi Türk Ceza Kanununun 358. ve 359. Maddelerine atıfta bulunurken yeni düzenleme kapsamını derinleştirmekte ağır ceza hükmünü devam ettirmektedir. Bu dönemde sigorta şirketleri ve poliçelere dair düzenlemeler kararnamelerde yer almaya başlar. Prim ve reasürans ödemelerine konu olacak döviz işlem ve izinleri kararnamelerle düzenlenmeye çalışılır (T.C. Resmi Gazete, 3475, 3 Aralık 1936). Türk vapurlarının yabancılara verdikleri nakliye hizmeti bedeli dövizleri ülkedeki bir bankaya veya merkez bankasına satma zorunluluğu getirilir. Bankaların, şahıs ve kuruluşların da yurt dışına sundukları hizmetlerin karşılığı elde ettikleri döviz gelirleri de bu hükme dâhil edilir (T.C. Resmi Gazete, 3532, 12 Şubat 1937).

Türkiye'de faaliyet gösteren yerli ve yabancı firmaların yurt dışındaki hissedarlarına gönderecekleri bedeller ile banka hesaplarında bloke edilen tutarların serbest bırakılmasına

ancak fındık, gülyağı, halı, maden suyu, şarap ve likörlerin ihracında kullanılması halinde izin verilir (T.C. Resmi Gazete, 3636, 21 Haziran 1937).

Kanun ve eklerinin genel seyrinde görüldüğü üzere konjonktüre göre kararnamelere ekler yapılmakta ve ilerleyen dönemlerde yayımlanan yeni bir kararname ile hepsi bir araya getirilmektedir. 1937 yılı Aralık ayında yayımlanan on iki numaralı kararname bunlardan birisidir. Yapılan eklemeler ve eski kararnamelerdeki maddelerdeki değişiklikler dönemin korumacı ve denetleyici havasıyla paralellik göstermektedir. Elli sekiz maddeden oluşan bu kararnamede posta idaresi mektup ve paketlerde para veya kıymetli menkul kontrolünü yapmakla görevlendirilir. Transit eşyalara dair ödemelerin yine transit döviz ile ödenebileceği, ithalat için gerekli dövize izin yetkisinin diğer pek çok işlemde olduğu gibi Kambiyo Murakıplığına verildiği görülür. Sergi ve panayır için mal gönderimi işlemi veya menkul kıymet takası bunlara örnek gösterilebilir. Navlun, sigorta ücretleri ve işlem komisyonu gibi harcamaların karşılıklarını döviz olarak ödemeyen ülkelere aynı şekilde karşılık verileceği, bu ülkelerin alacaklarının TCMB'deki bloke hesaplarda tutulacağı hükmü bulunmaktadır. Bazı sigorta işlemlerinde ve zarar ödemelerinde döviz transferi izinlerinin daha esnek olduğu, İstanbul, Ankara ve İzmir Kambiyo Murakıplıklarına üçer aylık dönemlerle yetki devri yapılacağı ilan edilir. Yurtdışına gidecek Türk ve yabancı vatandaşlara belge kontrolleri sonrası döviz verilebilirken, bu ziyaretlerin sağlık ve ticari amaçla olması halinde ayda yüz liradan iki yüz liraya kadar döviz yetkisi Kambiyo Murakıplığına aittir. Yabancı elçi ve konsolosluklar ile çalışanlarına ancak hesaplarına gelen döviz kadar ülke dışına döviz çıkarma izni verilmektedir. Ülkeye ziyarete gelen yabancılar vizede pasaportlarına işlenen miktardan harcamadıkları dövizi tekrar yurt dışına serbestçe çıkarabilirler. Kitap, gazete ve bazı alet edevat ödemesi için ayda yirmi beş liraya kadar izinsiz olarak TCMB'den işlem yapılabilir. Kambiyo işlemelerinin denetimi, döviz taleplerinin incelenmesi ve sonuçlandırılması Maliye Vekâleti adına Merkez Kambiyo Teşkilatı ve Kambiyo Murakabe mercileri tarafından yürütülür (T.C. Resmi Gazete, 3790, 23 Aralık 1937).

Altın fiyatlarında istikrar sağlamak ve ticaretini düzenlemek adına on iki numaralı kararnameye ek yapılarak ülke içinde altın ticaretinin Maliye Vekâletinin yetkilendireceği bankaların yapabileceği hükmü getirilir (T.C. Resmi Gazete, 3812, 19 Ocak 1938). Kuyumcular, antikacılar ve dişçiler gibi meslek sahiplerinin işlenecek ve işlenmiş altın ticareti yapmalarına izin verilirken, alım satımlarını kayıt altında tutmaları, talep edilmesi halinde ibrazı zorunlu ve bunun dışında hurda ve takı altın ticareti serbest bırakılmaktadır (T.C. Resmi Gazete, 3812, 19 Ocak 1938).

19 Mart 1938 tarih 3860 sayılı Resmi Gazete, 3336 numaralı ek kanun ile TPKKHK süresi üç yıl daha uzatılır. Borsanın Ankara'ya taşınması üzerine on iki numaralı kararnamede değişiklik yapılmış, bankaların gün sonunda 2.500TL üzeri kambiyo farklarını Ankara Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsasına satmaları ve ihtiyaçlarını oradan temin etmeleri hükmü getirilmiştir. Aynı tarih ve sayılı Resmi Gazete' de ithalat işlemleri için TCMB'ye yatırılan ve altı aylık zaman aşımı sonucu ithalatı gerçekleşmeyen tutarların Hazineye gelir kaydı hükmü yerine bu paraların ihracata vasıta olması halinde serbest bırakılacağı ilan edilir (T.C. Resmi Gazete, 3868, 29 Mart 1938).

Dış ticarette korumacılığın nedenleri olarak ulusal güvenlik, genç endüstrileri koruma, stratejik ticaret politikası ve dampinge karşı korunma sayılabilir (Seyidoğlu, 2001:148) İthal ikameci sanayileşmenin birinci aşamasını gerçekleştirmek üzere gümrük vergilerini artıran ülkeler diğer araçlardan kambiyo kontrolünü kullanırlar. (Beylan, 2011:15). Devletlerin dış ticarete müdahale etme nedenleri arasında ödemeler bilançosunun iyileştirilmesi ve ülkedeki işsizliğin azaltılması, ticaret hadlerini iyileştirerek ekonomik refahın artırılması ve ülkenin pazarlık payının arttırılması vardır (Seyidoğlu, 2001:154). Bu düşüncelerin Türkiye'nin yeni gümrük tarifeleri ve sonrasındaki düzenlemelerinde etkili olduğu görülür. TPKKHK ile ithalat ve ülkeden döviz çıkışı kontrol altına alınarak dış ödemeler dengesi sağlanmaya çalışılır. TPKKHK'nın ilk düzenlemelerinin arkasında yatan fikrin devletçi ve ithal ikameci politikalar için gerekli korumayı sağlamak olduğu görülür.

4.3. Savaş Ekonomisi: 1940-1945 Yılları Arası Dönem

Devletin denk bütçe, paranın değerinin korunması ve dış ticaret dengesini dikkate alarak yönettiği iktisat politikasında II. Dünya Savaşı öncesinde değişikler olmaya başlar. Merkez Bankasının yetkilerinde 1938 yılında yapılan değişiklikle Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) hazine garantili bonolarını iskonto etmesi sağlanır. Bu şekilde KİT'lerin kullandıkları kredi borçları toplamı 1938 yılında 30 milyon TL iken, 1950 yılında borç 770 milyon liraya çıkar. KİT'lerin piyasa veya maliyetlerinin altında yaptıkları satışlarından kaynaklanan görev zararlarını hükümet karşılamayı kabul eder. Halka yapılan perakende satışlar gibi özel sektöre nihai ve yarı mamul mallar satılır ve devlet, KİT ürünlerinde uyguladığı fiyat politikası ile bir çeşit kaynak aktarımı sağlar (Kepenek, 2012:70). II. Dünya Savaşı döneminde ülkenin en önemli ekonomik kaygıları arasında üretim seviyesini düşürmeden, kıt imkânlarla ordunun ve halkın ihtiyaçlarını karşılamak, bölüşümün adaletli şekilde yapılmasını sağlamak vardır (Koçak, 2020:371).

Dünya'da II. Dünya Savaşı dönemi ve sonrasında oluşan kutuplaşma ile Türkiye'nin yalnız kalması, SSCB ile bozulan ilişkilerin yarattığı atmosfer ülkenin siyasi ve iktisadi kararlarında etkili olur (Balkanlı, 2012 : 211). Bu dönemde hükûmet, ülkede yaşanan mal kıtlığı, fiyat artışları ve karaborsayı önlenmeye çalışır ve bazı kesimlerin sağladığı rantlar ile oluşan gelir adaletsizliğiyle mücadele eder. 1940 yılında kabul edilen ve 1942 yılında bazı değişikler yapılan Milli Korunma Kanunu alınan katı tedbirlerde hükûmetin başvurduğu yasal dayanağı oluşturur (Yaşa, 1980:88).

II. Dünya Savaşı öncesinde ve savaşın ilk yıllarında Türkiye, dış ticaretini 1937 yılında belirlediği Genel İthalat Rejimi ile düzenler. Ticaret yapılan ülkeleri sınıflandırmak gerekirse ilk grup olarak Türkiye'nin yaptığı ihracattan daha fazlasını, döviz karşılığı serbest şekilde ithal ettiği ABD gibi ülkeler sayılabilir. İkinci gruba, kliring ve takas anlaşmaları kapsamında serbest olarak ithalat yapılabilen Almanya, İngiltere ve Fransa gibi ülkeler dâhil edilir. Bu ülkeler yapılan dış ticaret işlemlerinde Türkiye'ye kendi ülkelerinden mal alımında kullanmak üzere serbest dövizle ödeme yapılacak şekilde %20'lik aktif bakiye tanıyorlardı. SSCB, İtalya ve Yugoslavya'nın bulunduğu üçüncü gruptaki ülkeler Türkiye'ye aktif bakiye limiti tanımıyorlardı. Son olarak dış ticaret ödeme anlaşması olmayan ülkeler bulunuyor (Parasız, 1998: 65). 1937 yılında ithalat ve ihracatın yaklaşık %90'ı kliring anlaşmalı ülkelerle yapılmaktadır. Türkiye, diğer ülkeler gibi II. Dünya Savaşı döneminde dış ticaretinde zorluklar yaşar. Süreci daha zora sokan unsurlar arasında, ülkenin dış ticaretinde savaş öncesi dönemde Almanya ve diğer Orta Avrupa ülkelerinin payının fazlalığı dikkat çeker (Koçak, 2020:367).

II. Dünya Savaşı döneminde Türkiye'nin tarım ürünlerine ve krom gibi madenlerine talep artar. Savaş ortamı ve yasal düzenlemeler nedeniyle ithalatın azalan bir seyri vardır. Ülke ekonomisinin kendine yeterli ve kapalı bir hal almasında 1929 krizi ve sonrasında II. Dünya Savaşı'nın etkisi bulunmaktadır (Kepenek, 2012:77). Savaş döneminde üretimdeki azalma ve ithalat imkânlarının kısıtlı olması mal teminini zorlaştırır, bu durum yaşanan enflasyonist ortamla birlikte halkın tepkisini artırmasına sebep olur. Büyük kentlerin beslenme, ısınma ve giyinme gibi ihtiyaçlarının karşılanmasında dahi sıkıntılar gözlemlenir. Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükûmetlerinin bu sorunların çözümünde izledikleri farklı yöntemlere rağmen başarılı olamadıkları, sorunun kaynağından çok etkilerini azaltmayı seçtikleri görülür (Boratav, 2019: 91).

Bir defaya mahsus ve servet vergisi olarak Varlık Vergisi Kanunu bu dönem için bir çare olarak düşünülür. 1942 yılında çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu ile II. Dünya Savaşı döneminde

enflasyonist ortamdan faydalananların servetlerinin vergilendirilmesi amaçlanır (Tezel, 2020:313). Varlık Vergisi ile 1944 yılına kadar 315 milyon lira gelir sağlanır ve bunun yaklaşık 221 milyonu İstanbul'daki mükelleflerden toplanır. Düzenleme ve uygulama şekli ile eleştirilere konu olan bu vergi, amaçlandığı gibi fiyatlardaki artışı azaltmaz (Yaşa, 1980:88). Saraçoğlu Hükûmeti, Varlık Vergisi ile ticaret yapan sermaye gruplarını ve esnafları fazla kazanç ve kârlarından dolayı vergilendirmeye çalışır. Belirlenen komisyonların tarh edeceği vergi tutarının bir ay içinde ödenmesi şartı getirilir. Ödeme yapamayanlar angarya işlerde çalıştırılmak üzere Aşkale, Sivrihisar gibi semtlere gönderilir. Tahsilatın yarısından çoğunun gayrimüslim nüfustan yapılması verginin uygulamada ayrımcı tutumuna örnek oluşturur. Bu verginin dışında kalan tarım kesiminin kazançlarının vergilendirmesi 1943 yılında Toprak Mahsulleri Vergisi ile sağlanır. 1946 yılında kaldırılan ve toplam 167 milyon lira gelir sağlanan vergi, gayri safi üretimin %10'undan alınır (Boratav, 2019:94). 1943-1946 yıllarında yürüklükte olan ve Toprak Mahsulleri Ofisi'nin ayni olarak topladığı vergiye toplum tepki gösterir. Aşar Vergisine benzetilen uygulamanın bütçeye önemli düzeyde maliyeti olmuştur.

II. Dünya Savaşı'nın başladığı gün Türkiye-Almanya Ticaret Antlaşması sona erer ve anlaşmazlıklar nedeniyle yenilenmez. Türkiye'nin dış ticaretinde önemli paya sahip olan Almanya ile yaşanan bu anlaşmazlığın iktisadi sonuçları olmuştur. Türkiye'nin diğer Avrupalı ülkeler ile ticaret olanakları, ulaşım zorlukları ve devam eden savaş nedeniyle oldukça güçtür. Bununla birlikte Türkiye'nin savaş dönemi ve öncesinde, ülkenin dış politikasına dair kararlarının iktisadi yansımaları olur ve bu durumun ülke üzerinde baskılara sebep olduğu görülür (Koçak, 2020:368). Savaş yıllarında ülkenin ihracat ürünlerinin fiyatlarındaki artış, ithal ürünlerin fiyatlarından daha fazladır. İhracat fazlası veren Türkiye'nin altın ve döviz rezervlerinde bu dönemde artış olur (Yaşa, 1980:87). Devletçi politikalar ve dış ticaretteki korumacı tutum cari açığın kapanmasını sağlar. 1932 ile 1945 dönemi dikkate alındığında 1938 yılı hariç dış ticaret fazlası verilir ve ülkenin altın stoku bu dönemde 14,5 tondan 210,8 tona yükselir (Kepenek, 2012:77). Savaş döneminde Türkiye, Osmanlı Devleti'nden kalan borçların taksitlerini ödemeyi sürdürmüştür (Koçak, 2020:537).

Kliring ve takas anlaşmalarının ekonomiye olumsuz etkileri arasında fiyat artışlarının yanı sıra dış ticaretin belirli ülkeler arasında yoğunlaşması sayılabilir. Yine bu dönemde değer kazanan Türk lirası sayesinde ülkenin ihtiyaç duyduğu makineler nispeten uygun fiyatlarla ithal etme imkanı olur (Parasız, 1998: 45). 1940 yılında dış ticarette primli kur uygulaması getirilir ve resmi dolar kuru 1,38TL iken ithalatta 2,11TL, ihracatta 1,99TL olarak kabul edilerek işlem

yapılır. Bu uygulama değişen primlerle, 1946 yılında yapılan devalüasyona kadar devam eder (Tezel, 2020:202).

Sermaye birikimindeki gerileme savaş döneminin ekonomi üzerindeki önemli etkilerindendir. 1933-1939 döneminde gayri safi sermaye birikiminin, milli gelirin %10,7'si, savaş döneminde de ortalama %8.2'si olduğu görülür. Dönem içerisinde savunma için ayrılan kaynaklar ve büyük kazanç sağlayanların yeni yatırım eğiliminde olmamaları bu durumun nedenleri arasındadır (Boratav, 2019:95). Cumhuriyetin ilk yıllarında kaçınılan uzun vadeli yatırımlara özel teşebbüs, bu dönemde tekrar mesafeli tutum takınır. Bu durum devletin ekonomide daha büyük pay almasına ve karma sistemden uzaklaşılmasına neden olmuştur (Yaşa, 1980:90).

Türkiye'nin savaş döneminde izlediği denge politikasının izleri, iktisat politikasında da takip edilebilir. Türkiye'nin İngiltere, Fransa ve Almanya ile yapılan dış yardım anlaşmalarından Almanya'nın sağladığı krediyi kullanmadığı görülür. Ülke bu dönemde bütçe açıklarını iç borçlanma ve para basarak finanse etme yoluna gider (Koçak, 2020:371). II. Dünya Savaşı başladığında yaşanması muhtemel finansman zorluklarını aşmak adına 30 Mayıs 1940 tarihinde 3850 sayılı kanun çıkarıldı. Savaş bittikten bir yıl sonrasına kadar geçerli olan bu kanun, TCMB'nin Hazineye 250 milyon liraya kadar kredi açmasına müsaade ediyordu. Hazine, yurt dışından 15 milyon sterlin değerinde altın borçlanmış ve bu kredinin teminatı olarak rehin ettirmiştir. Dört milli bankanın temsilcilerinden oluşan bir heyet, söz konusu kredinin hangi dilimlerde ve tutarlarda kullanılacağına dair yetkili karar merci olarak belirlenir (Parasız, 1998: 61). İlan edilen seferberlik nedeniyle askerlerin donatılması ve bakımının maliyetleri, silah altına alınan nüfus nedeniyle azalan üretim ekonomide zorluklara neden olur. Devlet savaş dönemi giderlerinin finansmanını Merkez Bankası üzerinden sağlamıştır. 1938 yılında 194 milyon TL olan tedavüldeki para, 1944 yılında yaklaşık 941 milyon liraya çıkmıştır (Yaşa, 1980:82).

II. Dünya Savaşı ve sonrasında alınan tedbirlerin ülkelerin ekonomilerine olumsuz etkilerinin toplumsal ve siyasal yansımaları olur. Türkiye'de silah altına alınan nüfusun işgücünden çekilmesiyle üretimin daralması ve ithalat olanaklarının kısıtlı olmasıyla mal arzında sorunlar yaşanır. Bununla birlikte çoğunlukla savaş harcamalarının finansmanı için artırılan para arzı enflasyon oranlarını yükseltir. Hükûmet, 1940 yılında Milli Korunma Kanunu çıkartır. Kanun ile hükûmet, kamu adına özellikle tarım ürünlerine piyasa fiyatının altında el koyma, vatandaşlara zorunlu kamu hizmeti yükleme ve fiyat denetimi gibi birçok olağanüstü yetkiye sahip olur. Bu dönemde tayınlama yani karne veya kupon ile temel gıda ve ihtiyaç malzemeleri

dağıtılır ve karaborsa ile kıt ürün, fahiş fiyat ortamı yaşanır (Parasız, 1998: 60). Kanun, Refik Saydam Hükûmeti döneminde devletçi politikaların ağır bastığı bir yaklaşımla ele alınırken, Şükrü Saraçoğlu Hükûmeti döneminde nispeten daha liberal bir anlayışla uygulanır (Koçak, 2020:567).

Savaş dönemi ve sonrasında toplumun devletçilik politikasına yönelik tepkileri aslında ekonomi politikalarına karşı tutumu gösterir. Ülkenin siyasi tarihini etkileyen bu tepkilerin başlıca nedenlerini sıralamak gerekirse (Yaşa, 1980:89):

- Ekonomiye müdahalelerin objektif ilkelere dayanmadığı
- Özel teşebbüsün yatırımlarının millileştirilmesi endişesi
- Devletin ekonomide sınırları belli olmayan faaliyet alanına sahip olması
- Hammadde temini ve döviz tedarikinde kamuya tanınan öncelik
- Özel sektörün tedarik sorunları ile birlikte finansman sağlamada sıkıntılar yaşaması

4.3.1.Dönemin TPKKHK Değişiklikleri

TPKKHK, amacına uygun olarak ülke parasının uluslararası değerini gözetmek için Büyük Buhran sonrası ve II. Dünya Savaşı döneminde kliring ve diğer dış ticaret anlaşmalarının hükümlerini düzenleyen kararnamelerle güncellenir (Parasız, 1998: 40). Serbest döviz ile ticaret yapılan ülkelerin dış ticaret ödemeleri, bu ülkelere yapılan ihracat ile elde edilen toplam dövizin %80'ni kadar olabilecektir (T.C. Resmi Gazete, 4211, 19 Mayıs 1939). Çıkarılan ek kararname ile kıymetli madenlerin (altın, gümüş ve platin) sikke, külçe halinde ve hurda ya da işlenmiş halini yurt dışına çıkarmak yasaklanmıştır. Aynı tarih ve sayılı Resmi Gazete' de ABD'ye yapılacak ihracat bedellerinin Merkez Bankasında ayrı hesapta takip edileceği ilan edilir (T.C. Resmi Gazete, 4217, 27 Mayıs 1939).

Ülkelerle yapılan ticarete uygulanan primleri iç ve dış konjonktüre göre düzenlemek üzere T.C. Ziraat Bankası, Türkiye İş Bankası ve Etibank'ın ortaklığında en az 500 bin lira sermaye ile Takas Limited Şirketi'nin kuruluşuna dair kararname 1939 yılında yayımlanır. Şirkete ihraç yapılmadan ithalat yetkisi verilmiştir. Ticaret Vekâleti Dış Ticaret Reisinin başkanı olduğu yönetim, Maliye Vekâleti Nakit İşleri Umum Müdürü ve Merkez Bankası temsilcisinden oluşur (T.C. Resmi Gazete, 4277, 5 Ağustos 1939).

Yolcuların şahsi ziynetlerini muaf tutan kıymetli madenlerle ilgili kararname, 28 Eylül 1939 tarih, 4322 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan kararname ile değiştirilir. İhraç yasağı kapsamına bu eşyalar da dâhil edilmiş, saat ve yüzüğe istisna tanınmıştır. TPKKHK'nın geçerlilik süresi 15 Ocak 1941 tarih, 4708 sayılı Resmi Gazete' de ilan edilen 3974 numaralı kanun ile üç yıl daha uzatılır. İhracat yapıldıktan sonraki sekiz gün içerisinde evraklarını Türkiye'deki bir bankaya sunma zorunluluğu getiren ek kararnamede, bankalar, bu belgeleri ihracata dair ülke ve ödeme şekli gibi bilgileri ekleyerek TCMB'ye iletmekle görevlendirilir. İhracata ilişkin tahsilatın aynı şekilde bildirilme zorunluluğu bulunmaktadır (T.C. Resmi Gazete, 5147, 2 Temmuz 1942). 12 sayılı kararnameye yapılan ekler arasında 18669 numaralı kararname ile bankalara Türk lirası tevdiatlarını izinsiz olarak dövize dönüştüremeyecekleri tekrar edilir. Kararın devamında yurt dışında ikamet eden gerçek ve tüzel kişilerin ülkedeki mal ve sermayelerine ait gelir ve satış bedelleri, yerli ve yabancı menkul kıymetleri, Türk parası tüm varlıkları ve alacakları bloke edilir. Türkiye'deki gerçek ve tüzel kişilerin yurt dışındaki gerçek ve tüzel kişilere kredi açılması ve ödeme yapılması yasaklanır. Türkiye'de yaşayan yabancıların Türk parası ile borçlanmasına izin verilmez. Maliye Vekâleti bu durumlara dair izin ve istisna koşullarını belirlemede yetkili kılınır ve bloke paraların ancak ülkedeki bazı ürünlerin ihracında kullanılması halinde serbest bırakılacağı ilan edilir (T.C. Resmi Gazete, 5201, 3 Eylül 1942). Söz konusu ürün listesine sonraki kararnamelerde devamlı eklemeler ve değişikler yapılır. Bu ek kararda ilan edilen ürünler arasında; yaş meyve, lületaşı, tütün, kuru üzüm, fındık, sünger, halı, gülyağ, kök boya, anason, maden suyu, şarap, likör vd. bulunur. Saraçoğlu Hükûmeti' nin kanunla ilgili ilk kararnamesi özelliğini taşır.

TPKKHK'nın ikinci, üçüncü ve dördüncü maddeleri 26 Aralık 1942 tarihinde yayımlanan 5290 sayılı Resmi Gazete' de 4328 numaralı kanun ile değiştirilir;

> "Madde-2:Bu kararlar (Türk Parası Kıymetini Koruma) başlığı altında Resmî Gazete ile ve Maliye Vekâletinin münasip göreceği diğer neşir vasıtalarıyla neşir ve ilân olunur. Şu kadar ki kararların yürürlüğe girmesinde Resmî Gazete ile yapılacak neşir ve ilân esas olup bu gazete ile neşredilen kararlar başka vasıtalarla neşir ve ilân edilmiş olsun olmasın metinlerinde meriyet tarihi varsa o tarihten yok ise Resmî Gazete ile neşredildiğinin ertesi gününden itibaren Türkiye'nin her tarafında yürürlüğe girer.
>
> Madde-3: İcra Vekilleri Heyetince birinci maddeye istinaden ittihaz edilecek kararlara aykırı hareket eden hakikî ve hükmi şahıslar hakkında 1 000 liradan 200 000 liraya kadar ağır para ve üç aydan üç seneye kadar faaliyetten men cezası hükmedilmekle beraber hakikî şahıslarla hükmi şahısların müdür ve fiilde iştiraki olan memurları ayrıca üç aydan üç seneye kadar

hapis cezasıyla cezalandırılırlar. Mükerrirler daimî olarak faaliyetten menedilmekle beraber haklarında verilecek para ve hapis cezaları iki kat olarak hükmolunur. İcra Vekilleri Heyetince ittihaz edilecek kararlara aykırı fiil hükmi şahısların merkezleri tarafından işlenmiş veya işlettirilmiş ise faaliyetten muvakkat veya daimî men kararlan o müessesenin Türkiye'deki bilumum teşkilâtına şamildir. Faaliyetten muvakkaten veya daimî olarak menedilmiş olan hakikî ve hükmi şahıslar memnuiyet müddetince kendilerine menfaat temin edecek yeni muameleler yapamazlar. Şu kadar ki evvelce başlamış olup da üçüncü şahısların hukukunu alâkadar eden veya kanuni müddete tabi olan işlere kambiyo mercilerinin murakabesi altında devam olunur. Kararnameye aykırı olan fiil Türk ve ecnebi paralarını ve her türlü esham ve tahviller ile yabancı memleketler üzerine çekilmiş çek ve poliçeleri izinsiz memleket dışına çıkarmak veya kaçırmağa teşebbüs etmek suretiyle işlenmiş ise failleri yukarda yazılı cezalara mahkûm edilmekle beraber yakalanan paraların, çek ve poliçelerin, esham ve tahvillerin müsaderesine de hükmolunur. Bu hallerde hükmolunacak para cezası azami had dâhilinde kalmak şartıyla yakalanan veya yakalanmaksızın kaçırılan para, çek, poliçe, esham ve tahvillerin kıymetinin iki katından aşağı olamaz. Yukarda yazılı kıymetler ecnebi parasını natık ise Türk parasıyla tutarları yakalandıktan veya kaçırıldıkları tarihe göre Maliye Vekâletince gösterilecek makam tarafından tespit olunur. Yakalanan para, esham ve tahvillerle çek ve poliçeler hakkında iki nüsha zabıt varakası tutulup bir nüshası suçluya verilir. Hükmolunan para cezası tahsil edildikten sonra çek ve poliçeler hamillerine geri verilir. Türkiye'ye giren ve Türkiye'den çıkan yolculara Türk parası kıymetini koruma hakkındaki kararnamelere göre ithal veya ihracı menedilmiş veya müsaadeye tabi tutulmuş olan kıymetler bildirilir. Bu tefhimden sonra üzerlerinde veya eşyaları arasında beyanları hilâfına çıkan kıymetlerin tutarı 100 lirayı geçmezse bunların müsaderesine ve kıymetlerinin on misli ağır para cezasına hükmolunur. Mezkûr kıymetlerin hamili para cezasını gümrük idaresine rızasıyla verirse keyfiyet tutulacak ve kendisine imza ettirilecek zabıt varakasına derç ile iktifa olunarak hakkında takibat yapılmaz ve kendisinin mahkemeye müracaat hakkı sakıt olur.

Madde-4: İcra Vekilleri Heyetince birinci maddeye dayanılarak ittihaz edilecek kararlara aykırı hallere ait takip ve duruşma meşhud suçların muhakeme usulü hakkındaki 8 Haziran 1936 tarih ve 3005 sayılı kanun hükümleri dâhilinde yapılır. Bu dâvaları rüyet salâhiyeti Ankara, İstanbul, İzmir, Mersin, Samsun Asliye Ceza Mahkemelerine ait olup bunlardan her birinin kaza sahaları Adliye Vekâletince tayin olunur. Cumhuriyet müddeiumumileri kambiyo murakabe mercilerinin yazılı müracaatı üzerine mezkûr kanun hükümlerine tevfikan takibe geçerler. Cumhuriyet müddeiumumileri ve mahkemelerce umumî hükümlere tevfikan takibat ifasına zaruret görülen hallerde takip ve duruşmaya üç günden fazla fasıla verilemez. Mükerrirler hakkında duruşma mevkufen cereyan eder. Mahkeme lüzumu halinde

duruşmanın sonunu beklemeksizin maznunların müesseselerinin faaliyetten muvakkaten menine karar verebilir. Cumhuriyet müddeiumumileri ve mahkemeler bu kanun hükümlerine tevfikan cereyan edecek takip ve duruşmalarda ehlihibre teşkiline lüzum gördükleri takdirde münhasıran resmî ehlihibre listesinde isimleri yazılı zevattan seçecekleri ehlihibrenin rey ve mütalâasını alıp başka ehlihibreye müracaat edemezler. Resmî ehlihibrenin listesi dokuz kişiden aşağı olmamak üzere Maliye ve Ticaret Vekâletlerince müştereken tespit olunur. Maliye Vekâletinin salahiyetli kılacağı memurlar bu dâvalara müdahil sıfatıyla iştirak edebilirler."

TPKKHK'nın geçerlilik süresi 29 Ocak 1944 tarih, 5616 sayılı Resmi Gazetede ilan edilen 4512 numaralı kanun ile üç yıl daha uzatılır. Bu kanun sonrasında yayımlanan kararnamelerde bloke paraların serbest bırakılması için ihracata konu ürünlere eklemeler yapıldığı görülür. Bunlar hasat dönemlerine göre fındık, incir ve tütün gibi geleneksel ürünlerdir.

4.4. Liberal Politika Açılımları: 1946-1953 Dönemi

Uluslararası işbirliğinin ve ticaretin çok azaldığı savaş dönemlerinden sonra Bretton Woods süreci ile serbest dış ticaret, harap olan ülkelerin kalkınması, uluslararası mali sistemin yeniden kurulmasına çalışılır. Kurulan IMF ve IBRD ile bu hedeflere yönelik politikaların uygulanması amaçlanır. Bretton Woods sisteminde, kuruluşlara üye ülkelerin uyması gereken bazı kriterler bulunmaktadır. Ülkelere, dış ödemelerindeki açıkları mevcut rezervlerini kullanarak veya uygulayacakları para ve maliye politikaları ile kapatma yoluna gitmelerini önerilmekte ve devalüasyon son seçenek olarak sunulmaktadır. Ayarlanabilir sabit kur sistemi ile milli paralara ABD doları paritesi etrafında belirli marj ile dalgalanma olanağı tanınmaktadır (Seyidoğlu, 2001:536). Siyasi ve askeri üstünlüğü ele geçirmeye başlayan ABD, bu süreç sonrasında uluslararası para ve ticaret sisteminde hâkim olmaya başlar.

II. Dünya Savaşı sonrası uygulanan iktisat politikaları Türkiye ekonomisinde önemli dönemeçlerden birisidir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin devletçilik çizgisinden uzaklaşma ve Demokrat Parti'nin liberal politika söylem ve uygulamalarının görüldüğü dönemde özel sermaye birikiminin artan gücünün toplumsal ve ekonomik etkileri görülür. Savaş sonrası dönemde pazara ulaşım imkânı artan kırsal kesimin alım ve sermaye gücü artar. Dış ticaretin nispeten serbest hale gelmesi gelir olanaklarını ve harcama alışkanlıklarını etkiler. Artan kentleşme, dış yardım ve yabancı sermaye girişi ülkeyi toplumsal ve ekonomik olarak etkiler. Özel sermayenin ülkenin geçirdiği dönüşüme adapte olarak siyasi ve toplumsal atmosferden faydalandığı görülür (Kepenek, 2012:84).

Cumhuriyet Halk Partisi' nin (CHP) iktidarda olduğu 1950 yılına kadar olan dönem ile Demokrat Parti iktidarının ilk dönemindeki TPKKHK ve dış ticaret mevzuatındaki değişiklikler, dönemi iki ayrı bölümde inceleme olanağı sunmaktadır (Balkanlı, 2012 : 272).

4.4.1. CHP Dönemi İktisat ve Para Politikaları

II. Dünya Savaşı'na katılan ülkelerin özellikle savaş harcamalarının finansmanı için artırdıkları para miktarını savaş sonrası sıkı para politikaları ile azaltmaya çalıştıkları görülür. Bu dönemde Türkiye'de fiyatlar iki önemli etki altındadır. Daraltıcı para politikası ve savaş sonrası artan üretim kapasitesinin fiyatları düşürücü etkisi ile 1946 yılında yapılan devalüasyon nedeniyle ithal edilen malların fiyatlarının nispeten yüksek oluşunun çakıştığı bir dönem yaşanır. Nihayetinde 1946-1949 yılları arasında enflasyon çift haneden tek haneli oranlara düşer (Parasız, 1998: 63). Türkiye ekonomisi 1946-1953 döneminde ortalama %10.2'ye varan yıllık büyüme hızına ulaşır. Bu durumda savaş ortamının baskıladığı üretim ve tüketimin yeniden canlanması etkili olur (Boratav, 2019:111). 1946 yılı öncesinde kamunun kaynak dağılımında etkinliği görülürken sonraki yıllarda, toplumun ve özel sektörün talepleri belirleyici olur (Balkanlı, 2012 : 211).

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'deki hükûmet, liranın değerine dair bir düzenleme yapmayı düşünmektedir. Başbakan Recep Peker, Bretton Woods kararlarının süreçte etkili olduğunu ifade eder. Yurt içi fiyatların yurt dışı fiyatlardan daha çok artması ülke parasını daha değerli hale getirmiş, ülkenin ihracatında yaşanması muhtemel daralma ve piyasalardaki durgunluğu hızla çözecek çare olarak devalüasyon kararı düşünülmüştür (Koçak, 2015:496). 7 Eylül 1946 tarihinde alınan devalüasyon kararının sebepleri arasında, savaş döneminde dört buçuk katına çıkan fiyatlar genel düzeyinin ve dolar kurunun ihracatı olumsuz etkilemesi endişesi vardır. Alınan devalüasyon kararlarının nedenleri şu şekilde sıralanabilir:

- TL'nin değerinden dolayı ihracatın azalma ihtimalinden duyulan endişe
- Kliring ve takas sistemlerinin yarattığı nispeten yüksek fiyatlarla ihracatın devam ettirilme olanağının zayıflaması. Ülkelerin hammadde konusunda katı tutumları
- Savaş sonrası tarımsal üretimin artması ve ihraç ürünlerinde fiyatların düşme olasılığı
- IMF ve Dünya Bankası'na katılmak için imzalanan anlaşmaların getirdiği sorumluklar
- Serbest dövizle ticarete dâhil olarak daha geniş alanda dış ticarete olanak tanıma

- Ülkenin iktisadi ve politik olarak, dâhil olacağı birlikler bağlamında, temel yöneliminin somut göstergesi olması
- Ülkenin borçlarını erteleme olanağı sağlaması
- Takas sistemi ile yapılan ticaretin malları pahalı hale getirerek örtülü bir devalüasyona neden olması (Parasız, 1998: 68).

Sözkonusu kararlar ile bazı malların ithalindeki kısıtlamaların azaltıldı, serbest dövizle ithalat olanakları genişletildi (Yaşa, 1980:90). Sabit, ayarlanabilir kur sistemine geçen (Kazgan, 2013;67) Türkiye, devalüasyon kararı ile dolar kurunu 1,28TL'den 2,80TL'ye çıkartmıştır. Ülke, bu karar sonrasında daha liberal politikalar uygulamayı ve uluslararası ticarete entegre olmayı amaçlamaktadır (Boratav, 2019:108). Ayrıca bu kararlar, iç siyasette liberal politika talebinde bulunan çevrelere iktidarın bir yanıtıdır (Balkanlı, 2012 : 216).

II. Dünya Savaşı'nda zarar gören ülkelerin imarı ve kalkınması amacıyla ABD Başkanı Truman 12 Mart 1947'de bir yardım paketi ilan eder. Avrupalı ülkeler ile Türkiye bu destek planına dâhil edilir. Sözkonusu pakette ekonomisinin güçlü olduğu düşünülen Türkiye'ye 100 milyon dolar askeri yardım öngörülür, Yunanistan'a 400 milyon dolar tahsis edilir. Dış borç yerine hibe destek arayışı içindeki Türkiye, ABD Dışişleri Bakanı'nın duyurduğu Avrupa'yı liberal politikalarla kalkındırmayı amaçlayan Marshall Finansman Yardım Planı'na başvurur. Altın ve döviz stokunun güçlü olduğu gerekçesiyle Türkiye'nin başvurusu kabul edilmez (Parasız, 1998: 70). Türkiye'nin savaş bitmeden dâhil olmaya başladığı Batı ittifakı ve Amerika'nın savaş sonrasında serbest dış ticareti tüm müttefiklerine aşılamaya çalıştığı görülür. Amerika'nın yardımları, yabancı sermaye ve krediler ile ülkelerin yeniden imarı ve kalkınması propagandaları Türkiye'de de yapılır (Boratav, 2019:106). Truman Doktrini ve Marshall Yardımları çalışmaları için Türkiye'ye gelen yabancı uzmanlar ülke ekonomisine dair raporlar hazırlarlar. Bu raporların genel olarak iyi durumda olduğunu belirttikleri ülke ekonomisine eleştirileri ve tavsiyeleri bulunmaktadır. Serbest piyasa eksiklikleri ve özel sektörün ekonomide düşük payı üzerinden eleştirilen iktisat politikasının, kamunun payının azaltılması ve özel sektörün teşviki, ağır sanayi yatırımları yerine tarımsal ürünleri işleyecek düzeyde bir sanayileşme yolunu izlemesi önerilir (Kepenek, 2012:89). Düşük faizli, uzun vadeli kredi şeklinde olan Marshall Yardımlarından Türkiye 59 milyon dolarlık iki dilim halinde yaralanır. 1948 ve 1949 yıllarında alınan yardımlar altyapı ve askeri teçhizat alımı gibi ihtiyaçlarda kullanılır (Memiş, 2020:272).

1950 yılı öncesinde toplumda, devletçi düşünce ve uygulanan politikaların yaşanan ekonomik sıkıntıların nedeni olduğuna dair görüş daha çok dillendirilir (Koçak, 2015:431). 1947 yılında hükûmetin yeni devletçilik politikası özel teşebbüse faaliyet gösterebileceği alanları tanımlar. Devletçiliği daha esnek ve özel sektörle uyumlu hale getirme çabaları artmıştır (Yaşa, 1980:90), devletçiğin sınırlarının ve etki alanının çizilmeye çalışıldığı (Koçak, 2015:478) özel sektöre ekonomide daha çok alan açılmaya gayret edilen bir dönem yaşanır.

4.4.1.1. Dönemin TPKKHK Değişiklikleri

5014 numaralı kanun ile 1947 yılında TPKKHK'nın geçerlilik süresinin üç yıl uzatılır (T.C. Resmi Gazete, 6540, 24 Şubat 1947). Aynı yıl kırk bir maddeden oluşan, on üç sayılı kararname yayımlanır. Bu kararname, başlık ve bölümleri ile nispeten daha derli toplu bir yapıya sahiptir. Kararname, ülkede döviz alım ve satıma bankaları yetkili kılarken, seyahat ve nakliye kumpanyaları ile acentelere yolculardan sadece döviz alım yetkisi verilebileceğini belirtir. Türkiye'deki gerçek ve tüzel kişilerin döviz kullanımı yasak olup bankalara satışı serbesttir. Yurt dışına döviz çıkarmak için Maliye Bakanlığının izni gerekmektedir. Döviz bulundurma yetkisi verilen bankalar dışındakilerin dövizlerini, TCMB'ye veya bahsi geçen yetkili bankalara yatırma zorunluluğu bulunmaktadır. Dövizle düzenlenmiş çek, bono ve poliçelerin ülkedeki bankalara ciro veya havalesine izin verilirken, bunların gerçek ve tüzel kişilere cirosu Maliye Bakanlığı iznine bağlanır. Daha önceki kararnamelerde yer alan döviz alım ve satışlarında Merkez Bankası kurları üzerine %1 peşin komisyon ekleyerek işlem yapma izni devam ettirilir. Döviz talebinde bulunanlardan ülkedeki veya yurt dışındaki döviz mevcutlarını beyan etmeleri istenebilecektir. Kararnamede, Türk parasının ithal ve ihracı için Maliye Bakanlığının izni aranırken, kıymetli maden, menkul kıymet, kredi ve borçlanma ile ilgili önceki hükümler tekrar edilir. İhracatçıların, Gümrük ve Kambiyo Murakabe Müdürlüğüne üçer aylık dönemlerle beyanname verme ve ihracat sonrası üç ay içerisinde bedellerin ülkedeki bir bankaya satma mecburiyeti bulunmaktadır. Hizmet ve deniz nakliyeciliğinde elde edilen dövizlerin bir ay içerisinde ülkede bir bankaya satılması gerekmektedir. Döviz getirme zorunluluğu olan durumlarda Maliye Bakanlığının izniyle altın getirilmesi uygun bulunur. Blokaj ve deblokaj başlığı altında önceki kararnamelerle aynı hükümler bulunurken, iş yapacak veya kuracak yabancıların sermaye ve diğer harcamaları için gerekli kaynağı yurt dışında getirilmesi maddesi aynen korunmuştur. Kararnamenin otuzuncu maddesi, diğer ülkelerin döviz kontrolü nedeniyle Türkiye'ye ödemelerini kısıtlamaları veya yapmamaları halinde bu ülkelere aynı şekilde karşılık verilmesi, aksi şekilde politika benimseyenlere de müsamahakâr olunması konusunda Maliye Bakanlığını yetkili kılmaktadır. Eklenen yeni bir madde olarak Uluslararası Para Fonu

ile İmar ve Kalkınma Bankası anlaşmaları kapsamındaki ticaret ve işlemlerin istisna tutulduğu görülür. Muhbire ikramiye, postaların kontrolü gibi önceki kararnamelerde yer alan maddelerle kararnamenin tamamlanmıştır (T.C. Resmi Gazete, 6615, 26 Mayıs 1947).

Bu kararname sonrasında Maliye Bakanlığının düzenlediği tebliğler kanunun eklerini oluşturur. On üç sayılı kararnameden yaklaşık bir ay sonra Bakanlık, aynı gün Resmi Gazete' de on dört tebliğ birden yayımlar. Tebliğler, kararnamelerdeki esasların işleyiş süreçlerine dair detayları içermektedir (T.C. Resmi Gazete, 6644, 28 Haziran 1947).

Bakanlar Kurulu kararı ile peşin kambiyo işlemlerinde %1 olan komisyon oranı sınırı %3'e yükseltilir (T.C. Resmi Gazete, 6964, 22Temmuz 1948). Yine daha sonra TPKKHK'nın birinci ve daha önce değiştirilen üçüncü maddesini değiştiren ve geçerlilik süresini uzatan kanun 1950 yılında yayımlanır:

> "Madde-1: Kambiyo, nukut, esham ve tahvilât alım ve satımının ve bunlar ile kıymetli madenlerin (Altın, platin ve gümüş) memleketten çıkarılmasının tanzim ve tahdidine ve Türk parası kıymetinin korunması zımnında kararlar ittihazına Bakanlar Kurulu yetkilidir.
>
> Bakanlar Kurulunca birinci maddeye istinaden ittihaz edilecek kararlara aykırı hareket eden gerçek ve tüzel kişiler hakkında (1000) liradan (200 000) liraya kadar ağır para ve üç aydan üç yıla kadar faaliyetten men cezası hükmedilmekle beraber gerçek kişilerle, tüzel kişilerin müdür ve fiilde iştiraki olan memurları ayrıca üç aydan üç yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılırlar. Mükerrirler sürekli olarak faaliyetten men edilmekle beraber haklarında verilecek para ve hapis cezaları iki kat olarak hükmolunur.
>
> Bakanlar Kurulunca ittihaz edilecek kararlara aykırı fiil tüzel kişilerin merkezleri tarafından işlenmiş veya işlettirilmiş ise faaliyetten geçici veya sürekli men kararları o müessesenin Türkiye'deki bilumum teşkilâtına şamildir.
>
> Faaliyetten geçici veya sürekli olarak menedilmiş olan gerçek ve tüzel kişiler memnuiyet süresince kendilerine menfaat sağlayacak yeni işlemler yapamazlar. Şu kadar ki, evvelce başlamış olup da üçüncü şahısların hukukunu ilgilendiren veya kanuni süreye tabi olan işlere kambiyo mercilerinin murakabesi altında devam olunur.
>
> Karara aykırı olan fiil:
>
> A) Türk ve yabancı paralarını,
>
> B) Kıymetli madenler ve bunlardan mamul veya bunları muhtevi her nevi eşyayı,

C) Her türlü esham, tahvilât ve kuponlarını,

Ç) Yabancı memleketler üzerine çekilmiş çek ve poliçeler ve ödemeyi temine yarayan her türlü vasıtalarını,

İzinsiz memleket dışına çıkarmak ve kaçırmak suretiyle işlenmiş ise fiil teşebbüs derecesinde kalmış olsa bile failleri yukarda yazılı cezalarla mahkûm edilmekle beraber elde edilen kıymetler hakkında Türk Ceza Kanununu 36ncı maddesinin ikinci fıkrası hükümleri uygulanır. Hükmolunacak ağır para cezası kanunda yazılı azami haddi geçmemek üzere yakalanan veya yakalanmaksızın kaçırılan eşya ve sair kıymetlerin değerlerinin iki katından aşağı olamaz. Yukarda yazılı kıymetlerden yabancı parası ile nakit olanların Türk parası ile tutarları yakalandıkları, kaçırıldıkları veya kaçırılmalarına teşebbüs edildiği tarihe göre Maliye Bakanlığınca gösterilecek makam tarafından tespit olunur.

Yakalanan para, esham, tahvilât ve kuponlar, çek, poliçe ve ödemeyi temine yarayan her türlü vasıtalar, kıymetli madenler ve bunlardan mamul veya bunları muhtevi her nevi eşya hakkında iki nüsha tutanak yazılıp bir nüshası suçluya verilir. Hükmolunan para cezası tahsil edildikten sonra çek ve poliçeler hamillerine geri verilir.

Türkiye'ye giren Türkiye'den çıkan yolculara Türk parasının kıymetini koruma hakkındaki kararlara göre ithal veya ihracı menedilmiş veya izne tabi tutulmuş olan kıymetler bildirilir. Bu tefhimden sonra üzerlerinde veya eşyaları arasında beyanları hilâfına çıkan kıymetlerin tutarı (100) lirayı geçmezse bunların müsaderesine ve kıymetlerinin 10 misli ağır para cezasına hükmolunur. Mezkûr kıymetlerin hâmili para cezasını Gümrük İdaresine rızasıyla verirse keyfiyet tutulacak ve kendisine imza ettirilecek tutanağa yazılmakla iktifa olunarak hakkında kovuşturma yapılmaz ve kendisinin mahkemeye müracaat hakkı sakıt olur" (T.C. Resmi Gazete, 7436, 18 Şubat 1950).

TPKKHK birinci maddesine ihracı yasak kıymetler olarak altın, gümüş ve platinin dâhil edilir ve değiştirilen diğer maddesinde kanuna aykırı durumlar ile uygulanacak cezalar düzenlenir.

Sabit kur sisteminde yapılan devalüasyonun ithalat ve ihracat üzerindeki etkisi Joan Robinson'un A.Lerner ile birlikte geliştirdikleri Kritik Esneklikler Kuramıyla açıklanmaya çalışılır. Yapılan devalüasyon ülkenin ihraç mallarını ucuzlatır, ithal mallarını pahalı hale getirir. Kurama göre ihraç malların dış talep esnekliği, ihraç malların arz esnekliği ile ithal malların arz esnekliği ve ithal malları talep esnekliği, devalüasyonun dış ticaret üzerindeki etkisini belirler (Yılmaz, 2016:121). Türkiye'nin 1946 devalüasyonu ile gerçekleştirmeye çalıştığı stratejiyi değerlendiren bir çalışmada (Bakan ve Akkaya, 2018:330), 1950-2000

dönemi için bu politikanın sınırlı etkiye sahip olduğu, yapısal nedenlerin ve ihracatın esnek olmamasının bu duruma neden olduğu, tüketime dönük ve katma değeri düşük ürünlerin ihracının sonuçta etkili olduğu ifade edilir.

4.4.2. Demokrat Parti'nin İktisat ve Para Politikaları

Amerika ve İngiltere başta olmak üzere pek çok ülke, Keynes'in iktisat politikası tavsiyeleri doğrultusunda istihdam ve sosyal refahı ön planda tutan politikaları benimser. Türkiye'de de bu politikaların 1950 sonrası uygulanmaya çalışıldığı görülür (Kılıçbay, 1999: 102). Ülkede savaş sonrası değişim beklentisi vardır ve bu durum sadece bir faktörden beslenmemektedir. İktidar değişikliği sonrası uygulanan ekonomi politikaları, önceki hükûmetlerin uygulamaya başladığı politikaların devamı niteliğindedir. Demokrat Parti Hükûmetlerinin önceki dönem iktisat politikalarını ve ekonominin eğilimini değiştirmediği söylenebilir (Boratav, 2019:107). Siyasi olarak kutuplaşan dünyada, Türkiye'nin ABD'nin başını çektiği cenaha yönelimi iktisat politikalarına da yansır (Memiş, 2020:273). Türkiye'nin 1950 sonrası iktisat politikaları, ABD'nin tavsiyeleri ve desteği ile yeniden kurgulanmaya çalışılan ilk deneyim olmuştur (Kepenek, 2012:87). ABD'nin Türkiye'ye sağlamış olduğu yardımların büyük bir kısmının bağış olmakla birlikte kredi, teknik destek ve uzman raporlarının da önemli yeri olduğu görülür. 1950-1955 yılları arasında cari açığın finansmanında bu nakdi yardımlar sayesinde zorlanmayan Türkiye'nin dış borcu fazla artmamıştır (Parasız, 1998: 79). 1950 yılında Türkiye'deki iktidar değişikliğini bir dönüm noktası gibi değerlendirmek mümkünken savaş sonrası başlayan dönüşümün yönetiminin el değiştirmesi şeklinde ele alınabilir (Boratav, 2019:17).

1950 sonrası iktisat politikasında dış faktör olarak özellikle Amerika ve Avrupa'nın değişen ekonomi politik yaklaşımı, iç faktör olarak değişen iktidarın iktisadi düşünce yapısı önemlidir (Kılıçbay, 1999: 104). Değiştirilen iktisat politikalarının başında serbest dış ticaret ve yabancı sermaye ile krediye karşı tutum gelir (Boratav, 2019:104). Demokrat Parti iktisat politikasının temelinde ekonomik kalkınmanın mutlaka gerçekleştirilmesi çabası bulunmaktadır. Keynesyen politikalar ile talebi artırmayı hedefleyen iktisat politikasında fiyat istikrarının geri planda tutulduğu görülür. Dönemin ilk yıllarında, serbest dış ticaret ile ithalat sınırlamalarını azaltılması ve tarımsal üretimdeki artış yurtiçi talebin karşılanmasına olanak sağlar. Bununla birlikte ülkenin döviz ve altın stokları, artan ihracat gelirleri ve Marshall Yardımları ekonomiye finansman olanağı sunar (Parasız, 1998: 76). 1950 yılında yeni hükûmet programında, devletin ekonomiye müdahalelerini en aza indirecek ve kamunun ülke ekonomisindeki ağırlığını

azaltarak özel sektörün payını artıracak politikalar izleneceğini açıklar. Devletin yeni yatırımlarının sadece kamu hizmetine yönelik olacağı ve mevcut işletmelerden kamu hizmeti görenler ile önemli sanayi kuruluşları dışında kalanların kademeli olarak özelleştirmesi planlanmaktadır (Kepenek,2012:87). Demokrat Parti'nin programında iktisadi özgürlüklere atıf yapıldığı ve korumacı politikaların devamına yer verildiği görülür (Balkanlı, 2012 : 210).

II. Dünya Savaşı dönemi ve sonrasında dış ticaretin daralmasının nedenleri arasında yüksek gümrük tarifeleri ve tarife dışı engeller önemli yere sahiptir. 1948 yılında yürürlüğe giren Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ülkelerin uluslararası ticareti daraltıcı kota ve tarife uygulamalarını azaltmasını sağlamayı çalışır (Seyidoğlu, 2001:189). Yine 1948 yılında kurulan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OEEC), Avrupa içinde ülkelerin kısıtlamaları azaltmasını sağlayarak değişim serbestliğini artırmayı amaçlar. Uluslararası parasal işbirliği için Avrupa Ödemeler Birliği (EPU) 1950 yılında hayata geçirilir. Birlik, dış ticaret bedellerinin ödenmesine aracılık eden ve bunun için denkleştirme ve kredi olanakları sunmaktadır (Parasız, 2005:77). Türkiye, çoğunluğu II. Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan siyasi, ekonomik ve askeri uluslararası kuruluşlara katılım sağlar. Dünya Bankası, IMF, Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (OEEC) ve GATT gibi ekonomik kuruluşlara üye ve anlaşmalara taraf olur (Memiş, 2020:273). Özellikle Batılı ülkeler ile ilişkilerini sağlam tutmaya çalışan ülkeye 1950 sonrası finansal desteğin arttığı görülür. 1951-1957 yılları arasında 1.450 milyon dolar toplama ulaşan bu desteklerin; 695 milyon dolarlık kısmı kredi, 754 milyon dolarlık kısmı hibe şeklindedir (Yaşa, 1980: 95). Savaş sonrası dönemde Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamında dış yardım arayışlarını sürdürmeleri iki iktidarın ortak taraflarıdır. CHP, 1947 ve 1950 yılındaki düzenlemelerle yabancı sermayeye dair tutumunu değiştirmeye çalışır. Demokrat Parti iktidarının 1951 ve 1954 yılında çıkardığı yabancı sermayeyi teşvike yönelik kanunlar da aynı amaca hizmet etmeye çalışır (Boratav, 2019:110). 18.01.1954 tarihinde çıkarılan 6224 sayılı kanun, yabancı sermayeli yatırımcılara, Türk girişimcilere verilen hak ve muafiyetleri tanır. Yine aynı yıl çıkarılan 6326 sayılı kanun, ülkedeki petrol rezervlerini arama ve işletmek için yabancılara izin verir (Yaşa, 1980: 95).

1947 yılında yaklaşık üç katına çıkan ithalata karşılık ihracatın artmamış, 1953 yılına kadar devam eden dış ticaret açığı ABD yardımları ve dış kredilerle finanse edilmiştir (Boratav, 2019:112). 1950 sonrası artan ithalat ile birlikte Kore Savaşı'nın etkisiyle Türkiye'nin ihracat gelirleri artmış ve dış ticaret dengesi olumsuz seyir izlememiştir. Merkez Bankası'nın rezervleri ve ABD'nin yardım ödemeleri ile finansman sağlanmıştır (Yaşa, 1980:93). İthalatı artırıcı önemli bir faktör sabit tutulan döviz kurları olmuştur. 1946 yılında alınan devalüasyon

kararlarında doları 280 kuruş olarak kabul edilmiş ve bu politika 4 Ağustos 1958 yılına kadar devam ettirilmiştir. Bu politika ile ülkenin iç talebi karşılanırken ithalat yapanlara önemli rant imkanı sunulmuştur. Talebi artırmaya yönelik politikalar ile başlayan 1950'li yıllarda, artan enflasyonist ortam ve döviz kıtlığı ile tayınlama uygulamaları ve adam kayırmacılık toplumsal rahatsızlıklara neden olur (Parasız, 1998: 113).

Tablo 4. Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri (1946-1960)

(cari fiyatlarla milyon TL)

Yıllar	**İhracat**	**İthalat**
1946	432,1	223,9
1947	625,2	685,0
1948	551,0	770,1
1949	693,9	812,3
1950	737,6	799,9
1951	879,4	1125,8
1952	1016,2	1556,6
1953	1109,0	1491,1
1954	937,8	1399,4
1955	877,4	1393,4
1956	854,0	1140,6
1957	966,6	1112,0
1958	692,4	882,3
1959	990,6	1310,0
1960	1721,2	2213,7

Kaynak: (Kepenek, 2012:119).

Tablo 4'de, Türkiye'nin 1946 yılından 1960 yılına kadar ihracat ve ithalat rakamları bulunmaktadır. 1946 yılındaki devalüasyon kararları sonrasında ihracatın arttığı ancak ithalatın daha fazla artışla 1960 yılına kadar ihracattan yüksek seyrini devam ettirdiği görülmektedir. İktidar değişikliği ve liberal politikalarla 1951 yılında artmaya başlayan ithalat, 1952 yılında bu dönem için en yüksek seviyesine ulaşır. İthalat bu seviyesini 1955 yılına kadar koruyarak devam ettirir. İhracattaki artış 1951 yılında devam eder, 1952 ve 1953 yılında bu dönem için en yüksek seviyelere ulaşır. Bu durumun arkasında Kore Savaşı'nın etkileri bulunmaktadır. İhracatın 1955 yılında, ithalatın 1956 yılında 1951 yılındaki seviyelerine gerilediği görülür. Türkiye'nin 1958 yılı ithalat ve ihracat rakamları, 1950 yılı sonrası dönem için en düşük

seviyelerdedir. 1954 sonrası uygulanmaya başlanan dış ticaret politikaları bu durumda etkili olmuştur.

Tablo 5. Türkiye'nin Ana Mal Gruplarına Göre İthalatı (1947-1960)

(milyon ABD doları)

Yıllar	Hammaddeler	Yatırım Malları	Tüketim Malları
1938	40	49	31
1947	95	79	71
1948	99	108	68
1949	108	123	59
1950	95	131	59
1951	130	173	100
1952	153	281	123
1953	150	277	105
1954	131	254	94
1955	155	270	73
1956	125	237	45
1957	176	173	49
1958	140	136	39
1959	208	214	48
1960	179	244	45

Kaynak: DİE (Yavan, 2001:129)

Tablo 5'de ülkenin 1950 sonrasında yatırım malları ithalinin arttığı ve toplam ithalat içinde en yüksek paya sahip olduğu görülmektedir. 1951 yılından sonrası dalgalanmalar göstererek artan hammadde ithalinin, 1956 yılından itibaren tamamlanan fabrikaların etkisiyle artışını devam ettirdiği görülmektedir. Bu durumda etkili olan bir faktör olarak ithal ikameci sanayileşme politikasıyla yapılan tesislerin tamamlanması (Yavan, 2001: 129) sayılabilir. Bu politika tüketim malları ithalinin 1953 yılından itibaren azalmasına da zemin oluşturmaktadır.

Türkiye'de sanayici, girişimci sınıfın yetersizliğinin, özel sektörün altyapı ve deneyim eksikliğinin, dışa açık bir ekonomi ile geliştirileceği, ülkenin ve sermaye sahiplerinin olanaklarının daha etkili kullanılacağı düşünülür (Kazgan, 2013;65). 11704 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile dış ticarette korumacı tutumun terk edildiği, sadece gümrük tarifeleri ile işleme imkân tanıyan bir dış ticaret politikası benimsenir (Boratav, 2019:110). 10 Ağustos 1950 tarihinde (15 Ağustos Tarihli 7583 sayılı Resmi Gazete) alınan Bakanlar Kurulu kararı ile daha liberal bir ithalat politikası izleneceği ilan edilir. Kararname ile ithalat %65 oranında libere edilir ve ihracat üzerindeki bazı kısıtlamalar azaltılır (Yaşa, 1980:93). Bu karar sonrası Avrupa Ödemeler Birliği'nin (EPU) Değişimlerin Serbestleştirilmesine ilişkin kararı alınmıştır. Üye ülkelerin birbirleriyle yapacakları ticarette %60 liberasyon koşulu ile Türkiye'nin dış ticaret rejimi 4 Ekim 1950'de değiştirilir. Serbest ithalat listesinin ilan edilmesi ile ithaline izin verilen mallar ve döviz ile ithaline izin verilmeyecek mallar açıklanır. İhracat, serbest ihracat, lisansa bağlı ihracat ve karşı ithalat hakkı tanıyan ihracat şeklinde sınıflandırılır (Parasız, 1998: 100).

Demokrat Parti, liberal politikaları savunarak, önceki hükûmetin devletçi politikalarını eleştirmiş, ekonomiye müdahalelerin gereksizliği, yabancı sermayenin teşvik edilmesi, KİT'lerin özelleştirilmesi gibi başlıkları gündeminde tutmuştur (Yaşa, 1980:91). Bununla birlikte Demokrat Parti'nin iktidarında, KİT'lerin ürettiği malların fiyatları düşük tutularak, halkın alacağı temel ihtiyaç ürünlerinin fiyatları ve firmaların girdi maliyetlerinin düşük kalması sağlanmıştır. Yine hükûmetin, tarımsal ürünleri dünya piyasasından nispeten yüksek fiyattan satın alarak gelir aktarımı ve üretimi teşvik edici politika benimsediği görülür. Bu uygulamaların enflasyonist ortamı engellemek yerine ters etkileri olur. Vergi sistemindeki sorunlar, banka kredilerinin yetersizliği ve maliyetlerinin yüksek olması ile artan lüks tüketim harcamaları enflasyonist baskının nedenleri arasında sayabilir. Bu dönemde kimi ürünlerde karaborsanın ortaya çıkması, fiyatların devamlı artmasının yarattığı toplumsal gerilim ve tüketimin baskılanması gibi unsurlar enflasyonist baskıyı artıran diğer faktörlerdir (Parasız, 1998:78).

Liberal ekonomiyi savunan iktidarın dış ticaret ve KİT'lerle ilgili düşünce ve uygulamalarındaki farklılıkların yanısıra serbest piyasanın oluşturulması, fiyatlara müdahale edilmemesi ve rekabet ortamının sağlanması gibi konularda yeterliliği sorgulanabilir (Kılıçbay, 1999: 105). Demokrat Parti iktidarı, ekonomik atılım için kamu maliyesi ve kredi politikaları ile birlikte kamu iktisadi kuruluşlarını etkili olarak kullanır (Kepenek, 2012:87). Bu dönemde Demokrat Parti faiz politikasını piyasa faizinin altında bir tavan faiz belirleyerek yürütür. Sıkı kontrol altında tutulmaya çalışılan faiz politikasıyla enflasyonun artmasına engel olmak

amaçlanır. 1955 sonrasında artan enflasyonist ortam, mevcut faiz oranlarıyla yatırım maliyetini düşüren bir etkiye sahiptir (Parasız, 1998: 113). 1950-1953 döneminde toplam krediler 1.301 milyon TL'den 3.429 milyon TL'ye ulaşır. Bu krediler içinde tarım sektörünün payı 412 milyon TL'den 1.213 milyon TL'ye yükselmiştir. Mahsullerin dünya piyasasının üzerinde fiyatlarla devlet tarafından satın alınması tarım sektörüne sağlanan diğer bir destektir (Yaşa, 1980:92). Özel sektöre tahsis edilen kredilerin ortalama artışı kamu sektörüne tahsis edilen limitlerin gerisinde kalır. Özellikle tarım alanında 1950-1953 döneminde kredilendirmelerin arttığı görülür (Parasız, 1998: 88).

Demokratik, sosyal ve ekonomik haklar anlamında toplumsal bilinçlenme, iktidar değişikliği sonrasında ülkenin iktisat politikalarında etkileri olur. Hayat standartlarının yükselmesi, gelir dağılımında adaletin sağlanması ve tüketim ihtiyaçlarının karşılanması talepleri dönemin siyasi ve ekonomik atmosferini dönüştürür (Kılıçbay, 1999: 111). Bu dönemde Türkiye'nin iç tüketimindeki artış, savaş sonrası dönemde dünya genelinde görülen tablo ile paralellik gösterir. Kentli nüfusundaki artışın zorunlu kıldığı altyapı yatırımları, kamu harcamalarını artırır. İhracat ve ithalat rakamlarındaki artış, yabancı sermaye girişi ve dış yardımlar, dönüşen ekonomiyi etkiler. Bir süre sonra ülkede kentleşme hızı karşısında yetersiz kalan altyapı yatırımları, talebi karşılayamayan arz ile enflasyon, döviz ve dış ticarette sıkıntılı bir döneme girilir (Kepenek, 2012:85). Tarımsal üretimden sağlanan kâr-artık geliri sanayiye yönlendiren iktisat politikaları yerine bu gelir tekrar tarıma yönlendirilir (Boratav, 2019:116). Artan traktör ve teknik donanım ile tarımsal üretimin ve verimliliğin yükselmesi amaçlanır. Büyümeyi devam ettirmek adına yatırmaların yarısından çoğunun inşaat ve altyapı alanına aktarılması verimliliği azaltır ve enflasyonun artmasında etkili olur. Bu durumu önlemek amacıyla kıt olan döviz rezervi, sanayi üretimi için hammadde ve yarı mamul madde ithaline tahsis edilir. Eksik kapasite ile çalışan sektörün üretiminin artırılması ve enflasyonu önlenmesi amaçlanır (Parasız, 1998: 115). Türkiye'nin dış ticaret açığı 1950 yılında 22.3 milyon dolardır, 1952 yılında bu açık 193 milyon dolara ulaşır (Kazgan, 2013;67). Dış ticaret politikası rakamlara kısa sürede bu şekilde yansır.

4.4.2.1. Dönemin TPKKHK Değişiklikleri

Serbest dış ticaret, klasik iktisadi düşüncenin en önemli argümanları arasında yer alır. Ülkelerin, maliyet üstünlüğüne sahip oldukları ürünler sayesinde dış ticaret yapabildiklerini öne süren teori, mal ve sermaye hareketliliği ile ekonomide dengenin sağlanacağını ve refahın artacağını savunur (Kazgan, 2021:134). İki ürünlü bir ekonomide bir ülkenin diğer ülkeye nazaran üretim maliyetinde karşılıklı üstünlüğe sahip olduğu ürünü üreterek diğer ürünü ithal etmesi, dış

ticareti mümkün kılar (Yılmaz, 2016:27). Heckscher-Ohlin modelinde, bir ülkenin yoğun olarak sahip olduğu üretim faktörü ile ürettiği ürün ihraç edilir, kıt olan ürün ithal edilir (Uğur, 2022:18). Türkiye, 1950'li yıllarda emek yoğun üretim ile ihracat yapan ve sermaye yoğun malları ithal eden bir ülkedir. Bu dönemde tarımsal üretimdeki artışın ihracattaki artışı desteklediği, hükûmetin yatırım mallarını ithal ederek modernleşmeyi sağlamayı amaçladığı görülür (Keyder, 2010:165).

Türkiye 1950 sonrasında liberal iktisat politikaları ile ithalatı serbest bırakmak ve ihracatı teşvik etmek suretiyle ülkenin üretim ve tüketim düzeyini artırmaya çalışır. İktidar, 11704 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile dış ticaret rejimini liberal bir yaklaşımla yeniden düzenlemeyi amaçlar (T.C. Resmi Gazete, 7583, 15 Ağustos 1950). Yayımlanan listeler ile ihracat ve ithalat yapılmasına izin verilen ürünler tespit edilir. Anlaşmalı ülkeler ve serbest döviz ile ithalat yapılmasına müsaade edilen ürün ve ülkeleri belirleyen kararlar ilan edilir. Bu düzenlemelerden sonra Demokrat Parti iktidarı TPKKHK'ya dair ilk Bakanlar Kurulu kararını Eylül 1950 tarihinde alır. Bu karar on üç sayılı kararın birinci maddesine, Maliye Bakanlığının döviz permisine sahip olmayanlara, TCMB'nin döviz satma yetkisi verebileceği hükmünü ekler. Diğer maddelerde; yurt dışından hizmet bedeli alanların bu döviz gelirlerini ülkedeki bir bankaya satma zorunluluğu ve Türkiye parkurunu kullanan yabancı nakliyat firmalarının ülkedeki şube ve acentelerinin parkura dair döviz gelirlerini bir bankaya satma zorunluğuna dair düzenlemeler yapılmıştır. Türkiye'de iş yapmak isteyen yabancıların sermaye ve işletme giderlerini döviz olarak dışarıdan getirmeleri mecburiyeti ve dış ticaret işlemlerinde verilen taahhüde uymamanın kanuna muhalefet kabul edileceğine dair hükümlerde bazı değişiklikler yapılır (T.C. Resmi Gazete, 7597, 1 Eylül 1950). Bakanlar Kurulu kararının ilanından bir gün sonra Maliye Bakanlığının on üç sayılı karara ilişkin beş (31.31.33.34. ve 35.) tebliği aynı gazetede yayımlar (T.C. Resmi Gazete, 7598, 2 Eylül 1950). Otuz üç sayılı tebliğ dış ticaret rejimi hükümleri kapsamında ithalat bedellerinin ödenmesi ve döviz tahsisini düzenler. İthalat için gerekli dövizin TCMB'den yapılacak tahsis ile bankalardan temin edilmesine izin verilir. Döviz tahsis olunabilecek ithalat bedellerinin ödenmesinde:

a) Mal mukabili ödeme (Konsinye ve kredili ithalât dâhil)

b) Vesaik mukabili ödeme

c) Akreditif mukabili ödeme

d) Kısmen peşin ödeme

şeklinde işlem yapılmasına olanak tanınır. Tebliğin devamında bu ithalatların esasları düzenlenir.

Otuz dört sayılı tebliğde, ülkede yerleşik gerçek ve tüzel kişilerin, yurt dışındaki sermaye ve ihracat alacaklarını mal olarak yurda getirmelerine izin yetkisinin Maliye Bakanlığında olduğu belirtilir. Ekonomi ve Ticaret Bakanlığının yayımladığı tebliğ ile Avrupalılararası İktisadi İşbirliği'ne dâhil ülkelerden yapılacak ithalat için döviz tahsis sırası beklenmeden ülkedeki bir banka veya Merkez Bankasına döviz talebi için başvurmalarına izin verilir (T.C. Resmi Gazete, 7633, 17 Ekim 1950). Bir ay sonra alınan Bakanlar Kurulu kararı ile Maliye Bakanlığı, döviz permisine sahip olmayanlara döviz satma izni verebilmesi için yetkili kılınır (T.C. Resmi Gazete, 7651, 8 Kasım 1950).

İhracat vesaiklerinin Maliye Bakanlığının yetkili kıldığı bir bankaya teslimi zorunluluğunu devam ettiren 12370 sayılı Bakanlar Kurulu kararında, ihracat mallarının fiyatlarının piyasadaki fiyatlara uygun olması gerektiğinin altı çizilir. İhracat bedellerinin ihracattan sonra en geç üç ay, ihracat bedelini tahsil edildikten sonra en geç on beş gün içinde ülkedeki bir bankaya satma zorunluluğu devam ettirilir (T.C. Resmi Gazete, 7731, 10 Şubat 1951). Aynı gazetede yayımlanan otuz yedi sayılı tebliğ ile ihracat vesaikinin asıllarını kabule yetkili bankalar ilan edilir. Tablo 6'da gösterilen bu bankalara ilerleyen tebliğlerde ülkedeki başka bankaların eklendiği görülür. Bu tablodaki bankalar arasında yabancı bankaların varlığı dikkat çekmektedir.

Tablo 6. İhracat İşlemlerine Aracılık Yapmaya Yetkili Bankalar (1951)

T. C. Merkez Bankası	T. C. Ziraat Bankası
Türkiye İş Bankası	Osmanlı Bankası
Türk Ticaret Bankası	Etibank
Banka Komerçiyale Italyana	Banko Di Roma
Selanik Bankası	Türkiye Garanti Bankası
Türkiye Kredi Bankası	Şarkı Karip Ticaret Bankası
Holantse Bank	Yapı ve Kredi Bankası
Tutum Bankası	Akbank

Kaynak: (T.C. Resmi Gazete, 7731, 10 Şubat 1951).

İthalat için iktisadi işbirliği sağlanan ülkelerle döviz işlemlerine sağlanan kolaylıklarla birlikte dış ticaret işlemlerinde TCMB dışında bankaların yetkilendirilmesi liberal politikaları destekleyen düzenlemelerdir. İhracat bedellerinin Türk lirasına çevrilmesi zorunluluğunun devam etmesi ise dış ticareti güçleştiren bir uygulama olarak dikkat çekmektedir. Deblokaj listesine dair tebliğ ekleri iptal edilerek daha fazla ürünü içeren yeni bir liste yayımlanır. Bu listede hayvansal ürünler, yaş ve kuru meyve, sebze, maden ürünleri, orman ve su mahsulleri başlıklarında ürünler bulunmaktadır. Yeni tebliğlerle daha önceki tebliğlerde olduğu gibi bu listelere eklemeler yapıldığı görülür (T.C. Resmi Gazete, 7761, 17 Mart 1951). 1951 yılı Nisan ayında ilan edilen mal listesi ile Türkiye'de yerleşik kişiler, yurt dışındaki servetlerini kaynağı sorulmadan yurda getirmeleri için Maliye Bakanlığına başvurabileceklerdir. 30.09.1951 tarihine kadar ülkeye sokulması istenilen ürünler arasında, çimento, buğday, kâğıt, kauçuk, kamyon ve motorlu taşıt yedek parçaları bulunmaktadır (T.C. Resmi Gazete, 7780, 9 Nisan 1951). 2 Kasım 1951 tarih, 7946 sayılı Resmi Gazete' de yayımlanan karar ile ihracat işlemlerine dair esasların ayrıca düzenlenmeye çalışıldığı görülür. İhracat vesaiki kabul etmeye yetkili bankaların listelendiği bu kararda acentelere mensup gemilerle yapılacak ihracat ile kara yoluyla ve acentesiz vesaikle yapılacak ihracat süreçleri ve belge ekleri açıklamalı olarak yayımlanmıştır.

Dış ticarette politika değişikliğine dair önemli bir değişiklik TPKKHK' da yapılan bir düzenlemede yer almaktadır. 14200 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile ithalat yapmak için döviz tahsisi talebinde bulunacaklardan TCMB'nin teminat istemesine olanak sağlanır. Akreditifli işlemlerde %2,5 olan bu nakdi teminat oranı diğer işlemler için %5 olarak belirlenir. İthalat gerçekleşmezse bu teminatlar banka tarafından gelir kaydedilir. Aynı gazetede 14566 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile dış ticaret rejimine dair ithalat ve ihracat ürünleri yeni listesi yayımlanır. Yine bu gazetede Gümrük ve Tekel Bakanlığı dış ticaret rejimine dair bir talimatname yayımlayarak uygulamayı izah etmeye çalışır (T.C. Resmi Gazete, 8073, 31 Mart 1952). Bu yıl içindeki diğer düzenlemelerde, kurumlar vergisi mükellefleri ile ticari kazancı olan vergi mükelleflerinin yurt dışına ticari seyahatleri için döviz tahsisine izin verilmiştir (T.C. Resmi Gazete, 8178, 7 Ağustos 1952). 6060 sayılı kanun ile TPKKHK'nın geçerlilik süresi bir yıl uzatılır (T.C. Resmi Gazete, 8345 mükerrer sayısı, 26 Şubat 1953).

1 Kasım 1953 tarihinde yürürlüğe girmek üzere yayımlanan on üç sayılı kararın elli beş sayılı tebliği ile ithalat esaslarına dair düzenlenmeler yer alır. Maliye Vekâletinin yayımladığı bu tebliğin devamında Gümrük ve Tekel Vekâletinin yayımladığı talimatname ile dış ticaret rejimine dair esas ve uygulamalar açıklanır (T.C. Resmi Gazete, 8544, 27 Ekim 1953).

Tebliğde, ithalat bedellerinin ödenmesi için ithalatçıların belgeleri ile TCMB'ye başvurmaları istenilir. Libere ithalatta döviz tahsis varakasına gerek olmaksızın, tahsisli ithalatta TCMB'nin vereceği döviz tahsis varakası ile yetkili bankalara başvurulması gerekir. İthalat işlemlerine aracılık edebilecek bankalar Tablo 6' da gösterilmektedir. İhracat işlemlerine aracılık yapmaya yetkili bankalarda olduğu gibi bu tablodaki bankalar arasında da yabancı bankaların varlığı dikkat çekmektedir. Bu banka listelerinde ilerleyen tarihlerde yayımlanan düzenlemelerle değişiklikler yapılmaktadır.

Tablo 7. İthalata Aracılık Yapmaya Yetkili Bankalar (1953)

Akbank	Holantse Bank Uni	Türkiye Emlak Kredi Bankası
Akhisar Tütüncüler Bankası	İstanbul Bankası	Türkiye Kredi Bankası
Banka Di Roma	Osmanlı Bankası	Türk Ticaret Bankası
Banka Komerçiyale Italyana	Sümerbank	Tutum Bankası
Denizcilik Bankası	Selanik Bankası	Türkiye Sınai Kalkınma Bankası
Doğubank	T.C. Merkez Bankası	T.C. Ziraat Bankası
Etibank	Türkiye İş Bankası	Yapı ve Kredi Bankası
Ekspres Bank	Türkiye Garanti Bankası	

Kaynak: (T.C. Resmi Gazete, 8544, 27 Ekim 1953).

4.5. 1954-1960 Yılları Arasında İktisat ve Para Politikaları

Türkiye, II. Dünya Savaşı koşullarından faydalanan tüccar kesim ile büyük çiftçilerin başını çektiği milli burjuvazinin etkili olduğu bir dönüşüm sürecindedir. Ülke, ABD'nin desteği ile kapalı bir ekonominin nasıl başarılı bir şekilde dışı açılacağına örnek gösterilir. Ancak 1950 yılında başlayan politikalar, başarısız bir tecrübe olarak, ülkede kronik sorunlara sebep olur (Kazgan, 2013;64). Türkiye'de serbest ithalatın 1954 yılında kontrol altına alınmaya çalışılır ve ithalat yapabilmek için devletin belirlediği listelere uymak gerekir. Devletin ilan ettiği listeler, ithalat kota listesi, liberasyon listesi, istisnai ithalat listesi ve kredi ithalat listesi şeklinde sayılabilir (Parasız, 1998: 102). Bu dönem, ülke ekonomisinde, sonraki yıllarda kronik hale gelen dış ticaret açığının başladığı yıllardır (Boratav, 2019:105). İthalatın kısa vadeli kredilerle finanse edilmesi 1952 yılından itibaren borç ödemelerinde sorun yaşanmasına neden olmaya başlar. Türkiye, IMF kotasını aşarak kredi kullanan ve ödeme ertelemesi yapan ilk ülke olur (Kepenek, 2012:120). Hükûmetin dış ticaret açığı sorununu gidermek adına 1954 yılında

kıymet esasına dayalı gümrük tarifesini uygulamaya başlar. Devamında ithalat üzerinden hazine payı adı altında ilave prim alınır, ihracata ek prim ödemesi yapılması ve özel takas olanakları sunulması gibi çözüm arayışları olur ancak dış açık ve enflasyonist baskının etkisi devam eder (Yaşa, 1980:93). Ülke sanayisinin ara malı ihtiyacı ve halkın tüketim malı talebi ithalattaki artışı devam ettirir. Genişletici politikaların sürdürülmesi, sabit ve aşırı değerlenmiş döviz kuru politikası ithalat kısıtlamalarını beraberinde getirir (Balkanlı, 2012:277). Bu politikalar, dış ticaret açığının devam etmesine ve kalıcı olmasına zemin hazırlar.

Türkiye'nin, 1953 sonrası dönemde dış ticaret açığını kapatmak için aldığı bir önlemler:

- Döviz durumuna göre ithalat üzerindeki kısıtlamalar yönetilmeye çalışılmış
- İthalatın belirli miktarda ve teminat karşılığı yapılmasına izin verilmiş
- İthalatçı firmalara ithalat tutarının 1953 yılında %4'ü, 1958 yılında %20'si kadar garanti zorunluluğu getirilmiş
- Bazı malların sadece dışarıdan kredi alınarak ithaline müsaade edilmiş
- İthalat ödemelerinde kullanılacak dövize farklı kur uygulanmış

Bu kısıtlama ve tedbirlerle ithalat azalmış ancak ihracattaki azalma sonucu dış ticaret açığı devam etmiştir (Kepenek, 2012:120). Türkiye, uyguladığı ithalat liberasyonuna artmayan ihracatın etkisiyle son verir. Kredili ithalat ve dış yardımların devam etmesi ithalatın seviyesini korumasını bir süre daha mümkün kılar (Kazgan, 2013;70).

Yapılan makine ve araç ithalatı ile tarım sektöründe üretim kapasitesinde artış sağlanmış, Kore Savaşı nedeniyle artan ihracat Türkiye ekonomisinin büyütmesine olumlu katkıda bulunmuştur. Kore Savaşı'nın bitmesiyle dış talebin daralması ihracatı yavaşlatmış, ülkenin ekonomik dönüşümünden kaynaklı bazı sorunları daha belirgin hale getirmiştir. ABD, Türkiye'nin ek kredi talebini kabul etmemiş, ancak döviz sıkıntısı yaşamaya başlayan ülke ekonomisi için bir program hazırlamak üzere Hollis Chenery'i görevlendirmiştir. Hükûmetin uymayı kabul ettiği istikrar programı, 1955 yılındaki seçim öncesine kadar uygulanır. Seçim sonrasında ülkenin enflasyon oranlarında artışların başladığı görülür (Parasız, 1998: 75). Azalan dış talep ve ihracata karşı ithalatın artışı devam eder ve dış ticaret açığı 1952 yılında 540 milyon lira ile ihracatın %53'üne yükselir. Hükûmet bu durum karşısında 1952 yılında ithalat listelerinin bakanlık onaylı olması şartını getirir ve 1953 yılında ithalat kısıtlamalarını yeniden yürürlüğe

sokar (Yaşa, 1980:93). Ticari bankaların yurt dışından 1953 sonrasında sağladıkları döviz kredilerini TCMB'ye aktarım şartı getirilmemesi 1958 yılına kadar ithalatın artmasında önemli etkisi vardır (Kazgan, 2013;72). Ülkenin üretimde ithal ürün ve hizmetleri kullanması, ithalatın ekonomik büyümede önemini artırmaktadır. Artan gelir düzeyi ve kentleşme oranı yurtiçi talebi artırmış, ihracat ürünleri ülkede de tüketilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte ihracatı azaltan en önemli faktör olarak dış talebin daralması gösterilebilir (Kepenek, 2012:121). Dönemin olumsuz bazı göstergelerine rağmen milli gelirdeki artış devam etmektedir. Önceki döneme nispeten dışa kapanarak ekonomik büyümenin devam ettirdiği görülür (Boratav, 2019:120).

Ekonomik kalkınma için gerekli sermayeye artan talep, toplumun yaşam standartlarını yükseltme isteği, ithalatın talebe yanıt vermede yetersizliği ve hükümetin itibar kaygısının 1953-1958 yılları arasında parasal akımlarda artışa neden olduğu görülür (Parasız, 1998: 78). Dış ticaret açığının 400 milyon lirayı geçtiği 1951-1955 yılları arasında bu açığın yaklaşık %80'ni dış yardımlarla finanse edilir (Kepenek, 2012:120). Kısa vadeli borçların birikmesi önemli bir sorun halini alır, ithal mal darlığı sanayi üretimini de olumsuz etkiler, kısıtlayıcı ve müdahaleci iktisat politikaları uygulanmaya başlanır. Liberal politikaların terk edilmeye başlanıldığı bu dönemde İthal Malları Fiyat Kontrol Dairesi kurulur (Yaşa, 1980:93). Liberal dış ticaret politikalarından uzaklaşılan dönemde, ihraç ürünlerine talebin daraldığı ve ithalatın azaldığı görülür. Özellikle ithalat kısıtlamaları ve kambiyo denetimlerinin tekrar yürürlüğe sokulur hükûmet, ithal ikameci politikalar uygulanmaya çalışılır (Boratav, 2019:119). Dış ödemeler dengesini kontrol altına almak için hükûmet, 15.09.1956 tarihinde TPKKHK'yı tekrar gündeme taşır. Ekonominin döviz ihtiyacı ile döviz gelirlerini öngörme ve önem sırasına göre transferleri belirleme yetkisi kurulan Döviz Komitesine verilir. Komite aylık düzenlenecek cetveller ile süreci izleyecek ve yönetecektir. Ortodoks iktisat politikalarından 1953 yılından sonra uzaklaşılır, cari açığın finansmanı için bulunan yöntemlerde bu sapmanın izleri vardır (Parasız, 1998: 117). Yeni oluşturulan kurumlar ve önlemlerin kısa vadeli çözüm arayışları olduğu ve sıkça değişiklere uğradıkları görülür.

Uygulanan liberal dış ticaret politikasının ülkenin dış ticaret dengesizliğine sebep olduğunu düşünen hükûmetin sağlamaya çalıştığı kontrole rağmen artık kronik hale gelen açıkların devam ettiği görülür (Boratav, 2019:121). Döviz kurunun çeşitlendirilmesi ile dış ticaret açığının yönetilmesine çalışılır, 1956 yılında alınan kararla turistlerden dolar alış kuru 2,80TL yerine 5,25-5,50TL'ye yükseltilir (Kepenek, 2012:122). IMF iktidara devalüasyon kararı almasını, deflasyonist iktisat politikaları uygulamasını ve liberal dış ticareti benimseyen bir istikrar paketi önerir. Bu paketin kabul edilmesi için baskı yapar. Bu durum karşısında piyasalar

üzerinde kontrol sağlayarak ithal ikameci politikalarını uygulamayı tercih eden hükûmet, savaş dönemi kanunu olan Milli Korunma Kanunu'nu tekrar yürürlüğe sokar (Boratav, 2019:122). Liberal politikaların siyasi ve iktisadi alanda savunuculuğunu yapan iktidar, enflasyondan etkilenen ücretli kesimin tepkisini çekmeye başlar. 1954 yılından sonra iktisadi liberal politikaların devamı için siyasal liberal politikaların terkedilmeye başlanır (Zürcher, 2021:267). Enflasyon ve daralan ithalat nedeniyle ülkede bazı yatırımlar durma noktasına gelir (Yaşa, 1980: 92). Ekonomide uygulanan kısıtlamalar ve kontroller fiyatların ve karaborsanın artmasını önleyemez (Kepenek, 2012:122).

1954 yılında yaşanan olumsuz hava koşulları tarımsal üretimi etkiler. Genişletici para politikasının ülke içinde ürün fiyatlarını yükseltmesi, aynı ürünü ihracat fiyatından pahalı hale getirir. İhracat gelirlerini belirli seviyede tutmak ve döviz fırsatçılığına engel olmak adına hükûmetin ihraç ürünlerinin fiyatlarını belirleme politikası ihracatı olumsuz etkiler (Kepenek, 2012:121).Türkiye'nin ihraç ettiği ürünleri üreten rakip ülkelerin sübvansiyon ve devalüasyon politikaları ülkenin rekabet gücünü olumsuz etkiler. Hükûmet bu durumu düzeltmek amacıyla ithalat yapanlardan aldığı primleri ihracat yapanlara destek olarak fiyat farkı adı altında ödeme kararı alır. Ancak Türk lirasının değerini korumayı amaçlayan prim uygulaması, ülke içinde fiyat yapısını etkilemiştir (Parasız, 1998:116). Fiyat mekanizmasında yaşanan sorunlar enflasyonist ortamda belirsizliği ve tedarik zorluğunu artırır.

Ülke ekonomisinin değişen bir yönü büyümesini destekleyen sanayi üretiminde girdilerin daha çok ithal mallar olmasıdır. İthalatta yaşanan daralma ülkenin sanayi üretimini ve dolayısıyla büyüme ve birikim olanaklarını azaltmaktadır. Türkiye'nin 1952 yılında ithalatı yaklaşık 550 milyon dolardır ve 1958 yılında bu rakamın 315 milyon dolara kadar düştüğü görülür. 1953 sonrası kontrol politikaları ile tüketim mallarının toplam ithalat içerisindeki payı azalır ancak ara malı ithali devam etmektedir. 400 milyon liraya ulaşan 1953 yılı ihracatı sonraki yıllarda ortalama 300 milyon dolar seviyesinde devam eder (Boratav, 2019:124). 1955 yılında dış ticaretin yaklaşık %30'luk kısmının kliring anlaşması yapılan ülkelerle olduğu görülür. Bu anlaşmaların çoğu sosyalist rejimle yönetilen ülkelerle yapılmıştır. Avrupa ülkeleri ile yapılan anlaşmalar, ihracat bedellerinin ithalat ödemelerinde kullanılmak üzere mahsubuna imkân tanımaktadır (Kepenek, 2012:121). Dış ticaret açığı, 1955 yılında 185 milyon dolarken 1957 yılında 52 milyon dolar olur. Piyasaların devalüasyon beklentisinin sermayenin ülke dışına çıkmasına sebep olduğu görülür (Kazgan, 2013;73).

Demokrat Parti yönetimi, liberal politikaları savunmaktadır ama daha çok hızla büyümeyi önemser. Özel sektör yatırımlarının bu amaca yeteri kadar destek vermediğini düşünen iktidar, kamunun sanayi üretim potansiyelini kullanarak ekonomiyi canlandırmaya çalışır (Ahmad, 2020:141). Hükûmet kamu yatırımlarını artırarak iktidara geliş söylemlerinin aksini uygular (Boratav, 2019:120). 1953 sonrası dış talebin azalması ve daralan dış ticaret ile enflasyonist etkiler görünür. Kredi hacminin artması ile yaşanan genişlemeye artan emisyon hacmi de eklenmiş ve fiyatlar genel düzeyi artmaya başlamıştır (Yaşa, 1980:92). Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950 yılından 1957 yılına kadar kamu harcamalarının iki katına ulaştığı görülmektedir. Yaşanan enflasyonist ortam, bu harcamaların reel olarak artmadığını gösterir (Parasız, 1998: 95). Kamunun ekonomideki payını devam ettiren politikaların önceki devletçi yaklaşımdan farkı özel sektörü destekleyici karma bir yapısı olmasıdır. Bu dönemde kamu ve özel sermaye birikiminin işbirliğinin arttığı görülür (Boratav, 2019:121). Ancak Türkiye ekonomisinde özel sektörün toplam yatırımlardan aldığı pay 1950 yılında %57 iken 1959 yılında %38' e düşer (Kazgan, 2013;71). Sanayi üretimini gerçekleştiren işletmelerin önemli kısmının kamunun elinde olması ve toplam talepteki artışın, bu politikaların uygulanmasında etkili olduğu söylenebilir.

Bu dönemde, devlet olanaklarıyla fiyatların düşük tutulmaya çalışılması, fiyat artışlarının nedenlerinden çok sonuçlarına odaklanan politikalar gerçek enflasyonu saklamıştır. Ülkenin mal ve hizmet arzı ile talebi arasında yaşanan uyumsuzluğun parasal dengesizliğe neden olduğu görülür (Parasız, 1998: 77). İktidarın güncel ekonomik sorunlar ve yöneltilen eleştiriler karşısında aldığı tedbirlerin uzun vadeli bir iktisat politikasına dayanmaz (Boratav, 2019:120)..

Cari açık ve enflasyonist baskı sonrası 4 Ağustos 1958 tarihinde ilan edilen kararlar ile ekonomik istikrar sağlanmak istenilmiştir. Yapılan düzenlemeleri ve belirlenen politikaları şu ana başlıklar altında incelemek mümkündür (Parasız, 1998: 117):

- Merkez bankasının kredilerine tavan ve tahsis limit konulması
- Ticari bankaların kredilerinin dondurulması
- Bütçe dengesinin sağlanması
- Sıkı para politikasının benimsenmesi
- Fiyatlar üzerindeki denetimlerin kaldırılması

- KİT mamullerinin fiyatlarının artırılması

İstikrar kararlarından sonra ekonomi üzerindeki kontroller azaltılır, KİT ürünlerinin fiyatları artırılır ve bütçe disiplinini sağlayıcı önlemler alınır. Ertelenen 600 milyon dolarlık dış borç ve yeni açılan 359 milyon dolarlık kredi limiti 1961 yılına kadar uygulanan istikrar politikasının başlangıcıdır. Bu istikrar programının deflasyonist özellikleri ağır basmaktadır ve serbest ticareti kısıtlayan özelliklere sahiptir (Boratav, 2019:123). Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum nedeniyle emisyonun artırılmaması, kredilerin 30 Haziran 1958 tarihindeki seviyesinde tutulması, Türk lirasının değerinin düşürülmesi ve alınacak yeni krediler ile dış ödemelerin sürdürülmesi gibi tedbirler alınır. Uygulanmaya başlanan istikrar programı ile ithalatta 2.8 TL olan dolar kuru 9 TL olarak ilan edilir. İhracatta kategorilere ayrılan mallara göre prim eklemeli kur uygulanır ve 1960 yılına kadar bu ihracat politikası benimsenir (Yaşa, 1980: 93). İhracatçıların dövizlerini yüksek kurdan alan, ithalatçılara döviz satışında yüksek kur uygulayan çoklu döviz kuru sistemi yürürlüğe sokulur. Artık ithalat için döviz almak isteyenlere kur 620 kuruş primli olarak belirlenecektir. İhracat yapanların dövizlerine ek primler uygulanır (Parasız, 1998: 120). IMF ve Dünya Bankası'nın yönlendirdiği, ABD'nin desteklediği iktisat politikaları, 1958 yılındaki devalüasyonun nedenleri arasında sayılabilir. Ülke, Cumhuriyet tarihinde ilk defa iktisadi bir krizin eşiğindedir (Kepenek, 2012:122).

1953 yılında serbest ticaret ve kambiyo işlemlerine getirilen kısıtlamalar sonrası 1954 yılında yeni koşullar eklenerek belirlenen politikalar, 1958 yılına kadar her yıl yapılan düzenlemelerle kontrol altında tutulmaya çalışılır (Boratav, 2019:122). Hükûmetin 4 Ağustos 1958 tarihinde aldığı kararlarda para arzı, faiz oranları ve kredi hacmi nominal çapa olmuştur. Devalüasyon ile düşen ulusal paranın satın alma gücünün, piyasada talebi düşürücü bir etkisi olur (Parasız, 1998: 122). Alınan istikrar kararlarıyla, izne tabi olan ithalat, ara malı ve hammaddeye öncelik verilmek suretiyle üçer aylık programlar dâhilinde yapılabilecektir. Para arzının artırılmasını bir yıl kısıtlayan kararlar bütçe harcamalarında disiplini sağlamayı amaçlar. Ancak para arzı ve bütçe harcamaları sonraki yıllarda tekrar artmaya başlar (Kepenek, 2012:122).

Ülkenin üretim ve tüketim dengesini kuramaması ve rekabetçi sanayiyi geliştirememesi, dış ticarette serbestleşme politikalarında başarısızlığa ve döviz krizi yaşanmasına zemin hazırlar (Balkanlı, 2012 : 277). Bu dönem, halkın uzun süren savaş ve darlık dönemleri sonrası tüketimi daha çok ön planda tuttuğu (Kılıçbay, 1999: 108), tüketim imkânlarının hızla artığı ve toplumun özellikle ekonomik davranışlarının değiştiği bir dönem olarak ele alınabilir. Demokrat Parti iktidarının bu dönemi için ekonomik göstergelerden büyüme kalemine bakıldığında 1950-1957

yılları arasında GSMH ortalama %7,8 arttığı görülür. Ağırlıklı olarak tarım sektöründen beslendiği görülen bu büyümenin arkasında, hammadde ve yatırım ürünleri ithalinin etkisi bulunmaktadır. Büyüme performanslarının yüksekliği bazı ekonomik sorunların gözardı edilmesine neden olmuştur (Parasız, 1998: 75).

4.5.1.Dönemin TPKKHK Değişiklikleri

Faktör donanımının ve fiyatların dış ticaretin gerçekleşmesinde önemli olduğunu savunan Heckscher-Ohlin modeli gelişmekte olan ülkelerde liberal politikaların büyümeyi ve reel ücretleri artıracağını savunur. Post Keynesyen iktisat görüş, ihracata dayalı büyüme modelinde ithalatın gelir esnekliğinin yüksek olmasının ülkedeki gelir artışından daha çok ithalat artışının yaşanacağını öne sürer (Saçık, 2009:168). 1950-1958 döneminde devletin, mali piyasalarda olduğu gibi TPKKHK ile döviz piyasasında kontrolü elinde tuttuğu görülür. İç borçlanma senetleri ile finansal piyasaların gelişimine destek olunmaya çalışılır (Balkanlı, 2012:271). Bu dönem yapılan TPKKHK değişikleri, ülkenin yaşadığı döviz darboğazında tarife dışı düzenlemelerle ülkeden döviz çıkışını kısıtlayan, farklı döviz alım kuru belirleyerek ihracatı özendirici bir yapıya bürünür (Seyidoğlu, 2001:120). 1954 yılında başlayan ithalat kısıtlamaları ve denetimler ile korumacı politikaların tekrar yürürlüğe girdiği ayrıca sanayi üretiminin teşvik edildiği ve korumacı politikalar ile kâr marjının artırılmasına olanak sağlanır (Keyder, 2010:167).

Bu dönemde yayımlanan 6258 numaralı kanun ile TPKKHK'nın birinci, üçüncü ve dördüncü maddeleri değiştirilmiş ve kanunun geçerlilik süresi beş yıl uzatılmıştır. Birinci maddeye kıymetli taşlara dair eklemeler yapıldığı, üçüncü ve dördüncü maddelerin cezai hükümlere dair değişiklik ve güncellemeleri içerdiği görülür (T.C. Resmi Gazete, 8639, 20 Şubat 1954);

> "Madde-1: Kambiyo, nukut, esham ve tahvilât alım ve satımınım ve bunlar ile kıymetli madenler ve kıymetli taşlarla bunlardan mamul veya bunları muhtevi her nevi eşya ve kıymetlerin ve ticari senetlerle tediyeyi temine yarayan her türlü vasıta ve vesikaların memleketten ihracı veya memlekete ithalinin tanzim ve tahdidine ve Türk parasının kıymetinin korunması zımnında kararlar ittihazına İcra Vekilleri Heyeti salahiyetlidir.
>
> Madde-3: A) İcra Vekilleri Heyetince 1 İnci maddeye istinaden ittihaz edilecek kararlara aykırı hareket eden hakikî ve hükmi şahıslar hakkında (1 000) liradan (200 000) liraya kadar ağır para cezası ve 7 aydan 5 seneye kadar ticaret ve mesleki faaliyetten men'i cezası ile birlikte hakikî şahıslarla hükmi şahısların, müdür ve fiilde iştiraki olan memurları, yukarıdaki cezalara zamimeten 7 aydan 5 seneye kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar. Ancak, karara

aykırı olan fiil 1 inci maddede yazılı kıymetlerin izinsiz olarak memleketten çıkarılması veya izinsiz olarak memlekete sokulması veya bunlara teşebbüs edilmesi mahiyetinde ise hükmolunacak para cezası (1 000) liradan az olmamak üzere yakalanan eşya ve kıymetlerin değerlerimin üç mislinden, yakalanmaksızın kaçırılan eşya ve kıymetlerin değerlerinin de beş mislinden az olamaz.

İzinsiz olarak memleketten çıkarılan veya memlekete sokulan kıymetlerden yakalananlar, fiil teşebbüs derecesinde (kalsa bile, zabıt ive müsadere olunur. Yakalanan bilcümle kıymetler ve mallar hakkında iki nüsha zabıt varakası tanzim edilerek bir nüshası maznuna verilir. Yukarda yazılı kıymetlerden yabancı parasını nâtık olanların Türk parasıyla tutarları, yakalandıkları veya kaçırıldıkları veya kaçırmaya teşebbüs olundukları tarihe göre Maliye Vekâletince gösterilecek makam tarafından tesit olunur.

B) Türkiye'ye giren veya Türkiye'den çıkan yolculara Türk parasının kıymetini koruma hakkındaki kararlara göre ithal veya ihracı menedilmiş veya izne tabi tutulmuş olan kıymetler bildirilir ve kendilerinden yazılı olarak: bir beyanname alınır. Bu beyanname alındıktan sonra yolcunun üzerinde veya eşyaları arasında yazılı beyanı hilâfına çıkan kıymetlerin tutarı(l00) lirayı geçmezse yalnız bu kıymetlerin müsaderesi ile iktifa olunur. Beyan dışı çıkan kıymetler (100) liradan fazla ve fakat (1 000) liradan az ise hamiline üç misli ağır para cezası hükmolunur ve mezkûr kıymetler müsadere edilir. Mezkûr para cezasının hâmil tarafından gümrük idarelerine rızaen ödenmesi halinde keyfiyet tanzim edilecek ve kendisine imzalattırılacak zabıt varakasına yazılmakla iktifa olunup hakkında takibat yapılmaz.

C) Bir defaya mahsus olsa dahi her türlü mal, kıymet, hizmet ve sermaye ithal ve ihraç edenler veya bu işlere tavassut edenler veya bankacılık ve milletlerarası nakliyat ve sigortacılık işleriyle uğraşanlar veya komisyonculuk yapanlardan bu muameleleriyle ilgili olarak dışarda tekevvün eden alacaklarım 1 inci madde mucibince ısdar edilecek kararlar hükümlerine göre ve bu kararlarda tayin edilen müddetler içinde memlekete getirmeyenler; kendilerine ait ithalât ve ihracatla diğer işlerinde döviz kaçırmak kastıyla muvazaalı muamelelerde bulunanlar veya bu nevi muamelelere teşebbüs edenler; resmi makamlara ibraz edilen fatura ve vesikalarda tahrifat yapmak veya icabı hale göre düşük veya fazla kıymetli fatura ve vesikalar tanzim etmek veya ettirmek suretiyle dışarıya kıymet kaçıran veya dışarda kıymet bırakan veya bu fiillere teşebbüs eden hakikî Ve hükmi şahıslar 1(10 000) liradan az olmamak üzere memlekete getirmekle mükellef oldukları veya kaçırdıkları yahut da kaçırmaya teşebbüs ettikleri kıymetlerin Türk parasıyla tutarlarının beş misli ağır para cezasıyla birlikte hakiki şahıslarla, hükmi şahısların müdür ye fiilde iştiraki bulunan memurları 1 seneden 5 seneye kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılacakları gibi bu cezalara zamimeten 1 seneden 5 seneye kadar yukarıki işlerden her hangi birisi ile iştigalden de menolunurlar.

D) Yukardaki A, B, C fıkralarında yazılı suçların mükerrirlerine verilecek cezalar iki kat olarak hükmedilir ve bunlar bu kabil meslekî ve ticari faaliyetlerinden daimî olarak menolunur. A,B,C fıkralarında yazılı suçlar, hükmi şahısların merkezleri tarafından işlenmiş veya işlettirilmiş ise muvakkat veya daimî memnuiyet cezaları o müessesenin Türkiye'deki bilumum teşkilâtına şamildir.

Faaliyetten daimi veya muvakkat olarak menedilmiş olan hakikî ve hükmi şahısların, ancak evvelce başlamış olup da üçüncü şahısların hukukunu ilgilendiren veya kanuni müddete tabi olan İşlerine kambiyo murakabe mercilerinin murakabesi altında devam olunur.

E) Haklarında yukarıdaki (d) fıkrası mucibince adli takibata tevessül olunan hakikî ve hükmi şahıslarla 1 inci madde mucibince ısdar edilecek kararlar hükümlerine göre kendilerine tahmil edilen muayyen vecibeleri müddetleri içinde yerine getirmeyenlerin müteakip muamelelerinin tamamını teminata raptetmeğe ve bu teminatla ilgili olarak tayin edilen müddetler içinde vecibelerini yerine getirmeyenlerin bu teminatlarını irat kaydetmeye Maliye Vekâleti salahiyetlidir. Teminatın irat kaydedildiği tarihi takip eden 6 ay içinde teminat mevzuu yerine getirildiği takdirde (100) liradan az olmamak üzere teminat tutarının % 10 u Hazineye mal edilerek mütebaki kısmı alâkalıya iade olunur.

F) 1 inci madde mucibince ısdar edilecek kararlarla tayin edilen müddetlerin temdidini teminata raptetmeğe ve verilen munzam müddetler içinde vecibelerini yerine getirmeyenlerin bu teminatlarının tamamını irat kaydetmeğe Maliye Vekâleti salahiyetlidir.

Madde-4: İcra Vekilleri Heyetince 1 inci maddeye müsteniden ittihaz edilecek kararlara aykırı hallere ait takip ve duruşma meşhut suçların muhakeme usulü hükümleri mucibince yapılır. Bu dâvaları rüyet edecek mahkemelerle bu mahkemelerin kaza çevreleri Adalet ve Maliye Vekâletlerince müştereken tayin ve ilân olunur. Cumhuriyet müddeiumumileri, doğrudan doğruya veya Maliye Vekâleti veya tavzif edeceği mercilerin yazılı müracaatı üzerine mezkûr kanun hükümlerine tevfikan takibe geçerler. Kararlara aykırı fiillere sair suretlerle ıttıla hâsıl eden Cumhuriyet müddeiumumileri hemen Maliye Vekâletini veya tavzif edeceği mercileri haberdar ederek keyfiyetin tetkikim talep edebilirler. Cumhuriyet müddeiumumileri ve mahkemelerce umumi hükümlere tevfikan takibat icrasına zaruret görülen hallerde takip ve duruşmaya üç günden fazla fasıla verilemez.

Mahkeme lüzum gördüğü takdirde duruşmanın sonunu beklemeksizin maznunların müesseselerinin muvakkaten faaliyetten men'ine karar verebilir. Cumhuriyet müddeiumumileri ve mahkemeler bu kanun hükümlerine tevfikan cereyan edecek takip ve duruşmalarda ehlihibre teşkiline lüzum gördükleri takdirde münhasıran resmî ehlihibre listesinde isimleri yazılı kimselerden seçecekleri ehlihibrenin rey ve mütalâasını alırlar.

> Resmî ehlihibre listeleri, her kaza çevresi için dokuzar kişiden aşağı olmamak üzere, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları birliğinin mütalâası alınmak suretiyle Maliye ve Ekonomi ve Ticaret Vekâletleri tarafından tespit olunur. Maliye Vekâleti, Vekâletin veya tavzif edeceği mercilerin Cumhuriyet müddeiumumiliğine yazılı müracaatta bulunmasıyla müdahil sıfatını iktisap eder" (T.C. Resmi Gazete, 8639, 20 Şubat 1954).

Kanun düzenlemesinden birkaç gün sonra çıkartılan ilk kararname ile TCMB'ye her tür ithalattan, ithalat bedelinin %4'ü kadar teminat isteme yetkisi verilir. Ayrıca ithal mallarının fiyatlarının dış piyasadaki cari fiyatlara uygun olması şartı getirilir. Maliye Vekâleti ile Ekonomi ve Ticaret Vekâletlerinin bu uygunluğu kontrol edeceği, fiyatları yüksek belirleme veya yüksek fatura düzenlemenin kanuna muhalefet kabul edileceği ilan edilir (T.C. Resmi Gazete, 8642, 24 Şubat 1954). 1954 yılında alınan önemli iki Bakanlar Kurulu kararı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ithalat işlemlerine aracılık eden bankaların, ithalatçılardan temin ettikleri her türlü meblağın Türk lirası karşılığını Merkez Bankasına faizsiz olarak yatırması zorunluluğudur (T.C. Resmi Gazete, 8749, 8 Temmuz 1954). İkinci önemli kararname liberasyon veya tahsis yoluyla yapılacak ithalat işlemlerinde Merkez Bankasının teminat isteme yetkisini %10' a çıkarılmasıdır (T.C. Resmi Gazete, 8760, 21 Temmuz 1954).

27 Ekim 1953 tarihli Resmi Gazete' de yayımlanan 55 sayılı tebliğde, tahsisli ithalatta TCMB'de kuvertür temini sağlanması zorunluluğu bulunmaktadır. 59 sayılı tebliğ ile kuvertür temin edilmeyen işlemlerde bankaların akreditif açması yasaklanır (T.C. Resmi Gazete, 8786, 25 Ağustos 1954). Türkiye'de yerleşik gerçek ve tüzel kişilerin altın veya altından üretilen eşya ile ikramiye veya ödeme planı düzenlemesi Maliye Bakanlığının iznine bağlanır (T.C. Resmi Gazete, 8817, 1 Ekim 1954).

Bloke paralar ve serbest bırakılmalarına ilişkin esaslar ve yeni ürün listesi altmış bir sayılı tebliğ ile ilan edilmektedir. Maliye Bakanlığının tebliğinde, önceki tebliğlerde olduğu gibi yurtdışında yaşayan Türk ve yabancıların menkul ve gayrimenkul gelirleri bloke edilmektedir. Sözkonusu paraların ülke içinde kullanımı Maliye Bakanlığının iznine tabiidir. Tebliğ devamında bloke paraların yurt dışına gönderilmek üzere serbest bırakılması için ihraç edilmesine izin verilen ürün listesi yer almaktadır (T.C. Resmi Gazete, 8832, 19 Ekim 1954). Bu ürün listelerinde ülkenin özellikle tarımsal ve maden ürünleri yer almaktadır.

4040 karar sayılı kararname ile 1955 yılında Banka Kredilerini Tanzim Komitesi kurulur. Bu komite, dış ödemeleri, ülkenin genel ihtiyaçlarını ve iktisadi kalkınmasını dikkate alarak banka kredilerini düzenlemeyi amaçlar. Komite, Maliye, Ekonomi ve Ticaret Vekâletleri Müsteşarları

ile Hazine Genel Müdürü, Merkez Bankası Genel Müdürü veya yetkili kılacakları üyeler ile ödenmiş sermayesi beş milyon lirayı aşan banka genel müdürlerinin aralarında seçecekleri üç banka genel müdüründen oluşur. Bu komitenin kararlarının Vekillerarası Döviz Komitesi onayından geçmesi gerekir (T.C. Resmi Gazete, 8897, 6 Ocak 1955). Bu dönem için önemli bir karar daha alınır, Maliye Vekâletinin yayımladığı altmış yedi sayılı tebliğ ile altın ithali serbestliği kaldırılır (T.C. Resmi Gazete, 8994, 30 Nisan 1955).

On üç sayılı kararnamenin son tebliğleri, seyahat acenteleri, yolcu gemileri ve turizm işletmelerinin döviz alma yetkileri, bedelsiz otomobil ithali ile kitap, dergi ve sanat eserlerinin yurda getirilme esaslarını düzenler. Sayıları yetmiş ikiye ulaşan tebliğlerden sonra on dört sayılı kararname ile kanunun uygulanma kaideleri tekrar bir araya getirilir. Altı kısım, seksen bir maddeden oluşan yeni kararnamenin birinci kısmında umumi hükümler yer alır; Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile Petrol Kanunu ve Milletlerarası Para Fonu ve Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası Anlaşmaları hükümlerine istinaden yapılan işlemler ile T.C. Merkez Bankası işlemleri istisna tutulur. Türkiye'deki bankaların ülkede ikamet etmeyenlerden TL mevduat kabulü ve döviz hesabı açılışı için Maliye Bakanlığından izin alması gerekmektedir. Ülkeye döviz ithali serbest olup ilan edilen sürelerde ülkedeki bankalara satılması gerekir. Maliye Bakanlığından izinsiz döviz ihracı yasaklanır. Döviz kuru, TCMB'nin belirlediği kurdan, peşin kambiyo işlemlerinde %1, efektif alım satımlarda %3 fazla olmasına müsaade edilmemektedir. Döviz hak ve alacakların devri, sözleşme ve belge düzenlenmesi Maliye Bakanlığının iznine tabi kılınır. Kıymetli madenlerin ihraç yasağı, ithalatının Bakanlık iznine bağlı olması ile menkul kıymetlerin ithal ve ihracının Maliye Bakanlığının müsaadesiyle yapılması hükmü devam ettirilir. İkinci kısımda ihracata dair düzenlemeler bulunmaktadır. İhraç mallarının fiyatlarının iç ve dış piyasaya uygun olması kuralı ile ihracat belgelerinin teslimi ve bedellerinin ülkedeki bankalara yatırılması zorunluluğunun bu kararnamede devam ettiği görülür. İthalat esaslarını düzenleyen üçüncü kısımda, TCMB'ye ithalat için teminat yatırılması ve harice yapılacak transferlerin tamamı için TL karşılık yatırılması şartları aynen korunur. İthal mal fiyatlarının, yurt dışı cari fiyatlarla uyumlu olması hükmü devam ettirilir. Dördüncü kısımda sermaye ve servet hareketleri düzenlenmektedir. Ülkede yatırım yapacak yabancı yatırımcıların sermaye ve diğer harcamalarının finansmanı için yurt dışından döviz getirmeleri ve ülkedeki bir bankaya satmaları gerekir. Önceki tebliğlerdeki bloke paralar ve deblokaj koşullarının yine geçerli olduğu görülür. Yolcuların döviz işlemlerine dair esasları düzenleyen beşinci kısımdan sonra altıncı kısımda diğer hükümler başlığı altında muhbir

ikramiyeleri, bankaların ve posta teşkilatının sorumluluklarına ilişkin hükümler yer almaktadır (T.C. Resmi Gazete, 9104, 15 Eylül 1955).

On dört sayılı kararnameden sonra Maliye Bakanlığının yayımladığı müteallik tebliğ ile ticari ve gayri ticari bloke paralar ve deblokaj esasları ile ürün listeleri ilan edilir. Genel olarak aynı olan iki listedeki ürünlerin, önceki kararname ve tebliğlerdeki ürünleri içerdiği, sonraki tebliğlerle ürün eklemeleri yapıldığı görülür (T.C. Resmi Gazete, 9141, 28 Ekim 1955). Ek karar ile kararnameye Aralık ayında eklenen hükümlere göre kamu ve özel sektörün, döviz ihtiyaçlarını belirten bir cetvel hazırlanması, kredili işlemlerini ve TCMB nezdinde yapacakları aylık döviz transferlerini önem derecesine göre tespit etmek için Maliye, İktisat ve Ticaret vekilleri görevlendiriliyor. Bu işlemleri hazırlamak ve takip etmek üzere ilgili bakanlıklar ve TCMB memurlarından oluşan bir büro kurulması karara bağlanıyor. Bu oluşumla, 1950 yılında kurulan Vekillerarası Döviz Komitesini kaldırılmıştır (T.C. Resmi Gazete, 9192, 28 Aralık 1955). Bu yeni kurulda, İşletmeler Vekili ile Başvekilin atayacağı bir devlet vekilinin yer alması hükmü, 24 Ağustos 1956 tarihli 4/7854 sayılı kararla düzenlenir. Bu düzenlemelerin kurullar üzerinde siyasi iktidarın mutlak hâkimiyetine aracılık etmesi dikkat çeken bir noktadır. Bu yaklaşımı bu dönemden sonra yapılan düzenlemelerde başka şekillerde gözlemlemek mümkündür.

Kararnamenin ardından Maliye Bakanlığı tarafından bir ve iki sayılı müteallik tebliğ yayınlanır (T.C. Resmi Gazete, 9211, 19 Ocak 1956). Birinci tebliğde ihraç mallarının fiyatlarının iç ve dış piyasanın cari fiyatlarına uyumluluğunu kontrol yetkisine dair hükümler dikkat çekicidir. İhracatçı Birliği'nin alanına giren malların fiyatları birlik tarafından, tütün için İktisat ve Ticaret Vekâleti ya da tayin edeceği merci, diğer alanlarda ticaret odaları tarafından fiyat kontrolü sağlanması hükmü yer alır. İki sayılı tebliğ, ithalat şekil ve işlemlerini, bankacılık süreçlerini, düzenlenmesi gereken belgeleri içermektedir (T.C. Resmi Gazete, 9211, 19 Ocak 1956). Birinci tebliğ, ihracat işlemleri ve gelirleri ile aracılığa yetkili bankalar ve düzenlenmesi gereken belgeleri izah eder. İhracatta aracılığa yetkili bankalar tebliğlerle değiştirilir ve tekrar toplu halde sıralanır. Şarkı Karip Ticaret Bankası'nın çıkartıldığı daha önceki listeye Tablo 8'deki bankalar eklenir. İki sayılı tebliğde, ithalat işlemlerine aracılık edebilecek bankalar listesine Tablo 9'daki bankalar eklenerek tam liste yayımlanmıştır. Her iki listedeki bankalar arasında yerel bankaların sayılarının artması dikkat çekicidir.

Tablo 8. İhracata Yetkili Bankalara Sonradan Eklenen Bankalar (1956)

Akhisar Tütüncüler Bankası	Pancar Kooperatifleri Bankası
Demirbank	Sümerbank
Denizcilik Bankası	Türk Ekspres Bank
Doğu - B a n k	Türkiye Emlâk Kredi Bankası
İstanbul Bankası	Türkiye Sınai Kalkınma Bankası
Manisa Bağcılar Bankası	Türkiye Vakıflar Bankası
Pamukbank	

Kaynak: (T.C. Resmi Gazete, 9211, 19 Ocak 1956).

Tablo 9. İthalata Yetkili Bankalara Sonradan Eklenen Bankalar (1956)

Demirbank	Pancar Kooperatifleri Bankası
Manisa Bağcılar Bankası	Türkiye Vakıflar Bankası
Pamukbank	

Kaynak: (T.C. Resmi Gazete, 9211, 19 Ocak 1956).

İthalatın libere ve döviz tahsisli olarak ikiye ayıran yaklaşımın devam ettiği görülür. Akreditifli, vesaik mukabili, mal mukabili ve kısmen peşin şekilde ithalat olanaklarına dair işlem detayları düzenlenmektedir. İthal malların fiyatlarının dış piyasadaki cari fiyatlara uygunluğunun kontrolüne dair düzenleme burada da yer almaktadır. İthalatçılara, ticaret odalarından alacakları fiyat tescil belgelerini ibraz zorunluluğu getirilmiştir. Bu düzenlemelerle dış ticarette bir çeşit fiyat kontrolü sağlanmaya çalışılır. Ülkedeki enflasyonu önlemeye yönelik olduğu anlaşılan bu tedbirler TPKKHK'nın diğer düzenlemelerinde tekrar edilir. Özellikle ithal malların fiyatlarının kontrolünün meslek ve ticaret odalarının onayları ile yürütülmeye çalışıldığı, sürecin kamu temsilcilerinin de dâhil olduğu komiteler ile daha çok önem atfedilen bir aşamaya geldiği alınan TPKKHK kararlarında görülür. Bu uygulama ile birlikte ikinci bir kontrol mekanizması banka kredilerinde tesis edilmeye çalışılır.

Banka Kredilerini Tanzim Komitesinin aldığı bir sayılı karar ile bankaların son üç yıldaki kredi plasmanının en yüksek seviyesini aşmaları yasaklanır (T.C. Resmi Gazete, 9344, 28 Haziran

1956). Bu kısıtlama bankaların yarıdan fazla hissesine sahip oldukları iştiraklerinin kredi limitleri için de geçerli kılınmıştır. Özkaynak artışı sağlayan bankaların bu artışın tamamı, mevduat artışı sağlayanların da yarısı kadar ek plasman hakkı bulunur. Bankalardan, 250.000TL üzerinde limitli borçlu cari hesapların limitlerinin yılda en az üçte ikisine indirilmesini ve vadesi dolanların tahsil edilerek tasfiyesi istenir. Ayrıca bankalar, belirli vadesi olmayan borçlu cari hesapların detay bilgi ve raporlarıyla 1957 yılının Şubat ayı sonuna kadar komiteye sunmakla mükellef kılınır. Komite, bankaların iştigal konuları dışında gelir elde etmelerini veya spekülatif amaçlarla han, apartman, arsa alımını ve elde tutmalarını yasaklar (T.C. Resmi Gazete, 9344, 28 Haziran 1956).

Ülkeye ithal edilecek malların fiyat tesciline Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği İthal Malları Fiyat Tescil Teşkilâtı yetkili kılınır. Bu teşkilattan tescil almayan malların gümrükten geçirilmesine ve bedellerinin transferine izin verilmemektedir (T.C. Resmi Gazete, 9347, 2 Temmuz 1956). Maliye Vekâletinden Hazine Umum Müdürü, İktisat ve Ticaret Vekâletinden Dış Ticaret Dairesi Reisi, Gümrük ve İnhisarlar Vekâletinden Gümrükler Umum Müdürü ile TCMB Başkanı veya tayin ettikleri temsilciler ile Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Umumi Kâtibi ve İdarenin belirlediği iki üyenin katılımıyla İthal Malları Fiyatları Kontrol Komitesi kurulur. Komiteye aynı yıl Ağustos ayındaki karar ile İşletmeler Vekili ve Başvekilin atayacağı bir vekilin katılımı sağlanıyor. Komite, ithal malları fiyatlarının kontrolüne ilişkin kuralları belirleme ve İthal Malları Fiyat Tescil Teşkilatını yönetimiyle görevlendirilir. İthal malların fiyatlarının tescilinde, dünya piyasalarında ve E. P. U. ülkelerindeki cari fiyatları dikkate alınıyor. Bu fiyattan yüksek olan ithalat fiyatının onaylanmaması esasına dayanıyor. Bu konuları içeren altı sayılı tebliğ ile ithalat işlemlerinde fiyat ve fatura işlemlerine aykırı girişimler, kanuna muhalefet olarak kabul edilmekte ve ceza hükümlerinin geçerli olacağı ilan edilmektedir (T.C. Resmi Gazete, 9347, 2 Temmuz 1956).

On dört sayılı kararnamenin, beş sayılı tebliğinin bankalarla ilgili hükümlerinde Banka Kredilerini Tanzim Komitesi tarafından ek tebliğ (A) ile değişiklik ve ekler yapmıştır. Bankaların, 30.06.1953'den 30.06.1956 tarihine kadar üç yıllık sürede ulaştıkları en yüksek plasmanın %20 üzeri seviyeyi aşmaları yasaklanır. Banka ve iştiraklerinin veya iştiraklerinin ortak olduğu kuruluşların bir yıl içerisinde 50.000 lirayı aşacak gayrimenkul alımları komitenin önceden iznine bağlanır (T.C. Resmi Gazete, 9402, 8 Eylül 1956).

İcra Vekilleri Heyetinin yayımladığı 4/8209 sayılı kararname ve Maliye Vekâletinin yayımladığı yedi sayılı tebliğ, bloke ve deblokaj süreçlerinin önceki esasları ile birlikte

işlemlere aracılık edecek bankaları ve işlemlerin süreçlerini düzenlemektedir. Aynı tebliğin devamında Amortisman ve Kredi Sandığı'nın bir sayılı tebliğ ile belirlenen bankalara deblokaj işlemlerinde yetki verilmektedir. Tablo 10' da yirmi altı bankanın alabilecekleri ve satabilecekleri dövizler ve kurları aynı tebliğde ilan edilir. Deblokaj işlemlerini yapabilecek bankalar ile yabancılardan döviz alabilecek turistik oteller, seyahat ve taşımacılık kumpanyaları ve acentelerinin işlem yapabilecekleri dövizler ve kurları (Tablo 11) yayımlanmıştır (T.C. Resmi Gazete, 9427, 8 Ekim 1956).

On dört sayılı kararnamenin sekizinci ve sekize ikinci tebliğinde ülkeye seyahat edecek ve yurt dışına gidecek yolcuların döviz işlemleri ve düzenlenecek belgeleri açıklanır. Turistik, sağlık, eğitim, ticari ve resmi amaçla yapılacak ziyaretlerde döviz tahsisine dair hükümleri içeren tebliğlere göre Türkiye'ye döviz ithali serbest bırakılmış ve ilan edilen dövizlerin ülkeye sokulmasında bir işleme gerek görülmemiştir. Döviz ihracının Maliye Vekâleti veya yetkili Kambiyo Murakabe mercilerinin iznine bağlı hali devam ettirilmiştir (T.C. Resmi Gazete, 9496, 29 Aralık 1956).

Tablo 10. Bankaların İşlem Yapabilecekleri Dövizler ve Kurları (1956)

(Kuruş)

Döviz Cinsi	**Alış Fiyatı**	**Satış Fiyatı**
1 Amerikan Doları	525	575
1 Sterlin	1470	1610
1 İsviçre Frangı	120,05	131,49
1 İsveç Kronu	101,48	111,15
1Kanada Doları	540	591
1 Çek Kronu	72,90	79,84
100 Belçika Frangı	1050	1150
100 Fransız Frangı	150	164,28
100 Liret	84	92

Kaynak: (T.C. Resmi Gazete, 9427, 8 Ekim 1956).

Tablo 10 ve Tablo 11' de dövizlerin alış ve satış kurlarının aynı olduğu, İngiliz sterlininin deblokaj listesinde yer almadığı görülmektedir.

Tablo 11. Deblokaj İşlemi Yapılmasına İzin Verilen Dövizler ve Kurları (1956)

(Kuruş)

Döviz Cinsi	**Alış Fiyatı**	**Satış Fiyatı**
1 Amerikan Doları	525	575
1 Kanada Doları	540	591
1 İsviçre Frangı	120,05	131,49
100 Belçika Frangı	1050	1150
100 Fransız Frangı	150	164,28
100 Liret	84	92
1 Mark (Batı)	125	136,90

Kaynak: (T.C. Resmi Gazete, 9427, 8 Ekim 1956).

Transit Depolama ve Ticaret Kanunu 1946 yılında çıkarılmasına rağmen uygulanma imkânı bulunamamıştır. 1953 yılında Serbest Bölgeler Kanunu düzenlenir ve bir serbest bölge kurulması (İskenderun) kararı 1956 yılında alınır (Kazgan, 2013;66). Yeni kurulmasına karar verilen serbest bölgelerde TPKKHK hükümlerini düzenleyen dokuz sayılı tebliğ, 21 Mart 1957 tarih, 9565 sayılı Resmi Gazete' de yayımlanır. Bu bölgelerde ithalat ve ihracata dair genel hükümler ve işleme yetkili bankalar bölümü on dört sayılı kararname ile hemen hemen aynıdır. Serbest bölgede faaliyet gösterenlerin 'serbest bölge Türk parası hesabı' açtırmaları gerekir. Bu bölgede, hariçten ihracat ve ithalata izin verilmektedir. Döviz alımında müsaade tanınan bölgede işlemlerin, TCMB veya Amortisman ve Kredi Sandığı tarafından ilan edilen kurlardan yapılması istenilir. Serbest bölgelerde transit ticaret TPKKHK kapsamı dışında bırakılır.

Türkiye'ye ithal edilebilecek motorlu taşıtlar ve diğer araçların sahip olması gereken özellikleri ve ithalat bedelinin ödeme şekillerini Maliye Vekâleti on sayılı tebliğ ile düzenlemektedir. İthalat yapacakların bakanlığa detaylı bir rapor sunmaları ve işleme dair döviz tahsisini onaylatmış olmaları istenir (T.C. Resmi Gazete, 9804, 10 Ocak 1958). Yurt içinde veya yurt dışında yerleşik kişi ve firmaların gerçekleştirecekleri deniz ticareti ve taşımacılığı faaliyetlerinde bulundurulacak ve kullanılacak dövizlere dair esaslar on iki sayılı tebliğ ile düzenlenir. Bu işletmelere döviz beyannamesi verme ve refakat mektubu düzenleyerek bankalara tevdi zorunlulukları getirilir. Tebliğ, gemilerin masraflarından cihaz bedellerine,

sigorta ve navlun bedellerinden dövizlerin yurda sokulmasına kadar pek çok detayı düzenler (T.C. Resmi Gazete, 9894, 29 Nisan 1958). Bu tebliğden yaklaşık bir ay sonra yayımlanan on üç sayılı tebliğ ile hava, kara ve deniz yoluyla yolcu ve yük taşımacılığına dair bedellerin yurda getirilmesi hükümleri ilan edilir. Türkiye'de yapılacak bir yolculuk için satılan bilet bedellerinin döviz olarak üç ay içerisinde yurda getirilmesi zorunlu tutulur. Kambiyo Murakabe mercilerinin izni olmadan TL ile bilet satışı yasaklanır. Yolcu ve bagaj bilet satış hasılatının transferinde deblokaj hükümleri geçerli kılınır. Sekiz kısım ve otuz üç maddeden oluşan bu detaylı tebliğ altmış gün sonra yürürlüğe girecek olup devamında Kambiyo Murakabe mercilerinin kontrol alanına dâhil vilayetler (Tablo 11) ilan edilmektedir (T.C. Resmi Gazete, 9900, 7 Mayıs 1958). Yine aynı yıl Mayıs ayı içerisinde yayımlanan on beş sayılı tebliğ, kamunun doğrudan veya yüklenici aracılığıyla yapacağı ithalatı düzenlememektedir. Yeni formlar ve belgeler silsilesi ile ithalat sürecinin yeniden tasarlanır. Bu tebliğ koşulları altmış gün sonra yürürlüğe girecektir. Fiyat kontrolü, bankalar aracılığıyla işlem zorunluluğu, TCMB nezdinde kuvertür şartı, döviz tahsis varakası, transfer varakası ve imrar mektuplarının geçerliliğinin dört ay olması gibi maddelerin bu tebliğde de devam ettiği görülür (T.C. Resmi Gazete, 9916, 27 Mayıs 1958). Bu tebliğ ile yayımlanan formlarda Temmuz ayında değişiklikler yapılmış ve belgelerin Türkiye Kızılay Cemiyeti teşkilatından temin edilebileceği ilan edilmiştir (T.C. Resmi Gazete, 9965, 26 Temmuz 1958). Tablo 12'de sorumluluk alanlarının defterdarlık, murakıplık ve müdürlük düzeyinde dağıtıldığı, ülkenin her bölgesine ulaşılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Türkiye'nin artan enflasyonla birlikte uyguladığı sabit kur politikası dövize talebi artırır ve serbest döviz piyasası oluşmaya başlar. Devam eden kredili ithalat ve döviz darboğazını, kısa vadeli borçların artması ve ithalatın daralması izler. Bu durumun üretim kapasitesinin verimli kullanımını olumsuz etkilediği, yaşanan olumsuz hava şartları ile tarımsal üretimin azaldığı görülür. Hükûmet TPKKHK' da yaptığı düzenlemeler ile döviz politikasını yönetmeye çalışır (Karluk, 1999 :532). Dış ticaret olanaklarının daralması, 1956 yılından itibaren yurt içi fiyatlarla yurt dışı fiyatlar arasındaki farkı artırmış ve Türk lirasının değerlenmesiyle ihracatın azaltmıştır (Takım, 2012:175). Ülkede bir devalüasyon kararı alınmasına ve IMF'nin istikrar programı tekliflerine başlangıçta sıcak bakmayan hükûmet, ödemeler dengesinde yaşanan olumsuzlukları ve enflasyonist baskıyı azaltmak adına daha sonra istikrar kararlarını alır. Devalüasyon beklentilerine yanıt vermeye çalışan bu kararlar, dış ticaret rejimine dair belirsizliği ortadan kaldırmaz (Buğra, 2021 :186).

Tablo 12. Kambiyo Murakabe Mercilerinin Sorumluluk Alanları (1958)

Kambiyo Murakabe Mercii	**Vilayetler**		
İstanbul Kambiyo Müdürlüğü	Afyon Bilecik Bolu Bursa Çanakkale Edirne	Eskişehir İstanbul Kırklareli Kocaeli Kütahya Sakarya	Tekirdağ Zonguldak
İzmir Kambiyo Müdürlüğü	Aydın Balıkesir Denizli	İzmir Manisa Muğla	Uşak
Ankara Kambiyo Müdürlüğü	Ankara Çankırı Çorum	Kastamonu Konya Nevşehir	Yozgat Kırşehir
İskenderun Kambiyo Müdürlüğü	Adıyaman Bingöl Bitlis Diyarbakır Elazığ Gaziantep	Hakkâri Hatay Malatya Maraş Mardin Muş	Siirt Tunceli Urfa Van
İçel Kambiyo Müdürlüğü	İçel Kayseri	Niğde Seyhan	
Samsun Kambiyo Murakıplığı	Amasya Erzincan Giresun	Ordu Samsun Sinop	Sivas Tokat
Antalya Defterdarlığı	Antalya	Burdur	Isparta
Trabzon Defterdarlığı	Ağrı Çoruh Erzurum	Gümüşhane Kars Rize	Trabzon

Kaynak: (T.C. Resmi Gazete, 9900, 7 Mayıs 1958).

4 Ağustos 1958 tarih, 9972 sayılı Resmi Gazete' de yayımlanan kararnameler ve tebliğler ile istikrar kararları veya devalüasyon olarak nitelendirilen TPKKHK hükümleri ilan edilir. 4/10618 karar sayılı kararnamede kamu sektörünün, TCMB'den temin edebileceği krediler toplamı 400 milyon lira ile sınırlanır ve bu limitin 250 milyonluk kısmının Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) tarafından kullanımına izin verilir. Daha önce kararnameler birbirleri yerine düzenlenirken on dört ve on beşinci kararname aynı Resmi Gazete' de kanuna dair düzenlemeleri yapmaktadır. 4/10641 karar sayılı kararname kanunun on beşinci kararnamesidir. Kararname, Türk parasını korumak amacıyla TCMB nezdinde bir Kambiyo Karşılık Fonu kurulmasını ve idaresinin Maliye Vekâletine verilmesini sağlar. Bankalar, döviz satışlarında Merkez Bankasının ilan ettiği döviz kurlarına ilave prim tahsil edeceklerdir. Bu primlerin beş iş günü içerisinde TCMB'deki Kambiyo Karşılık Fonu hesabına aktarılması zorunlu kılınır. Her ABD doları için 620 kuruş ilan edilen bu prim belirlenirken, diğer dövizler için prim farkının Maliye Vekâleti tarafından belirlenmesine karar verilir. Aynı şekilde kambiyo alış primi uygulaması yürürlüğe sokulur. Tablo 13'deki ihracat ürünlerinin satışına ait dövizlerin satın alınmasında eklenecek primlerle belirlenen kur uygulanır. Sözkonusu ürünler dışındaki ihracat gelirleri ve diğer döviz alımlarında ilan edilen 620 kuruş prim farkı ödenir. Diğer dövizlere uygulanacak prim farklarını yine Maliye Vekâleti ilan eder ve kurlar bu primler üzerinden hesaplanır. Böylece ülke, sabit kur sistemi içerisinde çoklu kur uygulamaya başlar. Bu kararların devamında bankalar ve istisnai durumlara dair düzenlemeler yer alır.

Tablo 13. Ürünler ve İhracat Gelirlerinin Döviz Alış İlave Primleri (1958)

(ABD doları)

İhracat Ürünü	Prim (Kuruş)
Afyon, Tütün, Bakır ve Krom	210
Üzüm, İncir ve Fındık	230

Kaynak: (T.C. Resmi Gazete, 9972, 4 Ağustos 1958).

Aynı gazetede yayımlanan 4/10642 karar sayılı kararname ile yabancı şirketler ödenmiş sermaye ve ihtiyatları toplamının yarısı kadar kredi kullanabileceklerdir. Yabancı Sermayeyi Teşvik ve Petrol Kanunu kapsamındaki firmalara istisna tanınır. 1172 sayılı karar ile Tevzin Fonu kaldırılır. 14 sayılı kararnamenin beşinci tebliğine Banka Kredilerini Tanzim Komitesinin kararlarını içeren Ek B tebliği eklenmiş ve aynı gün Resmi Gazete' de yayımlanmıştır. Bu ek tebliğ 4 Ağustos kararlarının devamını oluşturmaktadır. Bankaların plasman toplamının 30 Haziran 1958 tarihindeki seviyeyi geçmesini kısıtlayan kararlar ile bankalara bu tarihteki

durumlarını gösterir cetvelleri 1 Eylül 1958'e kadar komiteye ulaştırmaları sorumluluğu verilir. Devamında on sekiz sayılı tebliğ maddeleri sıralanmaktadır. Tebliğde, bankaların döviz alım satımında uyması gereken kurallar, temin etmesi gereken bilgiler ve düzenlemesi gereken bordrolar yer alır. Gazetenin kanunla ilgili son bölümünde on beş sayılı kararnamenin ilk tebliği yayımlanmış ve efektif dövizlere uygulanacak prim farkları ilan edilmiştir (T.C. Resmi Gazete, 9972, 4 Ağustos 1958). Tablo 14'de dövizlerin alış ve satış kurlarına aynı prim farkları uygulandığı görülmektedir.

Tablo 14. 4 Ağustos 1958 Kararlarına Göre Döviz Alış ve Satış İlave Primleri

(TL)

Döviz Cinsi	**Alış Primi**	**Satış Primi**
1 Amerikan Doları	6,20	6,20
1 Belçika Frangı	0,12	0,12
100 Fransız Frangı	1,47	1,47
1 İngiliz Sterlini	17,36	17,36
1 İsveç Kronu	1,19	1,19
1 İsviçre Frangı	1,41	1,41
1 Avusturya Şilini	0,23	0,23
1 Mark (Batı Almanya)	1,47	1,47
1 Hollanda Florini	1,63	1,63
100 Liret	0,99	0,99
1 Drahmi	0,20	0,20
1 Portekiz Esküdosu	0,21	0,21
1 Danimarka Kronu	0,89	0,89
1 Norveç Kronu	0,86	0,86

Kaynak: (T.C. Resmi Gazete, 9972, 4 Ağustos 1958).

Bir ay sonra yayımlanan diğer bir tebliğ ile yabancılardan döviz alışı gerçekleştiren müesseselere Kambiyo Karşılık Fonu'ndan prim üzerinden %1 komisyon ödenmesine karar verilir (T.C. Resmi Gazete, 9999, 5 Eylül 1958). 1 Ekim 1958 tarihinde yayımlanan diğer bir tebliğ ile döviz alım ve satımı yapanlara masraflarını karşılayabilmeleri için yine karşılık fonundan prim üzerinden %1,5 komisyon ödenmesi hükmü getirilir (T.C. Resmi Gazete, 10021,

1 Ekim 1958). Bu komisyon düzenlemesinin döviz işlemlerinde yaşanması muhtemel daralmaların önüne geçmek amacıyla yapılması ve kısa sürede yapılan değişiklerle artırılması dikkat çekicidir. 4 Ağustos 1958'de başlayan İstikrar Kararlarının ana unsurları 5 Eylül 1958 ve 1 Ekim 1958 tarihinde yayımlanan kararlarla şekillenmiş, yıl sonuna kadar uygulama esas ve usullerini düzenleyen tebliğler yayımlanmıştır. 4Ağustos 1958 istikrar kararları ile birlikte döviz kurlarına uygulanacak primler ve işlemlere uygulanacak komisyonlar, TCMB ve bankaların kredi limitlerini düzenlenme ve kontrol altına alma çabası dikkat çekmektedir.

Türkiye 1958 İstikrar Kararları sonrasında TPKKHK ile ilgili çoğunlukla bu kararlar doğrultusunda dış ticarete ilişkin detayları düzenleyen tebliğlerin yayımlamıştır. 1958 yılında daralan dış ticaretin 1959 ve 1960 yılında ithalat ve ihracat kalemlerinde arttığı görülmektedir. İstikrar Karaları sonrasında ihracatta beklenilen düzeyde bir artış olmadığı, ithalat artışının daha fazla olduğu görülmektedir. Artan dış ticaret açığı ve sadece bir yıl kontrol edilebilen para arzı ve devam eden bütçe açıkları (Karluk, 1999:400), sürecin sağlıklı yönetilemediğini göstermektedir. Fiyat kontrollerini kaldıran İstikrar Programı ile iktidarın en fazla ilgi gösterdiği tarım sektörünün büyümesinin gerilediği görülmektedir (Boratav, 2019:126). Türkiye'nin IMF'ye başvurarak aldığı İstikrar Kararları (Eroğlu vd.,2018:98), sonrasında 1959 yılında sanayi üretiminde artış sağlanabilmiştir. Bu dönem bazı bankalar (Esnaf Kredi Bankası, Doğubank, Türkiye Kredi Bankası vd.) tasfiye edilmiştir. Türkiye'nin 422 milyon dış borcu ertelenmiş, ABD, IMF ve OEEC' nin finanse ettiği 350 milyon dolarlık kredi paketi onaylanmıştır. 27 Mayıs 1960 İhtilaline kadar geçen sürede İstikrar Kararlarının ne derece etkili ve başarılı olduğunu tespit etmek güçtür (Karluk, 1999:400). Fiili bir devalüasyon olan 4 Ağustos 1958 İstikrar Kararları, 22 Ağustos 1960 tarihinde resmiyet kazanmış ve prim uygulamasına son verilmiştir. IMF'nin yönettiği ortodoks politikaları benimseyen kararlar, ülke ekonomisinde serbest piyasa ve rekabetçi bir yapının tam ve etkili olmadığı bir ortamda uygulanmaya çalışılmıştır (Özbilen, 2016:983). Diğer yandan Türkiye'nin, bu kararlar ile yeniden düzenlediği dış ticaret rejiminin, 1980 yılına kadar uygulandığı görülmektedir (Karluk, 1999:533).

TPKKHK, 1960 yılından sonra da varlığını sürdürmüş, ülkenin para ve dış ticaretini düzenlemeye devam etmiştir. Bu dönemin başlarında esaslı bir değişikliğe uğramayan kanunla bazı kararname ve tebliğlerle detay düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. 11 Şubat 1970' de süresiz olarak geçerli hale getirilen kanun bugün hala yürürlüktedir.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti, Kurtuluş Savaşı ile kazandığı özgürlüğünün iktisadi olarak devamını getirmesi gerektiğinin farkındadır. Devletin, tarıma dayalı ekonomide elde ettiği kaynakları sanayileşmeye aktardığı, kendine yeten bir ekonomik yapı kurmaya çalıştığı görülmektedir. Kuruluş sürecinde yürütülen kamulaştırma ve bazı ürünleri tekelleştirme, demiryolu yatırımları ve altyapı çalışmalarının bu amaca hizmet ettiği söylenebilir. 1930 yılından sonra devletçilik politikaları ve başarılı tatbik edilen sanayi planı ülkenin kalkınmasında etkili olur. II. Dünya Savaşı sonrası değişen uluslararası siyasi ve ekonomik konjonktürün yansımaları, Türkiye'de Demokrat Parti iktidarı ile bir dönüşüm sürecini başlatır. Liberalleşme arzusunun siyasi ve ekonomik seyri, Türkiye'de uygulanan politikalarının da etkisiyle, ülke ekonomisinin kronik sorunu haline gelecek olan dış açık ve yüksek enflasyon ile sonuçlanır.

1929 yılında para piyasalarındaki spekülasyonu engellemek amacıyla düzenlenen TPKKHK ve eklerinin 1930-1958 dönemindeki Türkiye ekonomisindeki liberal ve korumacı politikalara etkileri ele alındığında: iktisat literatüründe liberal iktisadi görüşe yöneltilen eleştirilerin çoğaldığı, korumacı iktisat politikalarının benimsendiği bu dönemde, Türkiye'nin kendi tarihi sürecinden kaynaklı olarak iktisat politikası için karar aşamasındadır.

Türkiye, dünyada ekseriyetle uygulanan korumacı politikalar doğrultusunda, yeni ilan ettiği gümrük tarifelerini destekleyen ve bir merkez bankasının olmamasından kaynaklı otorite boşluğunu doldurmayı amaçlayan TPKKHK düzenlemesiyle para piyasalarında ve dış ticarette kontrol sağlamaya çalışır.

Milli iktisat görüşünden esinlenildiği görülen dış ticarette korumacı politikaların devletçi politikalarla bütünleşerek devam ettiği ve bu süreçte TPKKHK'nın sadece tarife dışı bir araç olarak kullanılmadığı, bazı değişikliklerle hükümlerini ve geçerliliğini sürdürdüğü görülür. İthal ikameci sanayileşmeyi destekleyen ve korumacı dış ticaret unsurlarını barındıran TPKKHK, kısıtlı ve denetimli ithalata izin verirken, ülkeden döviz ve sermaye çıkışını bakanlık iznine bağlar.

Ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ihraç ürünleri ve faktör donanımı ile dış ticaret hacmini artırmaya, sermaye mallarını ithal ederek sanayisini geliştirmeye ve modernize etmeye çalıştığı 1950 sonrası dönemde TPKKHK, dış ticaretin serbestleşmesi sürecini düzenleyen, esas ve usullerini belirleyen önemli hukuki metinlerden biri olur. Liberal iktisat politikaları devam ederken kanun ve ekleri bloke paralara dair hükümleri ile ihracatı teşvik eden, döviz çıkışını

kısıtlayan ve denetleyen uygulamaların devamını sağlar. Ülkenin dâhil olduğu uluslararası iktisadi işbirliği kapsamında ithalat kolaylıkları, yetkilendirilen bankalarla işlem olanakları tanınmakla birlikte ihracat bedellerinin Türk lirasına çevrilmesi şartı devam ettirilir.

1954 sonrasında yayımlanan TPKKHK maddelerinde, ithalatta TCMB'ye teminat yatırılma zorunluluğu, ihracat dövizlerinin Türk lirasına çevrilme koşulu gibi hükümler dış ticaret politikalarında değişimin habercisi olur. İthal malların fiyatlarını kontrol etme çabası ve bankaların kredi plasmanlarına getirilen kısıtlanmalar ilerleyen dönemler için iktisat politikalarına dair beklentileri etkiler.

Türkiye'nin 1955 sonrası döneminde yaşamaya başladığı makroekonomik sorunlarla birlikte TPKKHK ve eklerinde, ithalat koşullarını zorlaştıran, ithal ikameci politikaları desteklemeyi amaçlayan ve prim uygulaması ile ihracatı özendirici düzenlemeler görülür. 4 Ağustos 1958 tarihinde alınan ve TPKKHK eki olarak yayımlanan istikrar kararlar ile dış ticarette liberal politikalardan büyük oranda uzaklaşır. Kamu müdahalelerinin, prim esaslı kur ve kredi kısıtlamaları gibi yöntemler ile para piyasaları ve dış ticarete önceki dönemlere nazaran daha fazla olduğu görülür.

TPKKHK'nın yurt dışına eğitim, sağlık ve ticari amaçlı seyahat edeceklerin bulundurabileceği döviz miktarı, ülke sınırlarından geçecek tur organizasyonlarının sattığı bilet bedelleri, dişçilerin kullanacağı altın, yurt dışından getirilecek gazete ve kitapların bedelleri gibi detayları düzenlemeye çalışan, iktisadi hayatın her alanına müdahil olan yapısı ile mikro ve makro iktisadi etkileri bulunmaktadır.

TPKKHK ve eklerinde 1930'lu yıllarda ve 1950 sonrası dönemde ek düzenlemeler, değişiklikler ve iptallerin yakın tarihli sık sık yapıldığı dikkat çekmektedir. Bu durumun iktisat politikasında bütünlüğün olmaması, alınan kararların gerekli özenle düzenlenmemesi, kanundan etkilenen ekonomik alanlarda yaşanan sorunlar ve tepkiler, düzenlemenin amacına uygun olmadığının fark edilmesi, politik ve iktisadi atmosfer sayılabilir.

Korumacı iktisat politikalarına esas oluşturacak unsurları barındırmakla beraber TPKKHK ve eklerinin, korumacı dış ticaret teorisinin dışına çıkarak, ülke ekonomisine ve para piyasalarına dolaylı müdahale aracı olarak kullanıldığı görülür. Türkiye'nin liberal iktisat politikalarını uygulamasına olanak sağlayan TPKKHK, aynı zamanda korumacı ve denetleyici unsurlarını barındırmaya devan etmiştir.

1929 yılında yaşanan Büyük Buhran öncesinde Türkiye'nin para piyasasında yaşadığı kriz ortamında düzenlenen TPKKHK ve ekleri, ilerleyen yıllardaki devletçi ve korumacı politika tercihleriyle uzun süre yürürlükte kalmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan liberalleşme çabalarında esaslı bir değişim geçirmeyen kanun ve eklerinde, 1950 yılındaki iktidar değişikliği ile liberal politikalarla paralel düzenlemeler görülmüştür. Liberal söyleme sahip Demokrat Parti hükûmetleri döneminde yürürlükte kalan kanun, müdahaleci ve korumacı politikalar için yeni düzenlemelere olanak tanır. Para politikasını ve dış ticareti düzenleyen tebliğ ve kararnamelerin, ekonomiye dolaylı müdahale ve tarife dışı bir araç olarak kullanıldığı görülür. Yapılan çalışmada incelenen dönemde, hükûmetlerin söylemleri ve düzenlemelerinin, paranın kıymetine etkisinin kısıtlı olduğu, yapısal ve kurumsal etkilerin ağır bastığı gözlemlenmiştir. Geçerliliği 1970 yılında süresiz olarak uzatılan TPKKHK, günümüzde yürürlüktedir. Kanunun, Türkiye ekonomisindeki 1960 sonrası planlı dönem ve 1980 sonrası liberalleşme sürecindeki seyrinin incelenmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Acar, M. (2021). Liberal düşünce, özgürlük ve serbest piyasa ekonomisi. İzmir: SOBİAD Hukuk ve İktisat Araştırmaları Yayınları.

Ahmad, F. (2020). Demokrasi sürecinde Türkiye 1945-1980 (6. Baskı). çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Hil Yayın.

Alper. F.Özlem. (2018). Para politikasındaki gelişmeler ve Türkiye uygulaması (1. Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Balkanlı, A.Osman (2012). Türkiye'de ekonomik gelişme ve kriz gelişmekte olan ekonomi örneği olarak Türkiye'de ekonomik gelişme sorunu (1838-1979) (3.Baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.

Berend, Ivan T. (2020). 20. yüzyıl Avrupa iktisat tarihi (4. Baskı). çev. Serpil Çağlayan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Boratav, K. (2019). Türkiye iktisat tarihi 1908-2015 (24. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.

Buğra, A. (2021). Devlet ve işadamları (12. Baskı). çev. Fikret Adaman. İstanbul: İletişim Yayınları.

Demirel, T. (2021). Türkiye'nin uzun on yılı (3.Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Eroğlu, İ., Demirel, B. ve Dağlaroğlu, T. (Ed.) (2018). 1923'den günümüze Türkiye'de para-kredi ve kur politikaları. Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Genç, M. (2017). Osmanlı imparatorluğunda devlet ve ekonomi (14. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

İnalcık, H. (2018). Osmanlı imparatorluğunun ekonomik ve sosyal tarihi-1 (2.Baskı). çev. Halil Berktay. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalcık, H. (2016). Osmanlı ve modern Türkiye (3. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.

İnalcık, H. ve Seyitdanlıoğlu, M. (Ed.) (2011).Tanzimat değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu (genişletilmiş 1. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnan, A. Afet (2020). İzmir iktisat kongresi (4. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Karadal, H., Erdoğan, İ.Erdoğan.,Aslan, R. ve Dinçer, E. (Ed.) (2022). İşletme ve iktisat araştırmaları (1. Baskı). İstanbul: Efe Akademi Yayınları.

Karluk, S. Rıdvan (1999). Türkiye ekonomisi (gözden geçirilmiş 6. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.

Kazgan, G. (2021). İktisadi düşünce (22. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kazgan, G. (2013). Tanzimat'tan 21. yüzyıla Türkiye ekonomisi (genişletilmiş 5. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kepenek, Y. (2012). Türkiye ekonomisi (9. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Keyder, Ç. (2010). Türkiye'de devlet ve sınıflar (15. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Kılıçbay, A. (1999). Türk ekonomisi (gözden geçirilmiş 5. Baskı). İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.

Koçak, C. (2020). Türkiye'de milli şef dönemi (1938-1945) cilt 2 (2. Baskı) . İstanbul: İletişim Yayınları.

Koçak, C. (2015). Dönüşüm: Türkiye'de iki partili siyasi sistemin kuruluş yılları (1945-1950) cilt 4 (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Köklü, A. (1947). Türkiye'de para meseleleri. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Kuruç, B. (2011). Mustafa Kemal döneminde ekonomi büyük devletler ve Türkiye (1.Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kütükoğlu, Mübahat S. (2020). Osmanlı'nın sosyal kültürel ve iktisadi yapısı (2. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özbilen, Ş. (2016). Para'nın kitabı (1.Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.

Özçaylak, A. (2017). Cumhuriyet dönemi ekonomisinde yerli malı politikaları ve uygulamaları. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Özgüven, A. (2001). İktisadi düşünceler-doktrinler ve teoriler. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Pamuk, Ş. (2007). Osmanlı imparatorluğunda paranın tarihi (4. Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Pamuk, Ş. (2020). Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi (12.Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Parasız, İ. (1998). Türkiye ekonomisi 1923'den günümüze iktisat ve istikrar politikaları (1. Baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Parasız, İ. (2005). Uluslararası para sistemi (4. Baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Seyidoğlu, H. (2001). Uluslararası iktisat (genişletilmiş 14.baskı). İstanbul: Güzem Yayınları.

Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2009). 1929 büyük buhranında Türkiye'nin iktisadi politika arayışları (1. Baskı). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım.

Tezel, Yahya S. (2020). Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi (2. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Toprak, Z. (2019). Türkiye'de milli iktisat 1908-1918 (1. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Uğur, B. (2022). Dış ticaret teorilerinin evrimi. Ankara: İksad Yayınevi.

Yaşa, M. (Ed.).(1980). Cumhuriyet dönemi Türkiye ekonomisi: 1923-1978. İstanbul: Akbank Kültür Yayınları.

Yaz, Dursun A. (2020). Antik çağdan geleceğe para (1. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.

Yılmaz, Şiir E. (2016). Dış ticaret kuramlarının evrimi (gözden geçirilmiş 4. Baskı).Ankara: Efil Yayınevi.

Zürcher, Erik J. (2021). Modernleşen Türkiye'nin tarihi (gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 4. Baskı). çev. Yasemin Saner. İstanbul: İletişim Yayınları.

Makale-Bildiri-Rapor

Altınay, A. ve Akıncı, Ö. Sevgi (2018). Sanayi devriminden 1990'lara dünyadaki finansal yapının gelişimi ve Bretton Woods kurumlarının ortaya çıkış süreci. Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi-BSPAD, 2 (5), 1-18.

Bakan, S. ve Akkaya, O. (2018). Marshall-Lerner koşulunun Türkiye ekonomisinde incelenmesi: 1950-2000 dönemi. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6, 325-331.

Çelik, S. (2021). Meta değişimi ve paranın siyasal iktidarın kurulma ve kurumsallaşma sürecindeki rolü. SÜHFD, 29 (2), 1275-1304.

Fidan, M., Dilek, S.ve Esev, A. (2019). Dünden bugüne paranın tarihi ve Türkiye'de kâğıt para kullanımı. Sosyal Bilimler Dergisi, 9 (18), 141-162.

Keşap, D. ve Sandalcılar, A.Rıza. (2021). Dış ticarette serbestleştirici ve korumacı politikaların ekonomik büyümeye etkisi: panel veri analizi. Bilgi, 23 (2), 257-287.

Kurmuş, O. (1978). 1916 ve 1929 Gümrük tarifeleri üzerine bazı gözlemler. Gelişme Dergisi 1978 özel sayısı, 179-209.

Mandaloğlu, M. (2013). Eski Türklerde sanayi, ticaret ve maliyenin ekonomik açıdan değerlendirilmesi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2,129-150.

Memiş, Ş. (2020). 20. yüzyıl Türkiye ekonomisi üzerine kısa bir analiz (1923-2000). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 66, 263-284.

Memiş, Ş. (2019). Sultan II. Abdülhamid döneminde yerli üretimi teşvik politikası olarak imtiyazlar. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 41 (2), 453-472.

Öz, S. (2009). Kriz ve korumacılık: tarih tekerrür edecek mi? (Rapor No:0904). İstanbul: Tüsiad-Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırmalar Forumu Çalışma Raporu Serisi.

Öztürk, M. (2019). Osmanlı iktisadi düzeni: esasları - değişme ve gelişme. İzmir Demokrasi Üniversitesi, Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-1, 285-307.

Özyetgin, A. Melek (2004). Eski Türklerde ödeme araçları: kâğıt para Çav'ın kullanımı. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 1 (1), 90-105.

Saçık, S. Yapar (2009). Dış ticaret politikası ve ekonomik büyüme ilişkisi: teorik açıdan bir inceleme. KMU İİBF Dergisi, 16, 162-171.

Savrul, B. Kılınç, Özel, H. Alp ve Kılıç, C. (2013). Osmanlı'nın son döneminden günümüze Türkiye'de dış ticaretin gelişimi. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 8 (1), 55-78.

Tabakoğlu, A. (2002). Klasik dönemde Osmanlı ekonomisi. H.Celal Güzel, K.Çiçek ve S. Koca **(**Ed.), Türkler 58. bölüm içinde 1218-1300. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Takım, A. (2012). Demokrat parti döneminde uygulanan ekonomi politikaları ve sonuçları**.** Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 67 (2), 2012, 157-187.

Varlı, A. (2012). Kadro dergisi üzerinden bir deneme: milli iktisat'tan devletçiliğe. Öneri, 10 (37), 167-174.

Varlı, A. ve Koraltürk, M. (2012). II. Meşrutiyet'ten erken Cumhuriyet'e milli iktisadın sürekliliği ve İzmir iktisat kongresi. ÇTTAD, 9 (20-21), 127-142.

Tezler

Artar, O. (2010). İktisadın evrimsel gelişiminde parasal yaklaşımlar ve ekonometrik bir analiz. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Beylan, C. (2011). Korumacı iktisat politikalarının kalkınma sürecindeki etkileri ve Türkiye çözümlemesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kozal, Ö.Erdölek (2019). Türkiye'de sanayileşmenin 200 yıllık tarihi: süreklilikler ve dönüşümler. Yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Kozanoğlu, M. Deniz (2014). Gelişmekte olan ülkelerde merkez bankası ve para politikası. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Onara, Z. Ayyıldız (1995). Para politikasına yeni bir bakış: merkez bankası bağımsızlığı. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Önder, T.(2005). Para politikası araçları, amaçları ve Türkiye uygulaması. Uzmanlık yeterlilik tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara.

Varlı, A. (2012). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e parasal alanda kurumsal düzenlemeler: T.C. Merkez Bankası. Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yavan, N. (2001). Türkiye dış ticaretinin gelişimi ve yapısı. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Resmi Gazeteler ve Tutanaklar

TBMM görüşmeleri, Muvakkat Encümen Mazbatası Sıra No:83: 20.02.1930, (Erişim Tarihi: 01.11.2021),https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c016/tbmm03016033.pdf

TBMM Zabıt Ceridesi, 33. İnikat. 20.02.1930. Cilt:46, Evre 3, Sayfa 42-48. (Erişim Tarihi: 01.11.2021),https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c016/tbmm03016033ss0083.pdf

Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu, Resmi Gazete: 30 Mayıs 1929, Sayı 1203. (Erişim Tarihi: 08.05.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Gümrük Tarifesi Kanunu, Resmi Gazete: 1 Temmuz 1929, Sayı 1230. (Erişim Tarihi: 15.10.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 25 Şubat 1930, Sayı 1433. (Erişim Tarihi: 24.07.2021), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 27 Şubat 1930, Sayı 1435. (Erişim Tarihi: 24.07.2021), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 26 Nisan 1930, Sayı 1480. (Erişim Tarihi: 24.07.2021), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 2 Mayıs 1932, Sayı 2087. (Erişim Tarihi: 24.07.2021), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 23 Mayıs 1932, Sayı 2105. (Erişim Tarihi: 24.07.2021), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 6 Ağustos 1932, Sayı 2167. (Erişim Tarihi: 24.07.2021), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 3 Aralık 1932, Sayı 2267. (Erişim Tarihi: 24.07.2021), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 5 Ocak 1933, Sayı 2296. (Erişim Tarihi: 24.07.2021), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 23 Ocak 1933, Sayı 2311. (Erişim Tarihi: 24.07.2021), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 2 Mart 1933, Sayı 2342. (Erişim Tarihi: 24.07.2021), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Ödünç Para Verme İşleri Kanunu, Resmi Gazete: 18 Haziran 1933, Sayı 2430. (Erişim Tarihi: 08.01.2023), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 3 Eylül 1934, Sayı 2793. (Erişim Tarihi: 24.07.2021), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 14 Aralık 1935, Sayı 3182. (Erişim Tarihi: 24.07.2021), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 27 Şubat 1936, Sayı 3243. (Erişim Tarihi: 24.07.2021), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 2 Aralık 1936, Sayı 3474. (Erişim Tarihi: 24.07.2021), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 3 Aralık 1936, Sayı 3475. (Erişim Tarihi: 24.07.2021), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 12 Şubat 1937, Sayı 3532. (Erişim Tarihi: 24.07.2021), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 21 Haziran 1937, Sayı 3636. (Erişim Tarihi: 24.07.2021), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 23 Aralık 1937, Sayı 3790. (Erişim Tarihi: 30.01.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 19 Ocak 1938, Sayı 3812. (Erişim Tarihi: 30.01.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 19 Mart 1938, Sayı 3860. (Erişim Tarihi: 06.02.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 29 Mart 1938, Sayı 3860. (Erişim Tarihi: 06.02.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 18 Mayıs 1939, Sayı 4211. (Erişim Tarihi: 06.02.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 27 Mayıs 1939, Sayı 4217. (Erişim Tarihi: 06.02.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 5 Ağustos 1939, Sayı 4277. (Erişim Tarihi: 06.02.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 2 Temmuz 1942, Sayı 5147. (Erişim Tarihi: 13.02.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 3 Eylül 1942, Sayı 5201. (Erişim Tarihi: 13.02.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 26 Aralık 1942, Sayı 5290. (Erişim Tarihi: 13.02.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 29 Ocak 1944, Sayı 5616. (Erişim Tarihi: 19.02.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 24 Şubat 1947, Sayı 6540. (Erişim Tarihi: 24.07.2021), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 26 Mayıs 1947, Sayı 6615. (Erişim Tarihi: 19.02.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 28 Haziran 1947, Sayı 6644. (Erişim Tarihi: 28.02.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 22 Temmuz 1948, Sayı 6964. (Erişim Tarihi: 24.07.2021), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 18 Şubat 1950, Sayı 7436. (Erişim Tarihi: 06.03.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Dış Ticaret Rejimine Dair Bakanlar Kurulu Kararı, Resmi Gazete: 15 Ağustos 1950, Sayı 7583. (Erişim Tarihi: 10.11.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 1 Eylül 1950, Sayı 7597. (Erişim Tarihi: 06.03.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 2 Eylül 1950, Sayı 7598. (Erişim Tarihi: 12.03.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 17 Ekim 1950, Sayı 7633. (Erişim Tarihi: 12.03.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 8 Kasım 1950, Sayı 7651. (Erişim Tarihi: 12.03.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 10 Şubat 1951, Sayı 7731. (Erişim Tarihi: 12.03.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 17 Mart 1951, Sayı 7761. (Erişim Tarihi: 13.03.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 9 Nisan 1951, Sayı 7780. (Erişim Tarihi: 13.03.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 2 Kasım 1951, Sayı 7946. (Erişim Tarihi: 13.03.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 31 Mart 1952, Sayı 8073. (Erişim Tarihi: 13.03.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 7 Ağustos 1952, Sayı 8178. (Erişim Tarihi: 13.03.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 26 Şubat 1953, Mükerrer Sayı 8345. (Erişim Tarihi: 17.09.2021), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 27 Ekim 1953, Sayı 8544. (Erişim Tarihi: 02.04.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 20 Şubat 1954, Sayı 8639. (Erişim Tarihi: 06.04.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 24 Şubat 1954, Sayı 8642. (Erişim Tarihi: 09.04.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 8 Temmuz 1954, Sayı 8749. (Erişim Tarihi: 09.04.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 21 Temmuz 1954, Sayı 8760. (Erişim Tarihi: 09.04.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 25 Ağustos 1954, Sayı 8786. (Erişim Tarihi: 09.04.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 1 Ekim 1954, Sayı 8817. (Erişim Tarihi: 09.04.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 19 Ekim 1954, Sayı 8832. (Erişim Tarihi: 10.04.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 6 Ocak 1955, Sayı 8897. (Erişim Tarihi: 11.04.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 30 Nisan 1955, Sayı 8994. (Erişim Tarihi: 11.04.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 15 Eylül 1955, Sayı 9104. (Erişim Tarihi: 29.04.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 28 Ekim 1955, Sayı 9141. (Erişim Tarihi: 01.05.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 28 Aralık 1955, Sayı 9192. (Erişim Tarihi: 01.05.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 19 Ocak 1956, Sayı 9211. (Erişim Tarihi: 21.12.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 28 Haziran 1956, Sayı 9344. (Erişim Tarihi: 22.05.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 2 Temmuz 1956, Sayı 9347. (Erişim Tarihi: 22.05.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 8 Eylül 1956, Sayı 9402. (Erişim Tarihi: 22.05.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 8 Ekim 1956, Sayı 9427. (Erişim Tarihi: 23.12.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 29 Aralık 1956, Sayı 9496. (Erişim Tarihi: 24.12.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 21 Mart 1957, Sayı 9565. (Erişim Tarihi: 17.07.2021), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 10 Ocak 1958, Sayı 9804. (Erişim Tarihi: 17.07.2021), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 29 Nisan 1958, Sayı 9894. (Erişim Tarihi: 17.09.2021), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 7 Mayıs 1958, Sayı 9900. (Erişim Tarihi: 06.08.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 27 Mayıs 1958, Sayı 9916. (Erişim Tarihi: 14.08.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 26 Temmuz 1958, Sayı 9965. (Erişim Tarihi: 17.09.2021), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 4 Ağustos 1958, Sayı 9972. (Erişim Tarihi: 20.08.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 5 Ağustos 1958, Sayı 9973. (Erişim Tarihi: 31.08.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 5 Eylül 1958, Sayı 9999. (Erişim Tarihi: 31.08.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete:1 Ekim 1958, Sayı 9999. (Erişim Tarihi: 03.09.2022), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/

EKLER

Ek 1: 1930-1958 Yılları Arasında TPKKHK Mevzuat ve Ekleri

	RESMİ GAZETE				
MEVZUAT TÜRÜ	KARAR NO	TARİH	SAYI	KARARNAME SAYISI	TEBLİĞ SAYISI
Kanun	1567	25.02.1930	1433	12	
Kanun (müzeyyel)	2100	23.01.1933	2311	4	
Kanun (müzeyyel)	2686	18.04.1935	2981	15	
Kanun (4. md. değiş.)	3070	02.12.1936	3474	5	
Kanun (süre uzatımı)	3336	19.03.1938	3860	14	
Kanun (müzeyyel)	3974	15.01.1941	4708	3	
Kanun (2.3.4. md. değiş.)	4328	26.12.1942	5290	3	
Kanun (süre uzatımı)	4512	29.01.1944	5616	7	
Kanun (süre uzatımı)	5014	24.02.1947	6540	3	27
Kanun (1. 3. md. değiş.-süre uzatımı)	5540	18.02.1950	7436	4	21
Kanun (süre uzatımı:1yıl) mükerrer	6060	26.02.1953	8345		6
Kanun (1. 3. ve 4.md. değiş. ek md. ile 5 yıl süre uzatımı)	6258	20.02.1954	8639	26	44

Ek 2: 25 Şubat 1930 Tarihli T.C. Resmi Gazete

T.C.
Resmî Gazete

Tesis tarihi: 7 Teşrinievvel 1336

İdare ve yazı işleri için Başvekâlet Müdevvenat Müdürlüğüne müracaat olunur.

25 ŞUBAT 1930

SALI

SAYI: 1433

KANUN

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun

Kanun N°: 1567 *Kabul tarihi: 20/2/1930*

Madde 1 — Kambiyo, nukut, esham ve tahvilât alım, satımının ve memleketten ihracının tanzim ve tahdidi ve Türk parası kıymetinin korunması zımnında kararlar ittihazına İcra Vekilleri Heyeti salâhiyetlidir.

Madde 2 — Bu kararlar (Türk parası kıymetini koruma) başlığı altında gazetelerle ve sair münasip vasıtalarla neşrü ilân olunur.

Meriyeti tarihi metninde yazılı bulunmayan kararlar, neşrinin ertesi gününden muteber olur.

Madde 3 — İcra Vekilleri Heyetince ittihaz olunacak kararlara muhalif hareket eden bankalarla birinci maddede yazılı işlerle iştigal eden sair müesseseler hakkında kanunî takibat yapılarak mahkemelerce bunların on beş günden iki seneye kadar muamele icrasından men ve tatiline karar verilmekle beraber beş yüz liradan yüz bin liraya kadar ağır para cezası dahi hükmedilir.

Bu hareketi itiyat eden banka ve müesseseler set olunur. Muhalif hareket banka ve müesseselerin merkezi tarafından yapılmış veya yaptırılmış ise tatil ve set kararlara o banka ve müessesenin Türkiyedeki bilcümle şubelerine de şamildir. Şubeler kendiliklerinden yapmışlarsa karar yalnız o şubeler hakkında tatbik olunur.

Muvakkaten tatile mahkûm olan banka ve müesseseler tatil müddetince kendilerine menfaat temin edecek yeni muameleler icrasından memnudurlar. Şukadar ki üçüncü şahısların hukukunu alâkadar edecek muamelelerle evvelce yapılmış olupta kanunî müddete tâbi olan işlere devam olunur.

Madde 4 — Her nerede ve ne suretle olursa olsun İcra Vekilleri Heyeti kararlarına muhalif hareket eden ve ettiren banka ve müesseselerin müdürleriyle alâkadar memurları ve sair şahıslar Türk Ceza Kanununun 358 ve 359 uncu maddelerinde yazılı cezalarla cezalandırılırlar.

Madde 5 — İcra Vekilleri Heyetince ittihaz olunacak kararara muhalif hareketler için 1447 numaralı kanunla sair kanunlarda yazılı ceza hükümleri cari olmayıp bu kanundaki cezalar tatbik olunur.

Madde 6 — Bu Kanun neşri tarihinden üç sene müddetle muteberdir.

Madde 7 — Bu Kanun hükümlerinin icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur. 22/2/1930

Ek 3: 4 Ağustos 1958 Tarihli T.C. Resmi Gazete

T.C.
Resmî Gazete

Kuruluş tarihi : 7 Ekim 1336 - 1920

İdare ve yazı işleri için Başvekâlet Neşriyat ve Müdevvenat Umum Müdürlüğüne yazılacak

4 AĞUSTOS 1958
PAZARTESİ

Sayı : 9972

KARARNAMELER

Türk Parası Kıymetini Koruma Kararları

4
Karar Sayısı : 10618

23/7/1935 tarihli ve 4/5842 sayılı kararname ile mer'iyete giren «Türk Parası Kıymetini Koruma hakkındaki 14 sayılı Karar»a ek ilişik kararın mer'iyete konulması; Maliye Vekâletinin 23/7/1958 tarihli ve 57120-1/20313 sayılı yazısı üzerine, İcra Vekilleri Heyetince 28/7/1958 tarihinde kararlaştırılmıştır.

REİSİCUMHUR
C. BAYAR

Başvekil V.	Devlet Vekili	Devlet Vekili	Devlet Vekili
E. MENDERES	*S. AĞAOĞLU*	*E. KALAFAT*	*M. KURBANOĞLU*

Adliye Vekili	Millî Mü. Vekili	Dahiliye Vekili	Hariciye V. V.	Maliye V. V.
E. BUDAKOĞLU	*E. MENDERES*	*Dr. N. GEDİK*	*Dr. N. GEDİK*	*S. AĞAOĞLU*

Maarif Vekili	Nafıa Vekili	Ticaret Vekili	Sıh. ve İç. Mu. Vekili
C. YARDIMCI	*T. İLERİ*	*A. AKER*	*Dr. L. KIRDAR*

Güm. ve İnh. Vekili	Ziraat Vekili	Münakalât Vekili	Çalışma Vekili
H. HÜSMAN	*N. ÖKMEN*	*F. UÇANER*	*H. ERKMEN*

Sanayi Vekili	Basın-Yayın ve T. Vekili	İmar ve İskân Vekili	Koordinasyon Vekili
S. YIRCALI	*S. SOMUNCUOĞLU*	*M. BERK*	*S. ATAMAN*

KARAR

1 — Âmme Sektörüne dâhil Daire, Teşekkül, Müessese ve Bankaların 1/7/1958 tarihinden 31/12/1958 tarihine kadar Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasından temin edebilecekleri kredilerin yekûnu 460 milyon lirayı geçemez.

2 — İşbu 460 milyon liranın 250 milyon lirası Toprak Mahsulleri Ofisi'nin 1958-1959 kampanyasında yıllık mubayaa ve stoklar için yapacağı alımlara ve 150 milyon lirası da 24/8/1956 tarihli ve 4/7856 sayılı kararnameye göre teşekkül etmiş bulunan İç Finansman Komitesince diğer Daire, Müessese, Teşekkül ve Bankaların ihtiyaçlarına tahsis olunur.

3 — Toprak Mahsulleri Ofisine açılacak bu munzam kredi adı geçen Ofisce yapılacak satışların hasılı ile en geç 30/5/1959 tarihine kadar kapatılır.

4 — Bu karar neşri tarihinde mer'iyete girer.

4
Karar Sayısı : 10641

Türk Parası Kıymetini Koruma hakkındaki ilişik 15 sayılı kararın mer'iyete konulması; Maliye Vekâletinin 2/8/1958 tarihli ve 593542-1/31365 sayılı yazısı ile yapılan teklifi üzerine, 1567 sayılı kanunun 6258 sayılı kanunla değiştirilen 1 inci maddesine tevfikan, İcra Vekilleri Heyetince 2/8/1958 tarihinde kararlaştırılmıştır.

REİSİCUMHUR
C. BAYAR

Başvekil	Devlet Vekili	Devlet Vekili	Devlet Vekili
A. MENDERES	*S. AĞAOĞLU*	*E. KALAFAT*	*M. KURBANOĞLU*

Adliye Vekili	Millî Mü. Vekili	Dahiliye Vekili	Hariciye V.V.	Maliye Vekili
E. BUDAKOĞLU	*E. MENDERES*	*Dr. N. GEDİK*	*Dr. N. GEDİK*	*H. POLATKAN*

Maarif Vekili	Nafıa Vekili	Ticaret Vekili	Sıh. ve İç. Mu. Vekili
C. YARDIMCI	*T. İLERİ*	*A. AKER*	*Dr. L. KIRDAR*

Güm. ve İnh. Vekili	Ziraat Vekili	Münakalât Vekili	Çalışma Vekili
H. HÜSMAN	*N. ÖKMEN*	*F. UÇANER*	*H. ERKMEN*

Sanayi Vekili	Basın-Yayın ve T. Vekili	İmar ve İskân Vekili	Koordinasyon Vekili
S. YIRCALI	*S. SOMUNCUOĞLU*	*M. BERK*	*S. ATAMAN*

Türk Parası Kıymetini Koruma hakkında 15 sayılı Karar

Madde 1 — *Kambiyo karşılık fonu :*

Türk Parasının Kıymetini Koruma maksadiyle Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası nezdinde bir «Kambiyo Karşılık Fonu» tesis edilmiştir.

İşbu Fonun idare ve istimali Maliye Vekâletine mevdu olup hesapları, mezkûr Vekâletçe tesbit edilecek esaslar dairesinde, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından tutulur.

Madde 2 — *Kambiyo satış primi :*

İşbu kararın neşri tarihinden itibaren yapılacak her türlü döviz satışlarında, bankalarca, alâkalılardan, dövizlerin Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından tesbit edilen satış fiyatlarına ilâveten, beher A. B. D. doları itibarîyle 620 kuruş kambiyo satış primi tahsil edilir.

Diğer dövizlere tatbik edilecek kambiyo satış primleri, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasınca bu dövizlere uygulanan esas fiyatlara ve A. B. D. doları için kabul olunan prime göre, Maliye Vekâleti tarafından tesbit ve ilân edilir.

Mahsup suretiyle vâkı muamelelere mütaallik döviz satışları da yukarıdaki fıkralar ahkâmına tabidir.

Ek 4: 4 Ağustos 1958 Tarihli T.C. Resmi Gazete' den

TEBLİĞLER

Maliye Vekâletinden :

Türk Parası Kıymetini Koruma hakkında 14 sayılı Karara mütealliik 5 sayılı Tebliğe ek Tebliğ B.

Madde 1 — Türk Parası Kıymetini Koruma hakkında 14 sayılı Karara mütealliik 5 sayılı Tebliğin buna ek Tebliğ A ile muaddel 1 inci maddesi, Banka Kredilerini Tanzim Komitesinin 31/7/1958 tarih ve 21 sayılı kararıyle aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir :

Bankaların plâsmanlarının yekûnu, 29 Haziran 1958 tarihinde vasıl oldukları seviyeyi aşamaz. 30 Haziran 1958 tarihinden sonra faaliyete geçmiş olan bankaların plâsman seviyeleri Komitece tâyin olunur.

Plâsman tabirinden maksat, hususi kanunlarla kurulmuş bankalarla hususi bankaların bilcümle plâsmanlarıdır. Bankaların plâsman sayılan mutad aktif hesaplarına ilâveten, muvakkat borçlular, mutavassıt hesaplar, muhtelif borçlular, bankaların diğer bankalardaki mevduatı (Merkez Bankası nezdindeki mevduat hariç), bankaların iştiraklerine, müessese ve teşebbüslerine yatırılan sermaye, eshom ve tahvilât cüzdanı (Devlet iç istikraz, Amortisman ve Kredi Sandığı, İktisadi Devlet Teşekkülleri ve belediyeler tahvilleriyle Hazine plâsman bonoları hariç), bankaların şube ve ajans binalariyle banka ihtiyacına muhassas depolar dışındaki gayri menkulleri ile diğer sabit kıymetleri, resmi müessese ve teşebbüslere açılmış krediler, nakit tevdi karşılığındaki avansların bloke edilen nakdi aşan kısmı plâsman hesabına dâhil edilir.

İştira veya iskonto edilen Hazine bonoları ile kanuni karşılıklar kasası ve teminat mektupları plâsman seviyesinin hesabında nazara alınmaz.

Madde 2 — Bankalar, 30 Haziran 1958 tarihi itibariyle, 1 inci madde hükümlerine uygun şekilde plâsman yekûnlarını ve hesap nevileri itibariyle müfredatını gösterir birer cetvel tanzim ederek, en geç 1 Eylül 1958 tarihine kadar Banka Kredilerini Tanzim Komitesi Umumi Kâtipliğine tevdi ederler.

Madde 3 — Türk Parası Kıymetini Koruma hakkında 14 sayılı Karara mütealliik 5 sayılı Tebliğin 2 nci maddesi yürürlükten kaldırılmıştır.

Madde 4 — İşbu Tebliğ neşri tarihinde mer'iyete girer.

Türk Parası Kıymetini Koruma hakkında 14 sayılı Karara mütealliik Tebliğ

Sayı : 18

Döviz alım ve satımına yetkili bankaların döviz alış ve satışlarında riayet edecekleri esaslarla Maliye Vekâletince yabancı tabiiyetindeki şahıslardan döviz mübayaasına yetkili kılınmış müesseseler tarafından yapılacak döviz mübayaalarında riayet edilecek hususlar, Türk Parası Kıymetini Koruma hakkında 14 sayılı kararın 7ö inci maddesiyle Türk Parası Kıymetini Koruma hakkında 15 sayılı kararın 6 ve 8 inci maddeleri ahkâmına istinaden, aşağıdaki şekilde tesbit edilmiştir.

KISIM : I

Tarifler ve Türkiyede'ki bankalarca döviz alım ve satımla rında riayet edilecek hususlar

BÖLÜM : I — TARİFLER

Madde 1 — İşbu tebliğin tatbikatında aşağıdaki tabirlerin ifade ettikleri manalar karşılarında gösterilmiştir.

a) Döviz *alım ve satımına yetkili bankalar : (veya Türkiye*'deki bankalar) Maliye Vekâletince hilâfına verilmiş bir karar olmadıkça Türkiye'de faaliyette bulunan bankalar, mer'i esaslar dairesinde, döviz alım ve satımına yetkilidirler.

Ancak;

1 - İhracat muamelelerıyle ilgili döviz alışları; münhasıran ihracat muamelelerine tavassuta yetkili bankalar,

2 - İthalât muameleleriyle ilgili döviz satışları; münhasıran ithalât muamelelerine tavassuta yetkili bankalar,

3 - Serbest bölge ile ilgili döviz alış ve satışları ise; münhasıran serbest bölge faaliyetleri ile ilgili muamelelere tavassuta yetkili bankalar, tarafından yapılabilir.

b) *Yabancı tabiiyetindeki şahıslardan döviz mübayaasına yetkili müesseseler :* Maliye Vekâleti tarafından, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasınca alım - satım mevzuu yapılan dövizleri, (Banka ve şahıs çekleriyle travellers çekler dâhil) yabancı tabiiyetindeki şahıslardan mübayaaya yetkili kılınmış turistik otellerle Turizm Büro veya seyahat veya nakliyat kumpanya veya acentaları ve sair müesseselerdir.

c) *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasınca alım - satım mevzuu yapılan dövizler :* (Veya dövizler) Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasınca, alım - satım mevzuu yapılmak üzere, tesbit ve ilân edilen dövizlerdir.

BÖLÜM : II — TÜRKİYEDEKİ BANKALARIN DÖVİZ ALIŞLARINDA RİAYET EDECEKLERİ HUSUSLAR

Madde 2 — *Döviz alım bordroları :*

Türkiye'deki bankalar tarafından, vâdeli veya vâdesiz, döviz mübayaaları sırasında, işbu tebliğe merbut (1) numaralı örneğe uygun (3) nüsha döviz alım bordrosu tanzim edilmesi mecburidir. Döviz alım bordrolarının rengi tirşe olacaktır.

Madde 3 — *Döviz alım bordrolarının tevdi edileceği yerler :*

a) Bankalarca; bir hafta zarfında yapılan döviz mübayaaları dolayısiyle tanzim edilmiş olan döviz alım bordrolarının asılları, numaralarına göre sıraya konulmak suretiyle, bir mektupla birlikte (Maliye Vekâleti - Hazine Umum Müdürlüğü Tediye Muvazenesi Şubesi) adresine taahhütlü olarak postaya tevdi edilir.

Zikri geçen mektupta; gönderilen döviz alım bordrolarının teallûk eylediği haftalık devrenin başlangıç ve nihayet tarihleri ile bordroların sıra numaraları tasrih edilir.

b) Döviz alım bordrolarının ikinci nüshaları, tanzim tarihinden itibaren beş yıl müddetle; alâkalı bankalar nezdinde muhafaza edilir.

c) Döviz alım bordrolarının üçüncü nüshaları, mübayaa sırasında, dövizi ibraz eden şahsa, imza mukabilinde, tevdi olunur.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasınca, 15 sayılı kararın sureti tatbiki ile ilgili olarak, alâkalı bankalardan bir nüsha daha bordro tanzimi talep edilebilir.

Madde 4 — *Döviz satanlara tediye edilecek kambiyo alış primleri :*

Türkiye'deki bankalar, döviz mübayaaları sırasında, ilgililere, dövizlerin Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasınca tesbit edilen alış bedellerine zamineten, Türk Parası Kıymetini Koruma hakkında 15 sayılı kararın mütealliik 1 sayılı Tebliğde yazılı miktarlarda kambiyo alış primi tediye ederler. Mahsup suretiyle vâki muamelelere müteallik döviz alışlarında kambiyo alış primi tediyesi dövizlerin ahara devredilmemiş olduğunun tevsikine bağlıdır.

Zikri geçen kararın muvakkat 4, 5 ve 6 ncı maddeleri ahkâmı mahfuzdur.

BÖLÜM : III — TÜRKİYE'DEKİ BANKALARIN DÖVİZ SATIŞLARINDA RİAYET EDECEKLERİ ESASLAR :

Madde 5 — *Döviz satış ve ithalâta ait döviz satış bordroları :*

Türkiye'deki bankalar, mer'i mevzuat hükümleri dairesinde, yapacakları döviz satışları sırasında, işbu Tebliğe merbut (2) numaralı örneğe uygun, üç nüsha «Döviz satış bordrosu» tanzim etmek mecburiyetindedirler. Bu şekilde tanzim edilen döviz satış bordroları yukardaki (2) üncü maddede yazılı esaslara tabidir. Döviz satışlarının, Türk Parası Kıymetini Koruma hakkında 14 sayılı karara müteallik ithalât tebliğleri şumulüne giren muamelelere (Mal bedeli, navlun, sigorta v.s. gibi) teallûk etmesi halinde işbu Tebliğe bağlı (3) numaralı örneğe uygun, 4 nüsha «İthalâta ait döviz satış bordrosu» tanzimi mecburidir.

Bu şekilde tanzim edilen bordroların bir örneği, Türk Parası Kıymetini Koruma hakkında 14 sayılı karara müteallik ithalât tebliğlerinde tesbit edilen esaslar dairesinde, ithalât muamelelerine tavassuta yetkili bankalar tarafından alâkalı Kambiyo Murakabe Mercilerine gönderilir. Diğer nüshalar, tebliğin yukardaki (3) üncü maddesinde tesbit edilen esaslar dairesinde muamele görür.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasınca, 15 sayılı kararın sureti tatbiki ile ilgili olarak, bir nüsha daha bordro tanzimi talep edilebilir.

Döviz satış bordrolarının rengi pembe; ithalâta ait döviz satış bordrolarının rengi ise sarı olacaktır.

Madde 6 — *Döviz satışlarında tahsil edilecek kambiyo satış primleri:*

Türkiye'deki bankalarca, yukarıda bahsi mevzuu edilen döviz satışları sırasında, alâkalılardan, dövizlerin Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasınca tesbit edilen satış bedellerine zamineten, Türk Parası Kıymetini Koruma hakkında 15 sayılı Karara müteallik 1 sayılı Tebliğde yazılı miktarlarda kambiyo satış primi tahsil olunur.

Zikri geçen kararın muvakkat 1, 2, 3, 5 ve 7 nci maddeleri ahkâmı mahfuzdur.

BÖLÜM : IV — II VE III ÜNCÜ BÖLÜMLERE MÜTEALLİK MÜŞTEREK HÜKÜMLER :

Madde 7 — *Bordroların eksiksiz doldurulması :*

Yukardaki II nci ve III üncü bölümlerde bahis mevzuu edilen bordroların, ihtiva ettikleri haneler itibariyle, eksiksiz ve doğru olarak doldurulması lâzımdır.

Madde 8 — *Mahsup suretiyle vâki muameleler :*

Mahsup suretiyle vâki muamelelerde de, alâkalı bankalar tarafından, muamele itibariyle döviz alım ve döviz satış (Veya ithalâta ait döviz satış) bordroları tanzimi mecburidir. Bu şekilde tanzim edilen bordrolar da, Tebliğin 3 ve 5 inci maddelerinde yazılı esaslar dairesinde muamele görür.

Sözü edilen muameleler de Tebliğin 4 ve 6 ncı maddeleri ahkâmına tabidir.

Ek 5: TPKKHK Meclis Görüşme Tutanakları

EVRE : 3 CİLT : 46

T. B. M. M.
ZABIT CERİDESİ

OTUZ ÜÇÜNCÜ İN'İKAT
20 - II - 1930 PERŞEMBE

İKİNCİ CELSE

Açılma saati : 17,20

Reis — *Hasan B.*

Kâtipler — *Süreyya Tevfik B.* (TOKAT) , *Haydar Rüştü B.* (DENİZLİ)

Reis — Celse açılmıştır.

14 — Menkul kıymetler ve kambiyo borsaları hakkındaki 1447 numaralı kanuna müzeyyel 1/587 numaralı kanun lâyihası ve İktisat, Maliye, Adliye ve Büteç Encümenleri Reis ve M. Muharrirlerinden mürekkep Muhtelit Encümen mazbatası [1]

Reis — Birinci celsede müstaceliyetle müzakeresine karar verdiğiniz lâyiha gelmiştir.

Başvekil İsmet Paşa (Malatya) — Millî paranın kıymetini korumak için Büyük Meclise bir kanun lâyihası takdim ettik. Kanun lâyihasının mevzuuna girmeden evvel bu vesileden istifade ederek millî paranın kıymetinde müessir olan bütün amiller üzerinde vaziyeti ve düşündüklerimizi arzetmek isterim.

Evvelâ haricî borçlar: haricî borçların tazyiki hüsnü niyetle iktiham edilebilecek mikyastan fazla ve müessir olarak kendini göstermiştir. Haricî borçlar denince münhasıran Osmanlı Düyunu Umumiyesi tediyatını anlamalıdır. Çünkü diğer tediyeler ya emniyetin zarurî bir tedbiri yahut memleket inkişafının zarurî tediyesidir. Osmanlı Düyunu Umumiyesinin tazyiki ise memleketin iktisadî ve malî bünyesine yalnız (Passif) tesir etmek mahiyetindedir. OsmanlıDüyunuUmumiyesinde bir itilâfa varmak için bizim arzumuz hakikaten samimî idi. Ve bu gün de samimidir. Biz bu nevi borçlar için beynelmilel mutat olan son mikyaslara nisbetle hattâ geniş ve cömert hareket ettik. Ancak içinde bulunduğumuz sıkıntı, Osmanlı Düyunu Umumiyesinin halini takatimizin fevkinde, mütezayit mahiyetini ise, istikbalimizi de tehdit etmek istidadında göstermiştir.

Bu vaziyet bizi imkânsızlığa sürüklemektedir ki bunu görmemek hem memlekete zararlı, hem bizzat hamillerin menfaatını muhildir. Biz bu vazi-

[1] *83 numaralı matbua zaptın sonuna merbuttur.*

Ek 5: Devamı

yeti Düyunu Umumiye Meclisine bildirmeği dürüstlük vazifesi saydık ve martın ilk yarısında temasa gelmek işte bu suretle tekarrür etti.

İkinci mevzua geçiyorum: milli paranın kıymeti üzerinde Devlet mübayaatının fazla müessir olduğu öteden beri söylenmiştir. Arkadaşlarım tahattür buyururlar ki bu mevzu üzerinde azami takayyüt göstereceğimizi ve gösterdiğimizi evvelki vesilelerle arzetmiştim. Takriben kânunuevvel bidayetinden başlayarak bu dikkat ve takip Devletin, hususî ve umumî bütün devairi tarafından azamî derecede iltizam olunuyor. Meselâ geçen seneler bu günlerde ve bundan evvelki ve sonraki günlerde Devlet ihtiyacatı için piyasadan satın alınan (Döviz) e mukabil bu sene hiçbir şey alınmamıştır. Bundan başka olarak ihtiyaç sahiplerinin zaruretlerini def için bazan yardım ettik. Kânunusaninin on beşinde Devletin mübayaa etmesi lâzım gelen (Döviz) miktarını on milyon Türk lirasına kadar Heyeti Vekilede müzakere etmiştik ki, mutalaamız neticesinde bu on milyon liraya mukabil bir tek liralık mübayaayı dahi kabul etmedik. Görüyorsunuz ki paramızın kıymetine Devlet mübayaatının müessir olması keyfiyeti üzerinde Hükûmet azamî derecede tekayyüt göstermiştir. Bu ittihaz ettiğimiz tedbir ihtiyacın imhali veya diğer bir surette telâfisine matuftur. Yoksa şubat bidayetinde almadığımız mart bidayetinde alacağımız gibi talik mahiyetinde değildir. Bunu dün almadığım için yarın behemehal alacağım, ümidinde bulunan (sipekülâtör) lerin söz dinlemez kulaklarına girer diye söylüyorum. *(Bravo sesleri)*. Biliyorsunuz ki büyük iktisadî, millî tedbirlere ilk günden itibaren temas etmiştik. Bunların başında millî tasarruf mevzuları vardı. Kemali şükranla söyliyebiliriz ki bütün millet mevzuun nezaketini hissetmiştir. Millî hayatta yeni bir feyizli ceryan açılmıştır. Millet, muahedelerin, kanunların ahkâmı dairesinde kendi şuurunun cereyanında ve ona tabi olarak yol almıştır. Bunun feyyaz tesirini zamanla elbette müspet olarak hissedeceğiz. Bundan sonra esaslı bir tedbir olarak istihsalı artıracak ve memlekette iktisadî inkişafa zemin ve imkân verecek bir proğram vücuda getirmeğe çalışıyoruz. Proğram hemen hazırlanmış gibidir. Fakat biliyorsunuz ki böyle iktisadî proğramlar dahi bizzat daha evvel sarfiyat talep eder. Bu sarfiyatı herşeyden evvel kendi tasarrufumuz ve bütçemiz dahilinde temin edebilmek için bu sene çıkacak bütçede bütün imkânlardan istifade ederek 10, 15 milyon liralık bir parayı memleketin iktisadî inkişafatına ayrıca tahsis etmeği kararlaştırdık. Bu imkânı bulduk diyebilirim. Bütçe müzakeresi başladığı zaman bizim bulduğumuz imkânların da BüyükMeclisin tasvibine iktiran edeceğini ümit ederiz.Millî paraya teallûk eden esaslı bir tedbir olarak bir de Devlet Bankasının vücuda getirilmesini görüyoruz. Bunun üzerine tetkikatımız memleketin iktisadî ve malî vaziyetine göre alınacak bütün mütalealar hemen nihayete gelmiştir. Vardığımız netice, millî ve müstakil bir DevletBankası tesisi, milli paranın muhafazasında ve memleket iktisadiyatında faydalı bir nazım rolü oynıyacağı zeminindedir.Bunu açık söylemek şu noktadan faydalıdır ki Devlet Bankasını şu veya bu şekilde yapacağız, millî bir şekilde olmasından başka bir şekil düşünüyoruz gibi vahi ümitleri, vahi hayalleri kimsede bırakmamak için istiaal ettim. Bundan sonraki içtimalarımız millete müstakil ve millî bir merkezi banka vücuda getirmek için vereceğiniz nizamı ve kanunu müzakere ile geçecektir.

Arkadaşlar; görüyorsunuz ki hassas ve dikkatli olarak millî paranın halini ve istikbalini temin edecek kabili tasavvur bütün tedabire tevessül etmişizdir. Millî paranın kıymetini muhafaza etmeği hükûmet esas bir vazife addetmektedir ve memleket için millî paranın kıymetini muhafaza ederek bu uğurda her vasıtaya müracaat etmek hayatî bir ehemmiyeti haizdir. Bu uğurda mücadele bir çok sui istimaller ve müşkilâtla karşılaştığımızı gösterdi. Fenni olarak sabittir ki bu gün millî parayı müteessir edecek avamil hemen yoktur. Maliye Vekili aziz arkadaşım şimdi rakkamlarla arzedecektir ki geçen sene bu günlerdeki ithalât bu seneden eksik değildir. Geçen senenin son sekiz aylık ithalâtı bu seneden eksik değildir. Yani yeni tarife münasebetile memlekete girmiş olan büyük istoklar ondan sonraki ayların eksik istoklarile tamamen tevazün halindedir. İstatistiklerle sabittirki bu seneki ihracatımız geçen seneki ihracatımızdan eksik değildir. Aldığımız tedbirlerle geçen sene piyasadan Devlet ihtiyacatı için aldığımız dövizleri bu sene satın almıyoruz. Hatta fevkalâde ihtiyaç olursa yardım ediyoruz. Bu halde tekrar millî para üzerindeki tazyikın sebebini başka türlü anlar mıyım? Elbette bunun nameşru olan sebepleri vardır. Bu sebeplerle mücadele etmek için hükûmet sizden salâhiyet istiyor. Arkadaşlar; millî para üzerinde en hassas ve müessir olan amil, daima bilmeliyiz ve daima söylemeliyiz ki halkın itimadıdır. En müessir olan tedbir budur. Türlü tedbirlerle dahilde ve hariçte millî paramızın aleyhinde olarak gerek menfaatleri noktai nazarından gerek sakim emellerle hareket edenler varsa bunlar her şeyden evvel para üzerinde halkın itimadına taarruz ederler. Her tedbirin, bilhassa iktisadî tedbirin lehinde ve aleyhinde söylenecek sözler için kestirme, riyazî bir hat yoktur. Her hangi bir tedbirin lehinde olduğu kadar aleyhinde de söylenebilir. Bilhassa zihinleri karıştırmağa sevk edecek propağanda olursa bu tesirat karşısında şaşkınlık ve çaresizlik içinde bulunan adam, yalnızmış gibi kendi itimadına müracaat etmelidir. Milyonların itimadı teklerden başlar. Bunu böyle söyliyorsun, beni inanıyorum, ama herkes inanmıyor, diyen adama vereceğimiz cevap: sen inanıyor musun? sen inanıyorsan senden sonrakinin inanması için güçlük

Ek 5: Devamı

yoktur; derhal bu cevabı vermeliyiz. Halkın itimadını muhafaza etmek için müessir olan esaslı tedbirlerden birisi de sui istimale karşı mücadelede hükûmetin ve salâhiyettarların kat'iyen zaif olmadığının anlaşılmasıdır. *(Alkışlar)*

Büyük Meclise verdiğimiz kanun lâyihası hükûmeti sui istimaleilere karşı mücadele etmek için yeni ve kuvvetli salâhiyetlerle techiz ediyor. İtimadı takviye etmek için ittihaz olunmuş bir tedbirdir. İtimat tedbiri olarak bu kanun lâyihasının müzakere ve kabulünü istiyoruz. Herkes bilecektir ki hükûmetin ve memleketin millî parayı muhafaza etmek için tatbik etmiyeceği tedbir yoktur. Mücrimi derhal Müddei Umumiye teslim edip Cümhuriyet Hakiminin kararına rapt etmek mecburiyetindeyiz.

Görüyyorsunız ki hülâsaten arzettiğim maruzat, millî paranın korunması için verdiğimiz esaslı ehemmiyeti her sahasında ve her cepheshinde anlandırıyor ve kabul buyurursunuz ki millî parayı korumak için vereceğiniz salâhiyetler ciddiyetle, itina ile, isabetle, ve çok takdir ve temyiz ile yerinde kullanılacaktır. Bu kadar ciddi bir mevzu üzerinde ve daima Büyük Meclisin mürakabesi altında tatbik olunacak salâhiyetlerin adilâne, yerinde ve nihayet Milletin hayatî kıymetini hâiz olan parası üzerinde sarfolunması için Büyük Meclis kâfi bir emniyettir evvlce söylediğim gibi bu münasebetle tekrar teyit etmek istiyorum ki millî paranın kıymetine fennî olarak iktisadî olarak müessir olacak bütün avamilin fena tesirleri izale edilmiştir, izale edilmektedir. parannızın hali ve atisi emindir. Kıymeti artacak ve yüksek kıymeti muhafaza olunacaktır. Hiç kimsenin parası her hangi bir suretle tehlikeye maruz değildir. Paranır kıymetini düşürmek isteyenlerle bu gün bize vereceğiniz kanunun salâhiyetlerile mücehhez olarak şuurlu, ciddi bir surette mücadele edeceğiz.

Maliye Vekili Saracoğlu Şükrü Bey (İzmir)— Muhterem arkadaşlarım: hepiniz biliyorsunuzki bir kaç aydan beri memleket ecnebî parası ihtiyacı ve döviz sıkıntısı geçirmektedir. Geçirmekte olduğumuz bu sıkıntı zaman zaman bir buhran kokusu da neşretmemiş değildir. Sadece bir döviz buhranı belkide tek başına çok büyük ehemmiyetle mütalea edilecek mevzu değildir. Döviz buhranından çıkabilecek olan diğer neticeler vardırki memleketin maliyesini, iktisadiyatını, ticaretini birer birer ve bir biri arkasından bir buhrana sürükleyebilir. Maliyeyi bozar, çünki evvelâ alınan maaş ve ücretler alanları geçindiremez bir hale getirir, saniyen masraf tertipleri gayri kâfi gelir. Bunlardan tevkif edilemiyenlere munzam tahsisatlar verilmek zarureti tahaddüs eder. Ve böylece bütçedeki tevazün bozulur.

İktisadiyatı ve ticareti bozar. Çünki hiç kimse uzun müddetli işlere cesaret edemez. Ve aldığını aldığı zaman kaça ve sattığını sattığı zaman kaça satmıştır. İşler olamaz. Onun içindir ki tesiratı itibarile döviz buhranı çok ehemmiyetli bir buhrandır. Ve behemmehal bunun önüne geçmek için icap eden tedbirler bir an evel alınmak lâzımdır. Bu kabil buhranlar başlıca iki amilin tahtı tesirinde tahaddüs eder. Bunun birisi: sadece iktisadî amildir, yani bir memlekette tediye muvazenesinin o memleket aleyhine tedricen bozulması tabiidir ki ecnebî parası ihtiyacını bu açığı kapamak için arttırır ve bu artış tedricen millî para üzerine tesiratını hissettirir. Tediye muvazenesi hatıra geldiği zaman tabii onun üzerinde tesiratı olan ve en ağır yükünü veren bittabi ithalât ve ihracat meselesi hatıra gelir. O diğer âmilde spekülâtörlerin, spekülâsyon yapanların her nevi vasıtaya müracaat ederek ihdas ettikleri vaziyet ve haleti ruhiyedir. Vaziyet ve haleti ruhiye dedim.Bu bittabi ihtiyaca müstenit olmaksızın birçok alışları kendileri yapmak,sonra arkalarından ayni veçhile birçok alışları tahrik edebilmek için azamî propaganda kuvvetine istinat ederek halkın emniyet ve itimadını bozmak suretile tezahür eder. Bizdeki döviz sıkıntısı en evel öyle bir zamanda başladı ki - bunda hiçbir vakıt ikinci şıkkı, yani spekülasyon ve haleti ruhiyenin bozulması ihtimalini hariç görmemekle beraber ondan evel tarifelerin artmış olması ve tacirlerimizin ihtiyaçtan çok fazla malı memlekete getirmiş bulunmaları, bu buhranın daha ziyade iktisadî olduğu kokusunu veriyordu. İktisadî olan bir buhranı daha ziyade iktisadî tedbirlerle yenmek mümkün olacağına göre ve kanaatimizin de daha ziyade bu noktada toplanmış olmasından naşi iktisadî tedbirleri derhal aldık. Aldığımız tedbirler o kadar büyük mikyasta, o kadar ecrî bir şekilde idi ki bunun muvaffakiyetli neticelerini mahdut aylar içinde elde etmemiz lâzım geliyordu. Esasen bizzat buhran kendisini hissettirmeğe başladığı günlerde bu buhrana karşı alınması lâzım gelen en büyük tedbir zaten alınmış bulunuyordu. Bu da gümrük tarifemizin, gümrük duvarlarımızın ecnebî emteasının memlekete daha az duhulüne imkân bırakacak dereceye yükselmiş olmasidi. Bilirsiniz ki tarife kanununun Meclisten geçtiği sırada söylediğim gibi bizim sıklet ve hacim üzerinden aldığımız resimlerin eşyanın kıymetine nazaran yüzdesi takriben yüzde on bir nisbetinde idi. Yani Türkiyeye ithal edilen emteanın kıymeti üzerinden sanki biz yüzde on bir resim alır vaziyetinde bulunuyorduk. Bu resmi, tarife kanununu tertip ederken öyle istedik ki vasatî nisbet ilk devrede konduğu derecede çıksın bu nisbet takribi olan yüzde yirmi, yirmi bir arasında bir nisbet idi, fakat bu defa yeni tarifeyi işlerken ilk devrede konduğu zaman alman yüzde on dokuz veya yirmi bir arasında değişen ithalât resmini yeniden eski seviyesine irca ederken gayemiz malî olmakta ve vergi esasına istinat etmekten daha ziyade iktisadî esasa istinat ederek memleketimizde kabili himaye olan mevaddı azamî himayeye tevessül etmek olmuştu. Bunun içindir ki vasatî nisbetin

Ek 5: Devamı

yüzde on dokuz ilâ yüzde yirmi bir raddesine çıkmış olmasının manası tamamen başkadır. Biz bununla evvelâ memleketimizin ihtiyacını kâmilen tatmin edecek derecede bulunan istihsalâtımızı memnuniyet derecesine yaklaşan resimlerle himaye etmiş bulunuyorduk. Saniyen mahdut seneler içinde ihtiyacımızı tatmine kâfi geleceğine kanaat ettiğimiz istihsalâtımızı da, daha az olmakla beraber yine kuvvetli bir nisbet dehilinde himaye ettik. Diğer mevadın kâffesinde de sadece vergi esasatını takip ettik. Onların tahammül edeceği nisbette resimler koyduk. O halde bizatihi bizim tarife kanunumuzun birinci ve mühim iktisadî tedbiri, buhran tahaddüs ettiği zaman alınmış bulunuyordu. Bundan başka derhal tesiri görülebilecek olan mühim bir tedbir daha aldık. O günden itibaren sarfedeceği paraların bilvasıta veya bilâ vasıta ecnebî memlekete gidecek olan aksamını kâmilen tevkif ettik. Bunlar arasında bilâ vasıta dedim. Çünkü Memleket dahiline gelmiş emtaadan dahi Hükûmet ihtiyacı için satın alınabilmesi Heyeti Vekile kararına bağlı idi. Hattâ Devletin bütçesi içinde derpiş edilen sarih sarfiyat fasıllarının istimaline de müsaade edilmedi. Bu kısım paralar bundan sonra da sarfedilmiyecektir. Çünkü vekâletler bu kısım paraları bulundukları fasıl ve maddelerden dahilî emten fasıl ve maddelerine nakletmektedirler. Fakat biliyorsunuz ki Heyeti Vekile kararı sadece Devlet bütçesini bağlıyan bir karar değildir. Bundan başka İdarei hususiyeleri, Belediyeleri, Devlet tesisatlarını, İnhisarları ve imtiyazlı şirketleri de bağlar bir surette çıkmıştır. Bunların da talep ettiği dövizlerin sıkı bir murakabe altında, kabili tehir olanlarını tehir ettik, bir de başka bir cihete sarfedilmesi imkânı olanları o cihete imale ettik. Sadece zaruri olanı fabrikalarımızın işlemesi için iktiza eden yağ gibi mevadı iptidaiyeye müsaade olundu.

Devlet ihtiyacından on milyon liradan fazla bir ihtiyacı diğer bir yola imale ettigimiz gibi diğer taraftan vaki olan beş milyonluk bir ihtiyacın üç milyon lira kadarında dahilî sarfiyat yoluna imale edilmiştir. Yani normal senelerde 15 milyon Türk liralık dövizle tatmin edilen ihtiyaçlar iki milyonla bertaraf edilmiş oldu. Binaenaleyh bu dahi icap ettirir ki iktisadî bir buhran karşısında bulunsa idik gümrük duvarının ve Heyeti Vekile kararının tesirlerile o buhranın çoktan zayi olması ve tabii hayata girmemiz iktiza ederdi.Bu sözlerimi rakkamlarla tevsik etmek için gümrük tarifesinin tatbikinden evel giren eşyanın kıymetini ve gümrük tarifesi tatbik edildikten sonra gümrük duvarlarının bize getirdiği eyiliği rakkamlarla size izaha çalışacağım... Gümrük tarifesinin tatbikine takaddüm eden dört ay zarfında gümrüklerde alınan resimlerden birinci ayda 1,330,000 ikinci ayda 2,917,000 üçüncü ayda 3,160,000 dördüncü ayda 1,600,000 küsur ki cem'an 9 milyon küsur bin liralık bir sene evelki ayni aylara nazaran fazla varidat aldık. Bu fazla varidat gümrük tarifesinde bazı resimlerin tezyit edilmiş olmasından bazı tacirlerimizin büyük ve lüzumsuz bir istical neticesi olarak lüzumundan çok fazla mal ithal etmelerinden tevellüt etmiştir. Bunun kıymetinin vardığı ehemmiyetli miktar alınan resmin kıymete nisbeti malûm olduğuna göre kolaylıkla hesap ve tahmin edilebilir. Onun için bizde buhranın ekonomik olduğu kanaatile buna iktisadî tedbirler aramıştık. Bilâhara gümrük tarifesini tatbika başladık. Gümrük tarifesinin tatbika girdiği günden bu güne kadar olan ayni cins varidatımızın yekûnu şunlardır: Birinci teşrinde dört milyon altı yüz bin, ikinci teşrinde de beş milyon küsur bin, birinei kânunda beş milyon küsur bin lira nihayet ikinei kânunda beş milyon ki cem'an 19,700 lira varidat aldık. Halbuki bundan bir sene evel ayni aylar zarfında yani eski gümrük tarifesinin tatbik edildiği aylar zarfında aldığımız varidat yekûnu 24,600,000 lira idi. Görülüyor ki gümrük tarifesi arzettiğim nisbette yani kıymete nazaran % 11 ve 12 den % 19 - 20 ye iblâğ edildiği halde hazinenin gümrükten aldığı varidat bir sene evel ayni dört ay zarfında almış olduğu resme nazaran beş buçuk milyon lira kadar noksandır. İcap ederdi ki gümrüğe vuku bulan zamların tesiratı dahi burada görülsün. Binaenaleyh bu noksanı, yani asıl hakikî noksanı bulabilmek için gümrük tarifesine zammetmiş olduğumuz (20) de (7) nisbetindeki bir miktarı ayrıca buraya ilâve etmek lâzımdır. Bu takdirde görülüyor ki noksan beş buçuk milyon değil belki de yedi milyondur.Binaenaleyh bundan bir sene evelki dört ay zarfında yani gümrük tarifesinin tatbikinden evel memlekete girmiş olan emtiadan aldığımız 9 milyon fazlaya mukabil ayni aylar zarfında daima mütat olan ithalâtın 7 milyonu azalması suretile büyük bir kısmını ber taraf etmiş bir vaziyete geçmiş buluyoruz. Bu rakkamları daha vazıh bir şekilde ifade eden diğer rakkamlar vardır ki onlar da bu neticeyi teyit etmektedir. Biliyorsunuz ki gerek ithalât ve gerek ihracat emtiamızdan bir muamele vergisi almaktayız. Gümrüklerde tarifenin tatbikinden evel geçen dört ay zarfında ithalât eşyasından hazinenin almış olduğu muamele vergisinin yekûnu (6,213,084) liradır ki bu; tarifeler yükselecektir diye tacirlerimizin fazla mal ithal ettikleri devrede ithalât üzerinden alınan muamele vergisi yekûnudur. Tarife kanununun başladığı günden itibaren bu aya kadar devam eden müddet zarfında ayni verginin dört aylık hasılatı da (6) milyona mukabil 2,672,000 liradan ibarettir. Halbuki bundan bir sene evelki ayni dört ay zarfındaki normal miktarı da dört milyon yüz bin liradır. Görülüyor ki bu son dört aylık verginin miktarı dört ay evelki miktara nazaran takriben dört milyon liralık noksandır. Bir sene evelki aldığımız resme nazaran da iki milyon noksandır. Bu da gösteriyor ki daha evvelden fazla mal ithalinden dolayi giriftar olduğumuz sıkıntının kâffesi değilse bile ona çok

Ek 5: Devamı

yakın olan bir miktarı bertaraf edilmiş vaziyettedir.

Vuku bulan fazlai ithalâtın sonradan vuku bulan noksan ithalâtla telâfisi temin edilmiş olmasına rağmen acaba Devletin ihracatında bir tenakus vakı olmuş mudur ki bundan dolayi bu-döviz sıkıntısı devam etmektedir. Tarife kanununun tatbikından evvel 4 ay zarfında gümrüklerimizden ihraç ettiğimiz emtiadan aldığımız ihracat muamele vergisi 533 bin lira idi. Tarife kanununun tatbika girdiği günden itibaren şubat ayının iptidasına kadar aldığımız paranın yekûnu (691,000) liradır. Bu son aylara tekabül eden bir sene evelki ayni aylar zarfındaki ihracat varidatı da (730) bin liradır. Görülüyor ki ihracatımızda normal bir azalma mevcut değildir. Bilâkis bundan bir sene evvel nasıl ihraç ediyorsak, bundan dört ay evvel nasıl ihraç ediyorsak elyevm ayni nisbette ihracatımız devam etmektedir. Binaenaleyh ihracat noktasından dahi şayanı dikkat bir noksanımız mevzuu bahsolmamak lâzım gelir. Bundan maada Devlet hazinesi bu sıkıntılı geçen aylarda bunlardan bir sene evel gerek kendi tabii ihtiyacını tatmin etmek için ve gerek istikbaldeki ihtiyaçlarına karşılık hazırlamak için mütemadiyen piyasadan döviz satın almıştır.

Bu sene sıkıntı aylarında döviz almaktan vaz geçildikten maada piyasanın zaman zaman artan fazla talebini bertaraf edebilmek için gerek kendi emrinde bulunan paralardan ve gerek kendi istokundan yipasaya bir miktar para arzetmiştir. Demek ki Devlet ekonomik vaziyete iki şekilde dahi müdahale etmiş oluyor. Birisi geçen sene aldıklarını almamak suretile, ikincisi ise piyasaya müspet müdahalesile.

Hazinenin geçen sene aldıklarile; bu sene verdikleri yan yana getiçilerek yekûn edilecek olursa bu yekûn piyasanın bir buçuk milyon İngiliz liralık bir sıkletten de ayrıca kurtulmuş olduğu neticesini gösterir, bütün bunlara rağmen, yani tarifenin yükseldiğinden tevellüt eden neticeye rağmen Devletin birçok ihtiyaçlarının istikametini tebdil etmek suretile harice olan ihtiyacı bertaraf etmesine rağmen, muamele vergisinden ve gümrüklerden aldığımız vergilerin yekûnu umumisinin gösterdiği sarahate rağmen ve hazinenin geçen seneki alımına mukabil bu sene vermesine rağmen buhranın devam etmekte ısrar etmesi vazıhan göstermektedir ki bu buhran münhasıran iktisadi müessirlerin tevlit ettiği bir buhran değildir. Ayni zamanda bu buhranda spekülâsyonun ve idarî, adlî, siyasî sahalarda tam istiklâlini almış olan memlekete iktisadî sahada bunu esirgemek istiyenlerin büyük tesirleri vardır.

Madamki iktisadî olduğunu zannettiğimiz devrede iktisadî tedbirlerle bunu menetmeğe çalışmıştık ve iktisadî tedbirlerimizin ölçülerimizin ve rakkamların sarahatından anlaşıldığına nazaran şimdiye kadar bunun kâfi gelmesi ve buhranın bertaraf olması iktiza ediyordu. O halde görülüyor ki başka amiller başka kuvvetler müessirdir ve bunlara karşı da münhasıran iktisadî tedbirlerle müeadele etmek kabil değildir. Muvazi tedbirler almak lâzım gelmiştir ve idarî tedbirlerle dahi müdahale etmek zamanı gelmiştir.

Gelmiştir diyorum, çünkü bazı yerlerden aldığımız havadisler bu hususiaki kanaatimizi bir kat daha takviye etmiştir.

Evvelâ: Borsa daima gayri tabii bir vaziyet arzediyor. Bir tazyik ve bu tazyikten sonra birkaç gün sükûnet sonra yeni bir tazyik yeni bir ricat yeni bir tazyik ve yeni bir ricat! İşte bu göstermektedir ki iktisadî tedbirlerle iktifa ettiğimiz müddetçe bizi tamamen (epoize) etmek ve sonra belki de müracaat edilecek idarî tedbirlerin kuvvetini kesretmek düşünceleri hakimdir. Hükûmet bunu da gözünden kaçırmıyarak vaziyetin bütün safhalarında hakim olmak yollarını bulmuş ve yeni tedbirler düşünmüştür. Bundan maada belki hepinizin de nazarı nikkatini celbetmiştir. Bilirsiniz bu millet büyük harplerden her halde iktisaden çok yorgun çıktıktan sonra memleketini istihsal noktasından bom boş buldu; ta Sakaryadan başlıyarak en zengin yerlerimize, deniz sahillerine varıncaya kadar bütün menbalarının kâmilen tahrip edilmiş olduğunu gördü, tacirlerin ve ticarethanelerin istok olarak bulundurdukları ithalât emtesı kâmilen yanmış, mahvolmuş ve tükenmiş bir vaziyette idi. Bütün bu vaziyetler içinde bu memleket harekete geçti. Çalışmağa başladı ve çalışmasının neticesini noksanları telâfi etmek suretinde göstermeğe başladı. Belki ithalât emtesının hiçbir istoku kalmıyan bu memlektte bugün her tacir dükkânında, mağazasında kâfi derecede istok biriktirdi. İhracat emteamız da, ithalât emteamız gibi normal bir vaziyet aldı. Bir çok branşlarında mütemadiyen yukarıya doğru çıkan bir hareket göstermeğe başladı. Bu tabii devrelerde piyasadaki paramızın kıymeti de gayet tabii bir ihtizaz gösteriyor, gayet küçük farklar kaydediyordu. Yegâne şayanı dikkat fark mevsimler arasında görülüyordu. Denebilir ki Türk parası normal bir şekilde küçük ihtizazlarla kıymetini biraz gaybetmekle beraber her halde sukutlara, büyük suutlara maruz olmıyan oldukça sağlam bir para idi. Bu devrede bizim paramızı hiçbir memleket borsasında kote etmek fikri kimsenin hatırına gelmedi. Yani paramız bir matâdı ki az çok kıymeti vardı, her yerde alınıp satılması lâzım gelirdi. Hiçbir yerde alınıp satılmadı. Bir gün geldi daha tehlikeli havadisler işaa edildi ve bu şayialara bilhassa onlar inandılar. İşte o zaman paramızın birçok borsalarda birçok müşterileri çıktı. Aşikâr ki bu paranın muhtelif borsalarda bu sıkıntılı devirlerde kote edilmesi sadece hüsnü niyetle meşbu bir hareket ve emel neticesi değildir. Veyahut sadece ihtiyaçtan doğmuş bir netice değildir.

Burada Baş Vekil Paşa Hazretleri sultanlardan müdevver borç hakkındaki Hükûmetin noktai nazarını sizlere söylediler, bu münasebetle şunu söy-

Ek 5: Devamı

lemek istiyorum ki "Devlet her tarafta taahhüdatını ifa etmiyecekimş, Devlet borçlarını eda etmiyecekmiş, moratoryom ilân edecekmiş, haricî ve dahilî tediyat teahhurata uğrayacakmış,, gibi şayialar devam edip durmaktadır. Şunu arzedeyim kiDevlet taahhüdatını muntazaman ve günü gününe icra eylemiştir. Eliyevm de günü gününe ve muntazaman icra eylemektedir ve istikbalde de günü gününe ve muntazaman icra eyliyecektir. Hiçbir vaziyet bu intizamı boxamaz, bütçede derpiş ettiğimiz varidat rakkamları hakkında bu güne kadar aldığımız neticeler göstermektedir ki bu noktada hiçbir tereddüde mahal yoktur. Bilâkis bu rakkamlar geniştir. Ve bereket hissini vermektedir. Onun için gerek memurların ve gerek ücretle istihdam edilen kimselerin ve gerek bizimle alış veriş eden ve bize mal veren ve bizimle mukavele yaparak malzeme teslim eden müesseselerin itimat etmesi lâzım gelir ki bu tediye intizamı bundan evel nasıl idise, bugün nasılsa, yarın da öyle olacaktır. Maruzatım bundan ibarettir. *(Alkışlar)*

Reis — Heyeti umumiyesi hakkında söz istiyen var mı efendim?

Süleyman Sırrı B. (Yozgat) — Reis Beyefendi bir noktanın tavzihini rica edeceğim. Bu kanunu şükranla karşılıyoruz, yalnız vatanın öz evlâdı, olduğunu iddia eden, vatanperverliği ve hamiyeti hiç bir kimseye vermiyen, fakat millî bankaya itimat etmiyen ve parasını eenebî bankalarda saklıyanları Hükûmet bu kanunu tatbik sırasında nazarı dikkate alacak mıdır? *(Bravo sesleri)*

Maliye Vekili Saracoğlu Şükrü B. (İzmir) — Aldığımız kanun sadece bir salâhiyet kanunudur, bunun hikmeti vücudu da hiçbir tedbiri lüzumundan fazla ne bir saniye yaşatmak istiyoruz, ne de lüzumundan bir derece fazla almak istiyoruz. Onun için bu tedbirlerin kâffesini bir kanun çerçevesi içine almak mümkün değildir. Bütün işler üzerinde izahat vermek ve bu sebeple çok seyyal, çok müteharrik ve her gün mütehavvil vaziyetler karşısında - lâzım gelen tedbirleri alabilmek ihtiyacındayız. Esasen Sırrı Beyefendi arkadaşımızın sordukları suali bize verilecek salâhiyet haricinde düşünmek için bir sebep yoktur. Ve böyle binlerce sualler meveuttur. Hükûmet tetkikatta ve mutaleatta bulunduktan sonra memlekete en muvafık kararları alacaktır.

Süleyman Sırrı B. (Yozgat) — Teşekkür ederim efendim.

Reis — Başka söz söylemek istiyen yok efendim. O halde maddelere geçilmesini reyinize arzedeceğim. Lâyihanın heyeti umumiyesinin müzakeresini kâfi görerek, maddelere geçilmesini kabul edenler ... Etmiyenler ... Kabul edilmiştir.

Türk parasının kiymetini koruma hakkında kanun

MADDE 1 — Kambiyo, nükut, esham ve tahvilât alım, satımının ve memleketten ihraemın tanzim ve tahdidi ve Türk parası kıymetinin korunması zımnında kararlar ittihazına İcra Vekilleri Heyeti salâhiyetlidir.

Reis — Birinci madde hakkında mütalea var mı efendim? *(Hayır sesleri)* Maddeyi kabul edenler ... Etmiyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 2 — Bu kararlar (Türk parası kıymetini koruma) başlığı altında gezetelerle ve sair münasip vasıtalarla neşrü ilân olunur.

Meriyeti tarihi metinde yazılı bulunmıyan kararlar, neşrinin ertesi gününden muteber olur.

Reis — Madde hakkında mütalea var mı efendim? *(Hayır sesleri)* Maddeyi kabul edenler ... Etmiyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 3 — İcra Vekilleri Heyetince ittihaz olunacak kararlara muhalif hareket eden bankalarla birinci maddede yazılı işlerle iştigal eden sair müesseseler hakkında kanuni takibat yapılarak mahkemelerce bunların on beş günden iki seneye kadar muamele icrasından men ve tatiline karar verilmekele beraber 500 liradan 100 bin liraya kadar ağır para cezası dahi hükmedilir.

Bu hareketi itiyat eden banka ve müesseseler seddolunur. Muhalif hareket banka ve müesseselerin merkezi tarafından yapılmış veya yaptırılmış ise tatil ve set kararları o banka ve müessesenin Türkiyedeki bilcümle şubelerine de şamildir. Şubeler kendiliklerinden yapmışlarsa karar yalnız o şubeler hakkında tatbik olunur.

Muvakkaten tatile mahkûm olan banka ve müesseseler tatil müddetince kendilerine menfaat temin edecek yeni muameleler icrasından memnudurlar. Şu kadar ki üçüncü şahısların hukukunu alâkadar edecek muamelelerle evelce yapılmış olup da kanuni müddete tabi olan işlere devam olunur.

Reis — Üçüncü madde hakkında mütalea var mı efendim? *(Hayır sesleri)* Maddeyi reyinize arzediyorum. Kabul edenler ... Etmiyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 4 — Her nerede ve ne suretle olursa olsun İcra Vekilleri Heyeti kararlarına muhalif hareket eden ve ettiren banka ve müesseselerin müdürlerile alâkadar memurları ve sair şahıslar Türk ceza kanununun 358 ve 359 uncu maddelerinde yazılı cezalarla cezalandırılırlar.

Reis — Mütalea var mı efendim? *(Yoktur sesleri)* Kabul edenler ... Etmiyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 5 — İcra Vekilleri Heyetince ittihaz olunacak karara muhalif hareketler için 1447 numaralı kanunla sair kanunlarda yazılı ceza hükümleri carî olmayup bu kanundaki cezalar tatbik olunur.

Reis — Maddeyi kabul edenler ... Etmiyenler ... Kabul edilmiştir

MADDE 6 — Bu kanun neşri tarihinden üç sene müddetle muteberdir.

Reis — Maddeyi kabul edenler ... Etmiyenler ... Kabul edilmiştir.

Ek 5: Devamı

MADDE 7 — Bu kanunun hükümlerinin icrasına İcra Vekilleri Heyti memurdur.

Reis — Maddeyi kabul edenler ... Etmiyenler ... Kabul edilmiştir.

Lâyihanın heyeti umumiyesini reyinize arzediyorum. Kabul edenler ... Etmiyenler ... Kabul edilmiştir.

Süleyman Sırrı B. (Yozgat) — Müstaceliyet kararı vardır.

Reis — Müstaceliyet kararı birinci celsede verilmişti. Şu halde kanun kabul edilmiş oluyor.

Ruznamemizde başka müzakere edilecek madde yoktur. Martın sekizinci cumartesi günü toplanmak üzere in'ikada nihayet veriyorum.

Kapanma saati : 20,20